

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ES-SE‘ÂLİBÎ’NİN FIKHÜ’L-LUĞA VE ES-SÜYÛTÎ’NİN EL-
MUZHİR FÎ-‘ULÛMÎ’L-LUĞA VE ENVÂ‘UHÂ
ESERLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULRAHİM ŞERİF

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Ankara, 2020

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ES-SE‘ÂLİBÎ’NİN FIKHÜ’L-LUĞA VE ES-SÜYÛTÎ’NİN EL-
MUZHİR FÎ-‘ULÛMÎ’L-LUĞA VE ENVÂ‘UHÂ
ESERLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULRAHİM ŞERİF

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Tez Danışmanı Dr. Öğr. Üyesi Aydın KUDAT

Ankara, 2020

ONAY SAYFASI

ABDULRAHİM ŞERİF tarafından hazırlanan “ES-SE‘ÂLİBÎ’NİN FIKHÜ’L-LUĞA VE ES-SÜYÛTÎ’NİN EL-MUZHİR FÎ-‘ULÛMÎ’L-LUĞA VE ENVÂ‘UHÂ ESERLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Dr. Öğretim Üyesi Aydın KUDAT	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah HACİBEKİROĞLU	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Doç. Dr. Yaşar DAŞKIRAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
Dr. Öğr. Üyesi M. Mucahit ASUTAY (Yedek)		
Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ (Yedek)		

Tez Savunma Tarihi: 13.11.2020

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. (13-11-2020)

Abdulahim ŞERİF

TEŞEKKÜR

Tezimin hazırlanmasında her zaman bana yardımcı olan ve hiçbir zaman desteğini benden esirgemeyen tez danışmanım Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğretim üyesi ve tez danışmanım Aydın KUDAT hocama teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

ÖZET

Es-Se‘âlibî’nin Fıkhü’l-Luğa Ve Es-Süyûtî’nin El-Muzhir Fî-‘ulûmi’l-Luğa Ve Envâ‘uhâ Eserlerinin Karşılaştırılması

Arap Dil Bilimi bağlamında es-Se‘âlibî’nin “*Fıkhü’l-Luğa*” ve es-Süyûtî’nin “*elMuzhir fî-İlmi’l-Luğa*” İslâm âleminde ilim ve tefekkür sahipleri tarafından Arap dili üzerinde bazen birbirine yakın bazen farklı açılardan, bilim adına takdire şayan çabalar gösterilmiş, büyük hizmetler gerçekleştirilmiştir. Bu ilmî hizmetlerin sürdürülmesi hususunda Arap dilinin yeri çok önemlidir.

Arap dili; Allah^(c.c.) tarafından inzal buyrulan Kur’ân-ı Kerîm’e mihmandarlık yapmış zarf hükmündedir. Zarf, mazrufun rengiyle boyanarak Kur’ân-ı Kerîm’in dili, ümmetin din ve dünya işlerinin düzen ve intizamında gereken kavramların oluşmasında, kural ve düsturların konulmasında kaynaklık etmiştir. Bu çalışmalar neticesinde, edâ, sarf, nahiv gibi ilim dallarını içinde barındıran “Arap dilbilimi” oluşturulmuştur. Bu kavram, tarihi süreç içerisinde birden fazla terkip ile ifade edilmiştir. Hepsinde de dilin disipline edilmesi, kadimliği ve otantiğini koruma yanında diğer disiplinlere de referans olma amacı olduğu görülmektedir. Arap dili etrafında gelişen bilimler, güttüğü gaye bağlamında, sadece dili değil, aynı zamanda din, kültür, tarih ve sanat gibi zengin tarihî mirasın korunmasını da hedeflemektedir. İlk başlarda bilim insanları nahiv ile sarfın yanı sıra ses bilgisinden de söz etmiş ve bunların nasıl icra edileceğini göstermişlerdir. Ayrıca çalışmamızın başlığını teşkil eden Fıkhü’l-Luğa ve İlmü’l-Luğa gibi konulara temas ettikleri görülmektedir. Böylece bu bilim dalı, sözü edilen konulara ek olarak irab ve unsurları gibi başka konuları da kapsar hale geldi. Aynı şekilde uyum, isnad ve uyuşum gibi kavramlardan da söz edildi. İşte bütün bu bilimler Fıkhü’l-Luğa ve İlmü’l-Luğa ile ilgili konular dâhilindedir. Kendi başına bir bilim dalı haline gelmesi durumu, Asrısaaadetten itibaren son hak dine ev sahipliği yapmış dinin dili mihverinde, yaklaşık dört yüzyıl boyunca süren çabaların sonucudur.

Bu bilimi önce Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî’nin (ö. 392/1002) “el Hasais” adlı eserinde görebilmekteyiz; ancak bu bilimden isim olarak söz etmemiştir. İlk defa isim olarak Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-

Kazvî el-Hemedânî (ö. 395/1004) “es-Sahibî fî Fıkhü'l-Luğat” eserinde bahsetmiştir. Bundan sonra içerik olarak benzer çalışmalar telif edilmiş, fakat isimlerde farklılık olmuştur.

Söz konusu kitapların müellifleri, ele aldıkları her konuda, kendi dilsel ekollerini ya da mensup oldukları havzaların yaklaşımlarını savunmuşlardır. Bu kitaplardan biri Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî'nin (ö. 429/1038) “Fıkhü'l-Luğa” adlı kitabıdır. Daha sonra Ebü'l-Fazl Celalüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505) tarafından, “el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luğati” adlı eser kaleme alınmıştır. Her âlim kendi kitabına günümüzde belli başlı konuları bulunan bilimlerden birinin ismini vermiştir; ancak es-Seâlibî ve es-Süyûtî'nin günümüzde her iki bilim dalında gerçekleşen nesnel ayrıştırmayı yapma niyetleri olup olmadığını gösteren herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

es-Seâlibî'nin Fıkhü'l-luğa'sı ile es-Suyûtî'nin İlmu'l-luğası arasında fark var mı veya kendileri de bu gibi eserlerden haberdar mıydı? Yoksa kitaplarına verdikleri bu isimler her iki bilim dalına dair aynı anlamı veren bir isimlendirmeden mi ibaretti? Bu isimlendirmenin perde arkasında ne gibi gerekçeler vardı? Amacı dili tahrif ve tağyirden koruma olan dilbilimi, farklı açılardan ve felsefî bağlamda ele almanın ne gibi gayeleri mühtevi olduğu hep merak edilen hususlardan olagelmıştır.

Hem es-Saalibî hem de es-Süyûtî, bu kavramlarla ilgili ne demek istediklerini çağdaş filoloji ile karşılaştırmak suretiyle ele almaya çalışacağız. Ayrıca bu iki kitabın kaleme alınma nedenlerini her iki âlimden ve kitaplarından söz etmek suretiyle ayrı bir başlık altında ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: es-Seâlibî, es-Suyûtî, İlmu'l-Lüğa, Fıkhü'l-Lüğa, Karşılaştırma

ABSTRACT

“A Comparison Of Es-Se‘âlibîs Fikhü'l-Luġa And Es-Süyûtî's El-Muzhir Fî- ‘ulûmi'l-Luġa And Envâ‘uh”

As it is in many disciplines there complaint of concept confusion in Arabic language. to understand a discipline clearly it is important to understand the concepts of that discipline precisely, in addition in what way that discipline used those concepts in terms of meaning and content. All the knowledge about the Arabic language, especially at the loeginning of its appearance and the branching of sconces were spoken about by the man of knowledge taking into consideration all knowledge related to sharia. this why the Arabic language sciences appeared to serve the sharia sciences in particular and become a complement of the sharia. at first scientists began to speak about nahiv and sarf and language and philology.

So this branch of science covered, in addition to concepts mentioned above, irap, subject object and verb. in the same way it cornered coherence attribution. Match and fusion. Also it complied creation, election, dialects and formal language.

This why all these sciences are interrelated with linguistics, philology and other concepts. so we change say that the importance of this science is coming from this interrogation. consequently, we can say that linguistics is the fruit of efforts done through the last four centuries Ebü'l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsîlî el-Baġdâdî (392/1002) is the scientis who began this science in his book Elhasais, but he did n9t name this science until Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (395/1004) came and gave the title el-Sahibi fi fikhi-l-luga. One of these books is the book 42 Fikhu (l-Luga ” by ebû mansûr abdûlmelik b. muhammed b. ismâîl es-Saalibî'nin (429/1038) later it was given different names as far as content is concerned. Secondly Suyuti's (911) el-muzhir first ulumi-l-luga comes in the second place. Every scientis named his book depending on the sciences spread in due present tivne howere there is no evidence indicating the differentiation between the intention of es-Seâlibî and suyuti. Were es-Seâlibî and suyuti aware of the difference between fikhul-luga(philology) and ilmu-luga? Or was this naming was giving the same meaning for both books? This is what we are going to discuss. We are going to regard es-Seâlibî and suyuti's fikhul-luga (philology) and ilmu-

lluga(linguistics) in comparison with modern philology because they have something to do with linguistics concepts. At the same time we are going to study both these scientists individually and will see the reason laying behind their study and we are going to study their books and different title.

Key Words: es-Sealibî, es-Suyuti, İḷm al-Lüga, Fıkıh al-Lüga, Comparison

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
Çalışmanın Konusu.....	2
Çalışmanın Amacı.....	2
Çalışmanın Yöntemi	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
DİL, DİLBİLİMİ (LİSANİYAT) VE FIKHU'L-LÜĞA GENEL BİR BAKIŞ	4
1.1. Lügat:	4
1.1.1. Lügat Kelimesinin Istılâhî Manası	6
1.2. Fıkhü'l-lüga Anlamı	7
1.2.1. “Fıkhü'l-lüga” Literatür Kullanımı	9
1.3. “Fıkhü'l-lüga” ve “İlmü'l-lüga” Kavramları Arasındaki Fark	10
1.4. Dilin Doğuşu ve Ekolleri	13
1.4.1. Tevkif Teorisi:.....	14
1.4.2. Fonetik Istılahı Teori.....	15
1.5. Diğer Diller Arasında Arapça	17
1.6. Arapçanın Özellikleri ve Maksatları:.....	19
1.7. Fıkhü'l-Lüganın Tarihi	29
1.7. Lügat İlimleri ile Diğer Arapça İlimleri Arasındaki Bağlantılar ve Farklar.....	35
1.7.1. Sarf	35
1.7.2. Tasrif, İştikak, Nahiv ve Lügat Arasındaki İlişki.....	36
1.8. Nahiv ve Dilsel Çalışmalar	38

1.9. Nahiv ile Günümüzde “Fıkhü’l-Lüga” Terimiyle Anlaşılan Husus Arasındaki Temel Farklar.....	42
İKİNCİ BÖLÜMES-SEÂLIBÎ’NİN FIKHÜ’L-LÜGA VE SÜYÛTÎ’NİN ‘İLMÜ’L-LÜGA’SININ	45
TAHLÎLİ.....	45
2.1. es-Seâlibî.....	45
2.1.1. İlmî Seviyesi ve Âlimlerin Görüşü	45
2.1.2. Hocaları ve Öğrencileri	47
2.1.3. es-Seâlibî’nin Eserleri	49
2.1.4. “Fıkhü’l-Lügati ve Sırrü’l-‘Arabiyyeti” Adlı Kitap Hakkında	50
2.1.5. es-Seâlibî Kaynakları:	52
2.1.6. es-Seâlibî’nin “Fıkhü’l-Lüga” Adlı Kitabını Yazmasındaki Amacı.....	53
2.1.7. Kitabın Önemi.....	54
2.2. es-Suyûtî	56
2.2.1. Hocalarının Tertibi.....	57
2.2.2. Talebeleri.....	58
2.2.3. İlmî Seyahatleri ve İlmî Düzeyi	59
2.2.4. Tecrit Etmesi ve Vefatı	60
2.2.5. Telif Yeteneği / Özelliği.....	61
2.2.6. Eserleri	62
2.2.6.1. Lügat Alanında Telif Ettiği Eserler	63
2.2.6.2. “el-Müzhir fî ‘ulûmi’l-lügati ve envâ’uhâ” Adlı Kitabı	64
2.3. Fıkhü’l-Lüga ve İlmü’l-Lüga Eserlerinin Karşılaştırılması.....	73
2.3.1. İsim ve Muhteva Açısından	73
2.3.1.1. es-Seâlibî’nin “Fıkhü’l-Lüga” Adlı kitabı	73
2.3.1.2. Suyûtî’nin “el-Muzhir Fî Ulûmi’l-Lüga” Adlı Kitabı	74
2.3.2. Kaynaklar Ve Nakil Yöntemi Bakımından Karşılaştırılması.....	75

2.3.3. Değinilen Konular Yönünden Karşılaştırılması.....	75
2.3.4. Lügat Çalışmasında Her İkisinden de İstifade Etme Konusunda İki Kitabın Önemi.....	78
2.3.5. Lügat Âlimlerinden İbn Fâris.....	81
2.3.6. Dini Metinlerin Anlaşılmasında ‘İlmü’l-Lüga’nın Önemi, Bilgi Entegrasyonu ve Günümüz.....	89
2.3.7. Analitik Kıyaslama: ‘İlmü’l-Lüga, Fıkhü’l-Lüga ve Lisâniyyât Arasında Karşılaştırma.....	91
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA	97
ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR DİZİNİ

- a.s. : Aleyhi's-selâm
b. : İbn (oğlu)
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
d. : Doğum tarihi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
H. : Hicri
Hz. : Hazreti
İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi krş.
: Karşılaştır
ö. : Ölüm tarihi
r.a. : Radıyallahu anh
s. : Sayfa
(s.a.s) : Sallallahu aleyhi ve sellem tahk.
: Tahkik
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı terc. :
Tercüme
v. : Vefat tarihi
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri
Yay. : Yayınları
YÖK : Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

Hamd, Âlemlerin Rabbi'ne; en üstün salat ve eksiksiz selam, apaçık Arap lisanı ile gönderilmiş efendimiz Muhammed'e (s.a.s) ve âli'ne ve Ashab'ına olsun. “ اِنَّنَا نَحْنُ نَرْكَبُ الدِّ ”¹ Bu kavli ile Cenab-ı Allah(cc), Kur'ân-ı Kerim'i korumayı ahd etmiştir. Yüce Allah'ın muradı, kelamının asırlar ve nesiller boyunca korunmuş bir şekilde kıyamete kadar ulaşması şeklinde tecelli etmiştir. Bu ilahi murad, fasih dilin korunması ve günümüze kadar ulaştırılması vesilesiyle olmuştur. Peygamberimiz'in asr-ı saadetlerinden itibaren günümüze kadar gelen Müslüman nesiller, dilin korunması ve diğer Müslüman olmuş kavimlere öğretimi hususlarında gayret etmişlerdir. Dilin istimaline gelebilecek hataları düzeltmeye özen göstermişlerdir. Hatta Peygamberimiz, konuşurken Arapçanın istimalinde hata yapan bir şahıs hakkında “Kardeşin hata yaptı, onu düzeltiniz,”² buyurmuşlardır. Yine Hz. Ömer de benzer bir hadisede Arap dilini hata ve yanlış kullanmaktan kaçınmıştır. Sahabe-i Kiram ve tabiun ve sonraki zamanlarda dili koruma gayreti devam etmiştir. Hatta bilhassa fetihlerle birlikte yeni Müslüman olan kavimlerle dilin korunması gerek Doğu gerekse de Batı'dan gelen dillerin arasında kaybolmasına mâni olmak, Müslümanlar için ciddi bir vucubiyet ifade etmiştir.

Hız. Osman b. Affan, Araplar ve daha sonra Müslüman olan halklar arasında görülen ihtilaf ve kıraat hataları üzerine Kur'ân-ı Kerim kitabı ve kıraatı üzerinde birlik sağlamaya çalışmıştır.

Nahv ilminin Sultanı namıyla meşhur olan Ebu'l-Esved ed-Düeli, bu ilmin hakiki müessisidir. Hakkında, Hz. Ömer zamanında mı veya Hz. Ali zamanında, nahv ilmini tesise başladığına dair rivayetler muhtelifdir. Ebu'l-Esved bugün bildiğimiz Arap harflerinin karakterinin anlaşılması için harflere nokta koymakla işe başlamıştır. Ayrıca Kur'ân-Kerim'i hatadan korumak adına bazı kelime formları zabt etmiştir. Basra'da meskûn olan

¹ Hicr, 9.

² Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-NisâbUrî, *el-Müstedrak alâ el-Sahîheyn*, Thk: Mustafa Ata, Dârû'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1422, c. 2, s. 477.

Ebu'l Esved bu şehirde nahiv ilminin gelişmesine vesile olmuş ve nahvin yanında diğer lisan ilimleri de neş'et etmiştir. Basra, Arap Lisanı'nın muhafazası için adeta bir kale olmuştur.

İlerleyen dönemlerde de dilde derinlik kazanılmış, diğer ilimlerle birlikte dilde çeşitli mütehasşlıklar zuhur etmiştir. Basra âlimlerine pek çok meselede muhalif olarak Kûfe mektebi ortaya çıkmıştır. Daha sonra Arap Dili ilimleriyle iştigal edenler çoğalmış ve çok sayıda medrese ve mezheb türemiştir. Bununla birlikte, bin dört yüz seneyi aşan bir süre boyunca, şeklini ve kaidelerini koruyabilmiş başka bir dil olmamıştır. Arap Diline, “İlahi Emir” doğrultusunda, Kur'ân-ı Kerim vesilesiyle Müslümanlar tarafından korunmasına, öğretilmesine ve geliştirilmesine ihtimam gösterilmiştir. Arap Dili çalışmaları tüm İslam memleketlerinde yayılmış, asırlar boyu pek çok büyük âlim ve araştırmacı tarafından, bize kadar ulaşan veya kaybolan binlerce eser yazılmıştır. Bugün de ilim adamları veya araştırmacılar bu ilme katkı sağlamaya devam etmektedirler. Bu çalışma, Arapça Tarihi boyunca bulunan muhtelif konuları izah eden, kapsamlı ve mevcut çalışmaların hepsinden bahseden bir çalışma değildir. Bu sebeple Arap lisanı grameri ve filolojisinden genel bir şekilde aşağıda bahsedilecektir.

Çalışmanın Konusu

Öncelikle kavramsal olarak Fıkhü'l-Luğa ve İlmü'l-Luğa ile neleri içerdiği ve neleri gaye edindiği, bu iki kavram arasındaki farkların neler olduğu, Arap dilbilimi açısından literatüre neler kattığı gibi konular, bunun yanında da Batı dil ve dil bilim çalışmalarıyla karşılaştırmalı olarak ele alınıp ne gibi sonuçların ortaya çıkabileceği ve benzeri soru başlıkları konunun muhtevasını oluşturacaktır.

Çalışmanın Amacı

Fıkhü'l-luğa terimi hem ilk dönem hem de çağdaş dönemdeki anlamıyla ilmu'lluga'nın (linguistic) sadece bir halkasını teşkil etmektedir. Bundan dolayı günümüzde Fıkhü'l-luğa terimi bırakılıp dil araştırmalarının bütünü için kullanılan ilmu'l-luga terimiyle yetinilebilir. Bununla birlikte beş asrı kapsayan uzun tarihi bir mirası ifade ettiği için İlmü'lluğa terimiyle karıştırılmaması şartıyla Fıkhü'l-luğa teriminin korunmasında bir mâni

görülmemiştir; çünkü aralarında umûm husûs alâkası vardır. Başka bir ifadeyle “Arap Dilbilimi Bağlamında Fıkhu’l-Luğa ve İlmü’l-Luğa kapsamı içerisinde yer almaktadır.

Çalışmamızda inceleyeceğimiz temel problemleri şu şekilde sıralayabiliriz: Fıkhu’l- Luga tam olarak neyi ifade eder? Arap dilbilimi içerisinde sarf, nahiv ve lügat müstakil bir alan olarak kabul edilebilir mi? Arap dilbilimi içerisindeki yeri ve önemi nedir? Hangi durum ve sebeplerle ortaya çıkmıştır? Bu alanın incelediği temel konular nelerdir?

Çalışmanın Yöntemi

Öncelikle Arap dilindeki yeri ve öneminin doğru anlaşılmasını sağlamak ve bu alanın tam olarak neyi ifade ettiğini ortaya koymak için Fıkhu’l-Luga’nın ortaya çıktığı hicri IV. yüzyıla kadarki dil çalışmalarını, kısaca ele alacağız. Böylece bu alanın ortaya çıkışının sebeplerini tespit etmek daha kolay olacaktır. Ardından Fıkhu’l-Luga kavramının doğuşunu ele alarak hem klasik döneme hem de modern döneme ait literatürün tanıtımını yapacağız. Son olarak ise Fıkhu’l-Luga’nın konularını ve önemini inceleyeceğiz. Bu araştırmamızın yöntemi, konuyla alakalı alan taraması, kütüphane çalışmaları, çevrimiçi kaynak taramaları, kişisel görüşmeler, çalışmayla ilgili kaynak ve eserlerin temin edilmesi ve çalışmayla ilgili fiş usulü verilerin toplanması neticesinde tezin yazımı olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL, DİLBİLİMİ (LİSANİYAT) VE FIKHU'L-LUĞA GENEL BİR BAKIŞ

Eski veya yeni her bir bilimin anlaşılması, fikirlerini taşıyıp aktardığı terimlerin anlaşılmasına bağlıdır. Anlama ve anlaşılmayla ilgili olan terimlerin ilki ise konularını ihtiva eden bir oluşum ve fikirlerini çevreleyen bir çerçeve mesabesinde olan ilmin başlığıdır. Bu nedenle ıstilahî açıdan tarifini yapmadan önce bu ilmin müfredatını lüğat ve ıstilah yönünden tarif etmemiz gerekir. Bu iki ilmin en önemli müfredatı her ikisini de ilgilendiren “lüğat” kelimesidir.

1.1. Lüğat:

Bazı dilciler, “lüğat” kelimesinin etimolojik kökeni hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Bunlardan kimisi lüğat kelimesini, Yunan kökenli “LOGOS” sözcüğünden Arapçalaştırılmış olduğunu ifade etmektedirler. Şöyle ki; Doktor Hasan Zaza, “*Lüğat lafzı gariptir ki, kelimenin Arap dilinde alışılmış bir kullanımı yoktur; ancak Araplar anlamsız ve hiçbir faydası olmayan kuru gürültüden oluşan sese (لغو) “lağv” derlerdi ve bu sözcükten (أبطل) “iptal etmek, hükümsüz kılmak” anlamında (ألغى - يلغى) fiili türetmişlerdir. Ayrıca Arapların lüğat kelimesini bizim anlamlandırdığımız akademik manada kullandıklarını gösteren bir şahit (örnek) bile yoktur. Saf Araplar, kelimelerinde “lüğat” kelimesini kullanmamışlar, aksine diğer Sami milletleri gibi ve hatta birçok dünya milletleri gibi lüğat manasına delalet eden “lisan” kelimesini kullanmışlardır. Kur’ân-ı Kerîm’de de ³ (بلسان عريبي) bu durum böyledir.” ⁴*

Lüğat kelimesi hakkında Arapça sözlüklerde “لغو” maddesi altında şöyle geçmektedir:

³ Şu’arâ, 195.

⁴ Hasan Zaza, “*el-Lisânü ve’l-İnsân, Medhâl ilâ ma’rifeti’l-lüga*”, Dâru’l-Kalem, Dimaşk, 2. Baskı, 1990/1410, s. 120.

1. İbn Manzûr şöyle der: “(اللغو) “el-lağv” kelimesi (السقط) “es-sekatu” ve kelimada alışık olunmayan şey, faydasız ve boş söz demektir. Cenâb-ı Allah^(cc) şöyle buyurur: ⁵ (وَإِذَا مَرُوا بِاللَّغْوِ مَرُوا كِرَامًا) “Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir” bir şeyin ilga edilmesi, batıl olması demektir. (لَغْوِي) “leğvî” ise (طير) “kuş” ve (أصواتها) “sesleri” anlamındadır.⁶
2. ez-Zübeydî, “Tâcü’l-‘Arûs” adlı eserinde, Ebü’l-Bekâ’dan (اللغو) “el-lağv” kelimesinin (الطرح) “et-tarh” anlamında olduğunu ve kelâmın kendisine duyulan şiddetli ihtiyaçtan dolayı söylendiğini nakletmiştir.⁷
3. (لغا، لغوا) “lağâ, lağven” kelimesi, (تكلم) “konuşmak, boş söz söylemek” anlamındadır. (من تكلم في يوم الجمعة صه فقد لغا) “Kim Cuma günü (namazda) yanındakine, ‘sus’ derse, boş söz söylemiş olur.” (لغا) “lağâ” kelimesi, (لهج) “lehece” anlamındadır.⁸

İşte tüm bu anlamlar, Arapça sözlüklerde geçen (اللغة) “lüğat” kelimesinin anlamlarıdır. İbn Fâris şöyle der: “لغي بالأمر” Bir işi iptal etmek, lağvetmek demektir. (اللغة) “el-Lüğa” kelimesinin de bu sözcükten türediği söylenir, yani يلهج صاحبه بها sözün sahibini yanıltan şey demektir”.⁹ Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, “lüğat” kelimesi aslında hayvan seslerine verilen isimdir, daha sonra ise insanların sözleri / konuşmaları için de aynı kelime kullanılmaya başlandı.

⁵ Furkan, 36.

⁶ İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-‘Arab*, Dârü Sâdır, Beyrut, 3. Baskı, Hicri 1414, c. 15, s. 252.

⁷ Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzak el-Hüseynî (Mürteza el-Zübeydî), *Tâcü’l-‘Arûs min Cevâhîri’l-Kâmûs*, Müessesetü’l-Kuveyt, Thk: Abdülazîz Ali Sefer ve Halit Abdülkerim Cuma, 2001/1422, c. 39, s. 462.

⁸ Ebü’l-Hasen Ali b. Seyyide el-Mürsî, Thk: Abdülhamid Hindâvî, *Kitâbü’l-Muhkem ve’l-Muhîti’l-‘Azam*, Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 2000, c. 6, s. 62.

⁹ Ahmed b. Faris b. Zekeriya el-Kazvîni er-Râzî, Ebü’l-Hüseyn, *Mu’cemü’l-Mekâyîsi’l-Lüğah*, Thk: Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü’l-Fikr, Yayın tarihi Hicri 1399 – Miladi 1979, c. 5, s. 256.

1.1.1. Lüğat Kelimesinin Istılâhî Manası

el-Halîl, “el-‘Ayn” adlı kitabında “lüğati” şöyle tanımlamaktadır. (اختلاف الكلام في معنى) “Kelâmın bir manada farklılaşmasıdır.”¹⁰ İbn Hacıb’in muhtasarındaki tanımına göre (واحد) “Lügatin tanımı: Bir mana için vaz edilmiş her bir lafza denir.”¹¹

Tüm bu tanımlar, zamanından önce modern bir tanım olarak kabul edilen İbn Cinnî’nin modern tanımına göre eksik ve yetersiz kalmaktadır. İbn Cinnî şöyle der: (حد) “(اللغةأصوات يعبر بها كل قوم عن أغراضهم) *“Lügatin tanımı: Her milletin kendi amaçlarını ifade ettiği seslerdir.”*”¹² Süyûtî de “el-Müzhir” isimli eserinde İbn Cinnî’nin dil tanımını nakletmiştir.¹³

İbn Haldun ise İbn Cinnî’nin lüğat tanımı üzerine daha detaylı bir ekleme yaparak şöyle der; “*Bil ki herkesin bildiği şekliyle lüğat, mütekellimin maksadını ifade etmesidir. Bu ifade ise maksattan hâsıl olan lisânî bir eylemdir. Bu eylem, ifadeyi yerine getiren uzuvda bir melekeye dönüşmesi gerekir ki, bu uzuv ise dildir. Her millette terimlerine göre mevcuttur.*”¹⁴ Bu tarife göre bir tanımlama yapmayı sadece Batılılarda görebiliyoruz:

İbn Cinnî’nin tarifi hakkında Hatem ed-Dâmin şöyle der: “*Bu tanım, lügatin tanımında modern dönem âlimlerinin üzerinde ittifak ettikleri birçok yönü içeren veciz bir tanımdır.*” Bu tanımdaki en önemli şey ise lügatin sesler olduğu konusunda bir karara

¹⁰ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, tahk: Abdülhamid Hindâvî, Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1424/2003, c. 4, s. 92.

¹¹ Ebû Ömer Osman b. Ömer ibin Ebî Bekr (müştehar adıyla İbn Hâcib), *Muhtasaru’s-Sul ve’l-Emel fi ‘İlmeyi’l-Usûl ve’l-Cedel*, Thk: Nezîr Hamâdu, Dârü İbn Hazm, 1. Baskı, 1427/2006, c. 1, s. 220

¹² İbn Cinnî Ebu’l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsûlî, *el-Hasâis*, el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-‘Ammetü li’l-Kitâb, 13. Baskı, c. 1, s. 33.

¹⁴ es-Süyûtî Abdurrahmân Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-Müzhir fi ‘Ulûmi’l-Lügati ve Envâ’uhâ*, Thk: Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Bey Ebu’l-Fazl İbrahim Muhammed Ali el-Becâvî, Mektebetü Dârü’t-Türâs, Kahire. 3. Baskı, c. 1, s. 7. İbn Hâcib’in ve el-Esnevî’nin tariflerini, “Şerhü Minhâci’l-Usûl” adlı eserinde nakletmiştir. el-Esnevî’nin tarifi ise şöyledir: “Lügatler: Manalar için vaz edilmiş lafızlardan ibarettir.

¹⁵ Abdürrahman b. Muhammad b. Haldun, *mukeddimetu İbn Haldun*, Thk: Abdülâh ed-Derviş Daru’l-Balhi

varılmasıdır ki, bu durum, başta Ferdinand de Saussure olmak üzere modern dil bilimciler tarafından teyit edilmektedir.”¹⁶¹⁷⁵ De Saussure’ye göre lügat; özünde ses simgelerinden oluşan bir sistem ya da dil toplumundaki fertlerin zihinlerinde depolanan ve belirli bir toplumda fertler arasındaki anlaşmada kullanılan ve bireyin işitme yoluyla yaşadığı toplumdan alabildiği lafzi şekiller toplamıdır.¹⁸

Şunu da belirtmek gerekir ki, İslam’ın başlangıcında Kureyş, Temim, Tay gibi Arap lehçelerine, "lügat" adı verilirdi ve Araplar, "Kureyş Lügati, Temim Lügati" şeklinde söylerlerdi. Süyûtî'nin "el-İtkân" adlı kitabında bu konuda şöyle dediğini görmekteyiz:.. Nevi "Hicaz lügati dışında bulunan" Kura'anda ki Sahabilerden diğer diller nakil etti. ¹⁹

1.2. Fıkhu’l-lüga Anlamı

Fıkhu’l-lüga terimi, “fıkıh ve lügat” adlı iki lafızdan mürekkep olan bir lafızdır. Fıkıh; bir şeyi bilmek, anlamak, idrak etmek demektir. فقهت الشيء ‘onu anladım ve idrak ettim’ demektir. (فقه) maddesi Kur’ân-ı Kerîm’de bahsini ettiğim anlamları içerecek şekilde yirmiden fazla yerde geçmektedir. Cenab-ı Allah(cc) şöyle buyurur: (فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا) “*Bunlara ne oluyor ki söylenen sözü anlamaya yanaşmıyorlar!*” ve yine bir başka yerde (فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ) “*Her gruptan birkaç kişi dinde bilgi sahibi olmaya çalışmalı ve kavimlerine döndüklerinde onları uyarmalıdır.*” buyurmaktadır. Burada din ilmine vakıf olmak, özümsemek, anlamak, idrak etmek anlamında kullanılmıştır.”²⁰

¹⁶ . Bas 2004, c. 2, s. 367.

¹⁷ De Saussure Ferdinand, *‘İlmü’l-lüga*, Tercüme: Yuil Yusuf Aziz, Müracaa: Malik Yusuf el-Matlabi, Dârü’lÂfâki’l-‘Arabiyye, Bağdat, 1985, s. 26.

¹⁸ Hatemü’l-Dâmin, *‘İlmü’l-lüga*, s. 32.

¹⁹ Abdurrahmân Celâlî’l-dîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Thk: Mustafa Şeyh Mustafa, Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 1. Baskı, 1429/2008, s. 282.

²⁰ Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu’l-muhît*, İşraf: Muhammed Naim el-Arkusî, Muessesetu’r-risâle, Beyrût, 1977, c. 3, s.150.

Aslında fıkıh terimi şer'î hukukumuzda ve din bilimlerinde daha fazla kullanılmaktadır. Bu nedenle, pek çok kişi Araplar nezdinde fikhü'l-lüga yönteminin, hukuk ve din alanında araştırma yöntemlerinden geldiğini düşünmektedir.²¹ Ancak lüğat kelimesi, "boş ve faydasız konuşmak" anlamında لغا - يلغو fiilinden türemiştir. Anlamı ise telaffuz etmek, konuşmak ve sesleri çıkarmak demektir.²²

Istilahî olarak ise İbn Cinnî, lüğat terimini el-Hasâis adlı eserinde şöyle tanımlamaktadır: ²³ (أصوات يعبر بها كل قوم عن أغراضهم) "*Her bir milletin, hedeflerini ifade ettiği seslerdir.*" Araştırmacıların birçoğu bu tarifi benimsemişlerdir. Lügat ve lüğatin fonksiyonu, hedefleri ve amaçları ifade etmek, insanlar arasında iletişimi sağlamaktır. Şunun da bilinmesi gerekir ki, lüğat, sadece sessel özelliğiyle sınırlı değildir; çünkü işaretlerle, ima yoluyla, davul sesiyle ve benzeri yöntemlerle de iletişim gerçekleştirmek mümkündür. İbn Hâcib ise dili şöyle tanımlar; (كل لفظ وضع لمعنى) "*Bir mana için vaz olunmuş her bir lafızdır.*"²⁴

Modern dil tanımları arasında, toplumun zihninde saklanan, aralarında anlaşma ve iletişim için kullanılan bir semboller sistemi olduğu da söylenmektedir.²⁵ Buradan hareketle diyoruz ki, lüga yönünden fikhü'l-lüga'nın 'lüga' kavramının anlaşılması, bilinmesi ve idrak edilmesinin kastedilmektedir.

İki sözün birleşiminden hareketle (fikhü'l-lüga) teriminin, kelamın derin bir anlayışla dilin anlaşılmasına yönelik bir araştırma yapmamız gerektiğini anlıyoruz.

²¹ Muhammed ibn İbrahim el-Hamd, *Fikhü'l-lüga; mefhûmuhu, mevdû'âtuhu, kadâyâhu*, Daru İbn Huzeyme, er-Riyad, 2005, s. 18.

²² Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, Thk: Muhammed Basil, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1998. c. 2, s. 173. Bakınız: el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, el-‘Ayn, Thk: Abdülhamid el-Hindâvî, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, c. 4, s. 94.

²³ Ebû'l-Feth Osman ibn Cinnî, *el-Hasâis*, Thk: Ali en-Neccâr, Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, s. 30.

²⁴ İbrahim el-Hamd, *Fikhü'l-lüga; mefhûmuhu, mevdû'âtuhu, kadâyâhu*, s. 18.

²⁵ Muhammed Cihat ve Delâl Hilâlât, *Mahârâtü'l-ittisâli'l-insânîyyi'l-lafziyye ve gayri lâfziyye*, Dârü'l-İktâbî'l-câmi'î, Çin, 1. Baskı, 2008, s. 97.

1.2.1. “Fıkhü'l-lüga” Literatür Kullanımı

Araplar bu çalışmaları, Arapça dili üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu çalışmalar, fonetik, söz dizimi, morfoloji, dil bilgisi ve anlam bilim sorunları üzerinden yürütülmektedir. Ayrıca Arapçanın lehçeleri ve özellikleri üzerinde de zamanla meydana gelen değişiklikler hakkında birçok çalışma ve araştırma gerçekleştirilmiştir.²⁶

Abdülkerim Rudeymi (fıkhü'l-lüga) şöyle tanımlamaktadır: *"Bu araştırma, muhtelif dil olguları, yasaları, gelişimi ve büyümesinin sırları, gelişim tarihi üzerinde durulması, ilerleme aşamaları, açıklamalar ve tahliller üzerinde yapılan bir araştırmadır."*²⁷

Ramazan Abdüttevâb ise şöyle der: *"Fıkhü'l-lüga kelimesi, günümüzde dilin sırlarını keşfetme çabası, dilin yaşamı boyunca üzerinde yürüdüğü yasalarının incelenmesi, gelişim sırlarının bilinmesi, bir yönden tarihi diğer yönden ise niteliksel açılardan dilin muhtelif olgularının üzerinde araştırmalar yapılması anlamında kullanılmaktadır."*²⁸

Dil bilimine gelince ('ilmü'l-lüga), batı literatüründeki "Linguistic" teriminin karşılığı olarak kullanılmakta olup, bir diğer terimsel karşılığı ise "lisaniyat"²⁹ terimidir. Doktor Ramazan Abdüttevâb, De Saussure 'den alıntılama yaparak dil biliminin tanımını şöyle yapmaktadır: *"Dilbilim konusu, ilkel ve modern insanın geçmişte ve günümüzde tüm dilsel faaliyetidir. Sıhhat, telaffuz hatası, kalite veya aksan gibi herhangi bir sorunu görmezden gelerek canlı, aktif, eski ve yeni tüm dilleri kapsayan bir faaliyettir."*³⁰

²⁶ Muhammed ibn İbrahim el-Hamad, *Fikihul-luga mefhumuhu mevdû'âtuhu*, daru İbn Huzyima er-Riyad 1, basım 1426/2005 s. 18-19.

²⁷ el-'Am Muhammed ali er-Rudayini, *Fusul fi ilmilugati*, alam ul-kutub Kahire s. 36.

²⁸ Muhammed el-Hannaş, *el-Binâiyyetü li'l-lisâniyyat*, Darul- Raşad el-Hadisa, Fas, 1980, s. 22.

²⁹ Ramazan Abdültevab, *Fusul fi fıkhı lugati*, maktabatul- hanci, Kahiri, 6. Basım, 1420/1999, s. 9.

³⁰ Ramazan Abdültevab, *el-Medhal ilâ 'ilmi'l-lügati ve menâhici'l-bahsi'l-lügavî*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1985, s. 7.

1.3. “Fıkhü'l-lüga” ve “İlmü'l-lüga” Kavramları Arasındaki Fark

Doktor Suphi Salih'in de dediği gibi bu iki kavramı birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. “Çünkü eski ya da yeni, şarkta ve garpta âlimler topluluğu nezdinde bu iki kavramın konuları birbiri içine girmiş haldedir. Birbiri içine girmiş bu yapı bazen birinin adının diğerine verilmesine olanak tanımaktadır. Eğer biz bu iki kavramı birbirinden ayırt etmek istersek, bunu yapmanın herhangi bir ağırlığı olmayan önemsiz bir iş olduğunu görüyoruz. Avrupalılar, "ilmü'l-lüga" kavramına "linguistique ou science du langage" ifadesiyle karşılık bulmuşlardır. Bu ise, ‘kelam veya lügat ile ilgili ilim’ anlamındadır. "Fıkhü'l-lüga" kavramı ise Avrupalılar nezdinde "Philologie" olarak adlandırılmaktadır. Bu kelime, iki Yunan kökenli lafız olan; biri "arkadaş" anlamında "philos", diğeri ise "hutbe, kelam, söz" anlamındaki "logos" kelimesinden oluşmaktadır. Sanki bu ismi koyan, fıkhü'l-lüga teriminin, kelamın dilbilgisi, usulü ve tarihi bakımından çalışmasında derinleşmek amacıyla kelamın sevilmesine yönelik bir isimlendirmeye dikkat ettiğini göstermektedir.³¹

Bu iki terim arasında bir ayırım yapılmasına yönelik sunulan bu açıklama üzerinden başka iki farklı terim arasında meydana gelen karışıklığın da çözülmesi gerektiği aşîkârdır. Bu iki terim, "Genel Dilbilimi Dersleri" adlı kitabı ile Ferdinand de Saussure liderliğindeki modern dilbilim kuramlarının üzerine dayandırıldığı "lisan" kelimesiyle birlikte oluşturulan bir üçlemeyle ortaya çıkmaktadır. Eğer bu üç terim arasında herhangi bir fark söz konusu değilse, yapısal teorinin özüne ilişkin herhangi bir kuraldan söz edilemez. Ayrıca yukarıda sunulan tertip, asla keyfi veya anlamsız olamaz. Bunun önemini kavramak için parçanın, bütüne olan ilişkisine benzer özel bir ilişki türü gerekir. Eğer dil (lügat) kelam ise, o halde kelam bir parçadır. Lisan ise kaçınılmaz olarak parçanın bir parçasıdır.

Buradan hareketle Suphi es-Sâlih şöyle der: *Avrupalıların "ilmü'l-lüga" terimine verdiği ve "kelam veya lügatle ilgili bilim" anlamında gelen "linguistique ou science du langage" ifadesiyle iki terimin de aynı manaya geldiğine inandıklarını gösterir; ancak durum düşünüldüğü gibi değildir. Şöyle ki; lügat, nahiv ulemasının tarifine göre - el-Hasâis*

³¹ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî fıkhi'l-lüga*, Dârü'l-‘İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2009, s. 19-20.

*isimli kitabında İbn Cinnî'nin tanımında belirttiği gibi (أصوات يعبر بها كل قوم عن أغراضهم) "Her milletin, kendi hedeflerini ifade ettiği seslerdir."*³²

Tanımda geçen (أصوات) "sesler" kelimesinin anlamı, iletişim fonksiyonunu gerçekleştiren, faydalı anlamı olan, açık seçik telaffuz edilen kelimelerdir; ancak dil bilimcilerin literatüründe her dilin seslerinin kaydedildiği bir kap / pota vardır. Hatta bu kabın içinde -insanların iletişim kurduğu ve İbn Cinnî'nin de bahsini ettiği kelamın bizatihi kendisi vardır. Dolayısıyla evrensel dillerin tüm kelimeleri için bir kap vardır. Kelam, kendine has kurallara göre kendi aralarında oluşturulmuş özel kelimelerden başka bir şey değildir. Bu sayede belirli bir toplumda ve çevrede anlamlı açık bir kelam / söz üretmek mümkün olacaktır. İşte buna "dil" / "lisan" adı verilir. Arap lisanı, Fransız lisanı, İngiliz lisanı ve benzerleri... Diller çoğalır ve sayılamayacak kadar kelimelere sahip olurlar.

Tüm bu bilgiler ışığında Suphi es-Sâlih, kitabının birinci bölümünün sonunda, modern araştırmacılara, "fikhü'l-lüga" teriminin "her şeyi bilmek fıktır" diyen hüccete istinaden araştırmalar yapmalarını önermektedir ve bu söylemindeki tespiti de doğrular. Şöyle ki; lügatle ilgili sadece bir ilim dalı yoktur, aksine "anlam bilimi, ses bilimi, dil bilgisi, morfoloji, aruz ilmi ve hat ilmi" gibi birçok ilim dalı vardır. Tüm bunlar ilmin tüm yönleriyle "fıkıh" denilen ilimde toplanır.

Bu eksenden bir diğer ikinci eksene kadar, es-Sâlih, "Fikhü'l-lüga'nın yöntemi ve bağımsızlığı" hakkındaki araştırmasına dayandırarak bu konuda şöyle der: "*Araştırmada fikhü'l-lüga'nın yöntemi, diğer ilimlerin yöntemlerinden tamamıyla farklıdır.*"³³ Burada kastettiği ilimlerden biri olan düşüncelerle ve metafiziklerle yaşayan felsefe, gaybiyat ve resimsel mantıkla matbudur.

Dille herhangi bir yakınlığı bulunmayan tüm konuları bir kenara bırakırsak, esSalih'da fikhü'l-lüga'yı şöyle tanımlar: "*Fikhü'l-lüga; dilin ilk çıktığı yeri, ait olduğu dil grubu, diğer yakın ve uzak, kardeş ve yabancı dillerle olan ilişkisini, seslerinin özelliklerini,*

³² Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî fikhî'l-lüga*, s. 21.

³³ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî fikhî'l-lüga*, s. 22.

kelimelerinin ve terkiplerinin yapılarını, lehçe unsurlarını, anlamlarının gelişimini, yazı ve okuma gelişim sürecini araştıran niteliksel ve istikrari bir çalışma yöntemidir."³⁴ Bu tanımdan hareketle fikhü'l-lüga'nın dilin tüm unsurlarını kapsadığını söyleyebiliriz. Tarih, fonoloji ve ses bilimi olmak üzere üç bilimi bir araya toplayan bu unsurlardan herhangi birinin görmezden gelinmesi söz konusu değildir.

İkinci bölümün içeriğine baktığımızda Salih'in, Arap dili âlimlerini ve kadim dil fakihlerini temsil eden uzman bir bakış açısıyla fikhü'l-lüga ilmini anlamaya çalıştığını görmekteyiz. Buradan hareketle fikhü'l-lüga'nın, günümüz dil fıkıhçılarının anlamadığı bir minvalde gittiğini görülür. Öncü seleflerimizden Salih şöyle der: "*Lügavi görev, kaideler koymak değil, gerçekleri nitelemektir.*" Bu nedenle fikhü'l-lüga yönteminin niteliksel ve araştırmacı bakış açısıyla Araplarla birlikte başladığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerim ışığında olayların ve hakikatlerin tescillendiği gibi naslar ışığında da dilsel olaylar karara bağlanmıştır; ancak bu doğru yöntem, Arapların hakikatlerle kaideleri, gerçeklerle ölçütleri yer değiştirdiklerinde ve doğru hassas nitelemeden uzaklaştıklarında çok hızlı bir şekilde inhirafa uğradı ve zayıf hale geldi.³⁵

Doktor, kadim Arapça kitaplara dalarak, yukarıdaki mantıktan hareketle ta'lîl ettiği düşünceleri bu kitaplardan iktibas etmeye başladı. (طوبى لهم وحسن مآب) "*İman edip iyi işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt da onlar içindir,*" ayet-i kerimesindeki "طيبى" kelimesini ilk önce lehçe olmadan ve ikincisinde ise irap hatası yaparak okuyan bir Arabın Ebu Hatim es-Sicistânî ile olan hikâyesinden bahseder. Sicistânî Arabın okuyuşunu düzeltir ve bunu defalarca yapar; ancak kelimedeki "ye" harfinden vazgeçmemekte ısrarlıdır. Bu hikâyeyi anlatmasının nedeni ise hakikatlerin nitelendirilmesi değil de kaidelerin şart koşulması ilkesini benimseyen selef ulemasının göğüslerine çöken bu mugalatanın (abartının) doğasını izah etmektir. Bu konu, Kays, Temim, Esed, Hüzeyl, Kenane, Taiyyin gibi bazı Arap kabilelerinin kelamına münhasır kıyas ilkesine dayalı bir abartıdır. Dolayısıyla şaz bir durumdur. Suphi es-Sâlih'in dediği gibi eğer o noktada durmuş olsalardı, konu önemsiz hale gelecekti; ancak onlar Arapça ile Sami dil ailesinden diğer kardeşleriyle

³⁴ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî fikhî'l-lüga*, s. 27.

³⁵ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî fikhî'l-lüga*, s. 27.

olan bağları kestiler ve Arapçaya kendilerinin hoşuna gittiği zaviyeden baktılar; çünkü Arapça, dillerin en geniş, kapsamlısı, en şerefli, en faziletliydi, Suphi'nin dediği gibi onlar akrabalık / yakınlık bağlarıyla bağlı dillerle kıyaslama yoluna gitmediler. Araplar dışındaki milletlerin, beyan, şiir ve istiare gibi sanatları olduğunu inkâr ettiler ve bunların sadece Araplara ait olduğunu düşündüler.

Eski ve yeni ulemânın değindiği ve bahsedilmesi gereken dildeki önemli meselelerden bazıları şunlardır:

1.4. Dilin Doğuşu ve Ekolleri

Dilin ortaya çıkış sorunu, milattan önce beşinci yüzyılda Yunan âlimleri tarafından tartışılan ve literatürde tedavüle konulan eski bir konudur. Heraklitus, dilin insanlar arasında ortak bir konsensüsle ve terimsel olarak değil, doğal yöntemle isimlendirilen şeylere delalet eden isimler olduğuna karar vermiştir. Bu isimlerin, isimlendirilen şeylere verilebilmesi ilahi bir güç tarafından sağlanmıştır. Buna da dilde "askıya alma teorisi" denir.

Demokritos ise dilin kökeninin, kolektif bir süreç olduğuna karar vermiş olup, isimlerin ilahi bir güçten değil, insanın bizatihi kendisinden kaynaklanarak isimlere verildiğini söylemiştir. Dolayısıyla bu ifadeye, "kolektif dil teorisi" adı verilmiştir. Eflatun da bu iki teoriyi bir araya getirmeye çalışmıştır.

Orta Çağ'da Hristiyan Batı'da yaygın olan teori, duraklatma teorisidir ve argümanları Kitab-ı Mukaddes'in tekvin kitabının ikinci bölümünde belirtilmiştir.³⁶ Benzer şekilde, bu durum Müslüman Araplar tarafından da ele alınmış olup her iki teoriyi de destekleyenler vardır.

³⁶ De Saussure, *İlmü'l-lüga*, s. 26.

³⁵ Bakara, 31.

1.4.1. Tevkif Teorisi:

Lügavî Arap Dili Fıkhı'nda bu teorinin temsilcisi, Ahmed b. Fâris'tir. Meşhur kitabı (الصاحبي في فقه اللغة وسنن العرب في كلامها) "es-Sâhibî fî fıkhi'l-lügati ve süneni'l-'arabi fî kelâmi'hâ" adlı eserinde (باب القول على لغة العرب أتوقيف أم اصطلاح؟) "Arap Dili Tevkif mı yoksa Istılah mı, hakkındaki bölümde" bu konuyu ele almıştır.

Arap dili, tevkifi'dir. Bunun delili ise Cenâb-ı Allâh'ın^(cc) şu sözüdür: ³⁵(وعلم آدماء كلها) “Âdem'e isimlerin hepsini öğretti.” İbn ‘Abbâs da “Âdem'e isimlerin hepsini öğretti.” şeklinde söylemektedir. Tevkif olduğunu delillendirdiğimiz dilin, bir zamanda tek bir hamlede geldiği zannında olabilirler; ancak durum böyle değildir. Cenâb-ı Allah, ^(cc) Âdem'e, kendi zamanında ihtiyaç duyduğu kadarını ona öğretmiş ve daha sonra Allâh'ın meşietî doğrultusunda gelişmiş ve yayılmıştır. Daha sonra Allah, Âdem Aleyhisselam'dan sonraki Arap Nebilere öğretmek istediğini öğretmiş ve bu durum Peygamberimiz Muhammed ^(as)'e kadar böylece devam etmiştir. Allah, ona ileri düzeyde mükemmel bir dille daha önce hiç kimseye vermediği bilgileri vermiştir. Sonra dil artık kemâle etmiş ve karara oturmuştur. Bundan dolayı kendisinden sonra gelişen ve büyüyen bir dil bilmiyoruz. Sahabe içerisinde -ki onlar belîğ ve fasih kimselerdi- şeri ilimlere vakıf kimseler vardı. Onların bu konuda bir dil ihdas etmeye çalıştıklarını veya kendilerinden önce benzeri olmayan bir lafız ortaya koyduklarını bilmiyoruz.³⁷

Bunun daha da ilerisine giderek Arap yazısının da tevkif olduğunu ifade etmektedir.³⁸ Bu teoriye inananlar arasında konuyu, “er-Resâil” adlı eserinde ele alan Câhız da bulunmaktadır.³⁹ Modern çağda bu teoriyi Fransız mütefekkir De Bonald, lügat ile düşünmeyi bir araya getirerek şöyle der: “Eğer bir varlık, dili ortaya koyabiliyorsa,

³⁷ Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvîni er-Râzî, Ebü'l-Hüseyn, *Es-Sâhibî fî fıkhi'l-lügati'l-'arabiyyeti ve mesâilihâ ve süneni'l-'arabi fî kelâmi'hâ*, Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 1. Baskı, hicri 1418, miladi 1997, s. 13-14.

³⁸ Ahmet b. Fâris, *Es-Sâhibî*, s. 15.

³⁹ Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kenânî Ebü'l-Usmân, Meşhur adıyla Câhız, *Resâilü Câhız* Thk: Abdüsselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, ö. 1384 m. 1964, c. 3, s. 191.

*düşünebilme yeteneğini de ortaya çıkartabilir. Buna istinaden insanın dilin yaratıcısı olması imkânsızdır.”*⁴⁰

1.4.2. Fonetik İstılahı Teori

Bu teorinin ve fikhü'l-lüga'daki benzeri olan teorinin temsilcisi, İbn Cinnî'dir. Meşhur kitabı “el-Hasâis” adlı kitabında; (القول على أصل اللغة إلهام هي أم اصطلاح) “Dilin aslı, ilham mıdır yoksa ıstılah mıdır?” adını verdiği bölümde şöyle der: “*Ekseri ehl-i nazar, dilin aslının, vahiy ve tevkif değil, tevazu ve ıstılah olduğu konusunda hemfikirdir.*” İbn Cinnî, eşyanın tesmiye edilmesi üzerine muvazaa ve ıstılah manasında çok açık bir tasavvur ortaya koyak sözlerine şöyle devam eder: “*Bazıları ise tüm dillerin aslının, rüzgârın uğultusu, gök gürültüsü, suyun şırıltısı, eşeğin anırması, karganın gıkılaması ve atın kışnemesi gibi insanoğlunun duyduğu seslerden gelmektedir. Daha sonra tüm diller bu seslerden doğmuştur. Benim nezdimde doğru kabul ettiğim görüş ve kabul gören ekol budur.*”⁴¹

İbn Cinnî; (وعلم آدم الأسماء كلها) “ve Allah, Âdem’e tüm isimleri öğretti.” ayetini görmezden gelmedi, aksine Mutezilenin “Allah, Âdem (aleyhisselam)’e muvazaa ve ıstılah yeteneği vermiş ve o da eşyaya isimlerini vermiştir,” şeklindeki görüşüne inanmıştır.⁴²

İbn Cinnî’nin muvazaa teorisi görüşünü destekleyen modern dil âlimlerinden Jean-Jacques Rousseau (العقد الاجتماعي) “Toplumsal Sözleşme” adlı kitabında bu konuya değinirken, dilin ortaya çıkışına ilişkin, Cinnî’nin fonetik teorisini destekleyenler arasında Otto Jespersen, İbrahim Enis ve Ali Abdülvahit vafı vardır.⁴³ Ancak İbn Cinnî bu teoriyi teyit ettikten sonra görüşünden rücu ederek şu ifadeyi kullanır: “Ben bu değerli ve latif lüğatin durumunu düşündüğümde onda gördüm ki; hikmet, hassasiyet, rikkat ve neredeyse sihrin abartısının önüne kadar düşünmeyi arzulayan yönleri vardır. Buradan hareketle bu hususta arkadaşlarımız -Allah hepsine rahmet etsin- onların yolunu takip ettiğimden ona boyun

⁴⁰ Abdülkâhir Muhammed Mâyû, *el-Vecîz fî fikhî'l-lügati'l-'arabiyyeti*, Dârü'l-kalemi'l-'arabî, Halep, 1. Baskı, 1419/1998, s. 20.

⁴¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. 1, s. 46-47.

⁴² Abduh er-Râcihi, *Fikhî'l-lügati fî kütübi'l-'arabiyyeti*, Dârü'n-nehdâti'l-'arabiyyeti, Beyrut, s. 83.

⁴³ Abdülkâhir Muhammed Mâyû, *el-Vecîz fî fikhî'l-lügati'l-'arabiyyeti*, s. 22.

eğmem gerektiğini, hedeflerine ve hükümlerine sarılmam gerektiğini öğrendim. Onların neyin mutlu ettiğini, neyin farklı olduğuna muttali oldum. Buna ilave olarak lüğatin Allah'ın^(cc) katından geldiği konusunda etkili haberler bulunmaktadır ki, bu da lüğatin Allah'tan^(cc) bir tevfiğ ve vahiy olduğu konusunda inancımı güçlendirdi.”⁴⁴

Lüğatin ortaya çıkmasıyla ilgili meselede en fazla nakil yapan âlimlerden biri de İmam Süyûtî'dir. “el-Müzahir” adlı kitabında ülümü'l-lüğa hakkında bu kitabının ilk sayfalarında lafızların ortaya çıkış keyfiyeti hakkında çeşitli görüşleri aktarmıştır.⁴⁵ Ayrıca bu lüğatin ortaya çıkış keyfiyetiyle ilgili karar alınamaması hususunda İbn Cinnî'nin bahsini ettiğimiz görüşünü de nakletmiştir.

Lüğatin ortaya çıkışına dair hulasa: Bilinmektedir ki, akıl ve istikra şهادetiyle, çocukların ve vahşi toplumların konuşmalarına bakılarak tüm dünya dilleri (ki, bu dillerin çokluğu bitmemiş ve bitmeyecektir) asli olarak annelere istinat olunur. Şöyle ki her bir dil ilk menşе olarak bu annelerden kaynaklanır. Her biri, meçhul yüce bir atadan ortaya çıkmıştır. İşte bu da ilk insanın dilidir.

Bu yenilik, insanın az istek ve arzularını ifade ettiği ve etrafını çevreleyen şeyleri anlattığı az kelimelerden ibarettir. Bu kelimelerin bazıları ise hayvandan, insandan, rüzgârdan ve benzeri şeylerden çıkan seslerden iktibas edilmiştir. Bu durum, idrak konusunda insanlardan farklı olan papağanların yaptıkları gibidir. Bazıları ise Allah'ın insanoğluna verdiği ve sair hayvanlardan onu temyiz ederek ona bahşettiği konuşma yetisi ile doğaçlama gelişmektedir. Bu ise en vahşi hayvana verilen ilhamdan daha yüce fitri bir ilhamdır. Örneğin kendi infiallerini ve taleplerini bildirmek üzere kedinin birkaç şekilde ses çıkardığını işitiyoruz.

İnsanın göğsü kabardığında, herhangi bir duygu nedeniyle -ki bu heyecan ya da korku ve benzeri bir duygu- olabilir. Aslında oradan insana Allah'ın ilham ettiği şekilde bir ses çıkar ve bundan o kimsenin isteği / amacı anlaşılır. Ayrıca bazı çocukların konuşmaya

⁴⁴ İbn, Cinnî, *el-Hasâis*, c. 1, s. 47.

⁴⁵ es-Suyûtî, *el-Müzahir* c. 1, s. 22.

başladıkları zamanlarda tanıklık ettiğimiz gibi aslında bu seste bir işaret ve içinde bulunulan durumun bir emaresi vardır. İnsanoğlu işte bu sesle amacını yerine getirdiğini gördüğünde, yakınlarını ve etrafındakileri uyarmak, onlara durumu anlatmak amacıyla bu sesleri ikinci ve üçüncü defa kullanır. Böylece aralarında yaygın hale gelir ve birbirlerinin ihtiyaçlarını ve arzu / isteklerini bu yöntemle anlamaya başlarlar. Başka insanlar da birbirilerine bakarak bu sesleri ve hareketleri taklit ederler. Böylece insanoğlunun içinde yaşamış olduğu çevrede zorunlu ilk dil oluşmuş olur. Herhangi bir ittifak kastı olmaksızın insanların kasıtsız bir şekilde üzerinde anlaştıkları bir dil haline gelir. Daha sonra bu dil, türetme (iştikak), artırma, eksiltme, tahrif, gerçek anlamdan mecaz anlama dönüştürme gibi bir dizi etkinliklerle gelişip yaygınlaşır.⁴⁶ Bu da göstermektedir ki; insanoğlu aslında ilk başlarda hissedilen şeylerin isimlerini, daha sonra da bazı soyut kavramları öğrenip söylemiştir. Aslında bu yöntem günümüzde de bir çocuğun konuşmaya başlama aşaması veya yabani bir toplumda dilin gelişme süreciyle aynıdır.

Alt dillere gelince, asli dili konuşan insanların bir kısmının uzak yerlere göç etmelerinden dolayı ortaya çıkmıştır. Bu durum yeni vatanlarında kullanmadıkları bazı kelimeleri unutmalarına ya da zamanla bu kelimelerin anlamlarını tahrif etmelerine neden olmaktadır. Daha sonra bu yeni vatanda daha önce görmedikleri çeşitli hayvanları, bitkileri ve nesneleri görürler. Daha önce bahsedilen şekilde bunlara yeni isimler / kelimeler vermek zorunda kalırlar. Böylece alt diller, zaman ve mekân farkının açılmasıyla asli dillerden uzaklaşırlar.⁴⁷

1.5. Diğer Diller Arasında Arapça

Belki de dillerin bölünmesine ilişkin ortaya atılan en iyi teoriler, dilsel akrabalık bağlarına bağlı olan teorilerdir. Bu nedenle bu diller, her gruptan aynı veya benzer kelime ve yapı kuralları ile oluşurlar. Aralarındaki farklılıklar ise genellikle coğrafi, tarihi ve sosyal bağlardır. Bu temele dayalı olarak akademisyenler, biri Hint-Avrupa, bir diğeri ise

⁴⁶ Ahmet el-İskenderânî ve Mustafa, *el-Vasît fi'l-edebi'l-'arabî ve târîhihi*, *Înânî*, Dârü'l-Ma'ârif, Mısır, 16. Baskı, 1916, ("neş'etü'l-lüga" adıyla), s. 3-5.

⁴⁷ Ahmet el-İskenderânî ve Mustafa, *el-Vasît fi'l-edebi'l-'arabî ve târîhihi*, *Înânî*, s. 3-5.

HamiSami Dil ailesi olmak üzere iki önemli dil grubuna yönelmişlerdir. Bu iki dil grubu arasındaki ortak özellikler, altındaki diller arasındaki yakınlık ve akraba bağlarına dikkat çekmişlerdir. Daha sonra Max Moller; "*Turan Dilleri Ailesi*" olarak isimlendirilen bir terimle bahsi geçen iki dil ailesi grubuna girmeyen "Asya-Avrupa Dilleri Grubu" adını vererek, üçlü dil taksimini yapmıştır. Aslında bu isim sadece bir terimsel / ıstılahî bir anlam taşımaktaydı. Ayrıca bu son dil grubu üyeleri, çok çeşitli ve birbirinden oldukça uzak coğrafyalarda yaşamaktaydılar ve bu nedenle aralarında çok net bir dilsel bağlantı söz konusu değildi. Bu durum modern dil bilimcilerini, dünya dillerini dilsel yakınlık, dil bilgisi kuralları ve yapı bakımından dilleri dokuz gruba taksim etmelerini sağladı. Böylece insanoğlunun yeryüzünde konuştuğu dil grupları yirmi bir gruba çıktı.⁴⁸ İlk ikisi asli, diğerleri ise dünyanın muhtelif bölgelerinde farklı ikincil diller olarak kalmıştır. Günümüzde bilim adamları, Aramilere, Finikelilere, Araplara, İbranilere, Yemenlilere, Babil ve Asur halklarına "Samiler" (Semitic Toplum) adını vermektedirler. Bu halklara ismi veren ve ilk defa kullanan kişi Alman dil bilimci Schlozer'dir. Bir başka Alman dil bilimci olan Eichhorn ise on sekizinci yüzyılın sonlarında, bu toplumların dillerine, "*Sami Dilleri*" ismini vermiştir. Aslında bu isimlendirme yeni bulunmuş bir şey değildir. Aksine Kitab-ı Mukaddes'ten iktibasla bu isim verilmiştir. Örneğin Kitab-ı Mukaddes'te Nuh'un oğullarının, Sam, Ham ve Yafes olduğu, kabilelerin ve halkların, onların soyundan oluştuğu ifade edilmiştir.⁴⁹ Görünüşe göre yayılmadan önceki Semitik diller bir kökene bağlıydı ve yarı popüler bir birim oluşturuyorlardı; ancak bu kökeni tanımlamak ve bu birliği çözmek çok zordur; çünkü birçok araştırmacının geniş tabanlı araştırmalarına rağmen Semitlerin / Samilerin ilk vatani hala bilinmemektedir ve gizemini korumaktadır.⁵⁰

Semitik araştırmalar içinde en fazla özene layık görülen konu Arapça olmuştur. Bazı araştırmacıların görüşüne göre -ki bunların başında Oishaussen gelmektedir- Arapça en eski Semitik dildir; ancak bu görüşü bazı dil bilimciler ve şarkiyat âlimleri reddederler.

⁴⁸ Subhî es-Sâlih, s. 41-42.

⁴⁹ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî fîkhi'l-lüga*. s. 48.

⁵⁰ İsrâîl Velefenson, *Târîhü'l-lügâti's-Sâmiyye*, el-İ'timâd Matbaası, Mısır, 1. Baskı, 1348/1929, s. 4.

Semitik dillerin -genel olarak- aslının birliğine delalet eden birtakım özellikleri müşterektir. Diğer dillerden ayrılan en önemli özelliği, kelimelerinin aslının çoğu kez üç sessiz harften – örneğin ب – ر – ض – oluşmasıdır; ancak bazı modern dil âlimleri Semitik düal (ikili) kök olduğunu da söylemektedirler.⁵¹

1.6. Arapçanın Özellikleri ve Maksatları:

Arapça, diğer dillerden bazı özellikleriyle ayrılmakta olup, bu özellikler diğer dünya dillerinde bulunmamaktadır. Bir diğer deyişle bu özelliklerin Arapça dışında başka bir dilde toplanmadığını söyleyebiliriz. Bu özelliklerden bazıları şunlardır:

1. İrab: İrab olgusu, kelimeye dâhil olan birtakım etkilerle (amillerle) kelimenin nahvi durumunun değişmesidir. İrab, Arapçanın en güçlü unsurlarından biridir ve bu vesileyle özne ile nesne, asli kelime ile yabancı asıllı kelime, teaccüb ile istifham gibi olgular birbirinden ayrılır. İrab olgusu, Babilce, Yunanca, Latince, Almanca ve uygar diller içerisinde irab olgusuyla ön plana çıkan Arapça gibi muarrab birçok dilde olduğu gibi kadim kentsel / uygar özellikler arasında yer alır. Düşüncelerin aktarılmasında, mefhumların ifadesinde, karmaşıklığın giderilmesinde, anlatılmak istenilen konunun anlaşılmasında ve insanın kendisini ifade etmesinde irab olgusunun oldukça büyük önemi vardır. İbn Fâris irabı, lafızdaki eş anlamlı ifadelerin birbirinden ayırt edilmesini sağlayan olgu olarak belirtmiştir. Ona göre irab, manalar arasındaki farkları ortaya koyar, her türlü anlam, duygu ve düşünce arasından mütekellimin amaçlarına ulaşmayı sağlar. Örneğin “ما أحسن زيد” cümlesi irabsız bir şekilde söylendiğinde burada mütekellimin maksadı tam olarak anlaşılmaz; ancak “ما أحسنَ زيداً” veya “ما أحسنُ زي د” ya da “ما أحسنَ زيد” şeklinde muarrab bir şekilde okunduğunda mütekellimin kastettiği mana anlaşılmış olur.”⁵² İbn Faris, bir başka yerde bu olguyu çok kararlı ve açık / net bir şekilde şöyle izah etmektedir: “Arapların sahip olduğu yüce ilimlerden biri de lafızlardaki eşit manaları birbirinden ayırt eden irap ilmidir ki, bu ilimle kelamın aslı olan haber bilinir. Eğer bu irab ilmi olmasaydı ne fail

⁵¹ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtü fî fıkhi'l-lüga*, s. 48.

⁵² b. Fâris, *Es-Sâhibî*, s. 143.

meʿulden ne muzaaf sıfattan ne teaccüb istifhamdan ne sadır mastardan ve ne de naat tekitten ayırt edilebilirdi.”⁵³

Arapların dilsel gelişmelerden faydalandıkları en önemli mesele; irabın, dilin unsurlarının en güçlü olgusu ve en önemli özelliği olmasıdır. Dilin güzelliğinin sırrı, kanunlarının ve kaidelerinin sağlamlığı bu olguya bağlıdır; çünkü insanlar Araplar dışındaki toplumlarla karışmaya başladıklarında bu olgunun önemini idrak etmeye başladılar.

Karışmadan sonra dillerinde irab hataları yaygın hale geldi. Arap toplumlarla karışan yabancılar için boğaz harflerini, itbak harflerini Arapçadaki seslerin açıklığı ve saflığı gibi telaffuz etmeleri oldukça zordu. Örneğin onlar “عربي” kelimesi ile “أربي” kelimesini ve “طرق” kelimesi ile “ترك” kelimesini birbirine karıştırıyorlardı. Böylece insanlar dillerin bozulmaya yüz tutmasından şikâyet etmeye başladılar.⁵⁴

2. Zıt Anlamlılar ve Eş Anlamlılar: Eş anlamlılık, Arapçanın diğer dillere nispetle daha yaygın ve gelişmiş dil olmasını sağlayan ve Arapçayı diğer dillere karşı yücelten önemli olgularından biridir. Arapça, geniş ufka sahip ve zenginliğiyle dünyanın dört bir tarafından iştihar etmiş bir dildir. Lafızlarının çokluğu da bu durumda katkı sağlamış olup, bu özelliği dünyanın hâlihazırdaki hiçbir dilinde olmayacak kadar kelime hazinesine sahip bir dildir. Arap lisanındaki bu kelime zenginliğine bir örnek vermek gerekirse, “العسل” (bal) kelimesinin Arapçada seksene yakın müradifi vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

الضرب، والضربة، والضريب، والشوب، والذوب، والحميت، والتحمويت،

والجلس، والورس، والشهد، والشهد، والمادي، ولعاب النحل، والرحيق

Bir başka kelime olan “kılıç” anlamındaki “سيف” kelimesinin de Arapçada onlarca müteradifi / eşanlamlısı vardır: Bunlardan bazıları şunlardır:

الصارم، والرداء، والقضيب، والصفحة، والمفق ر، والصمصامة، والكهام،

والمشرفي، والحسام، والعضب، والمذكر، والمهند، والصقيل، والأبيض

⁵³ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 43.

⁵⁴ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtü fi fıkhi'l-lüga*, s. 118.

Değerli edebiyatçı Corci Zeydan, Arapçadaki anlam çeşitliliği ve eşanlamlı kelimelerin çokluğu hakkında şöyle der: “Her dilde bir manayı ifade eden birden fazla lafız vardır; ancak Araplar, dillerindeki bu özelliğiyle, yeryüzündeki diğer dillere üstünlük sağlayabilmişlerdir. Dillerinde;

“سنة” (yıl) kelimesinin 24 eş anlamlısı,

“نور” (ışık, nur) kelimesinin 21 eş anlamlısı,

“ظلام” (karanlık) kelimesinin 52 eş anlamlısı,

“شمس” (güneş) kelimesinin 29 eş anlamlısı,

“سحاب” (bulut) kelimesinin 50 eş anlamlısı,

“مطر” (yağmur) kelimesinin 64 eş anlamlısı,

“بئر” (kuyu) kelimesinin 88 eş anlamlısı,

“ماء” (su) kelimesinin 170 eş anlamlısı,

“لبن” (süt) kelimesinin 13 eş anlamlısı,

“عسل” (bal) kelimesinin bir o kadar eş anlamlısı,

“خمر” (içki) kelimesinin yüz kadar eş anlamlısı,

“أسد” (aslan) kelimesinin 350 kadar eş anlamlısı, “حبة”

(yılan) kelimesinin yüze yakın eş anlamlısı,

“جمل” (deve) kelimesinin de bir o kadar eş anlamlısı,

“ناقة” (dişi deve) kelimesinin neredeyse 255 eş anlamlısı vardır.

Arapların besledikleri öküz, at ve eşek gibi evcilleşmiş hayvanların ne kadar eş anlamlısı olduğunu bir düşünün. Yine kılıç ve mızrak gibi savaş aletlerinin de birçok eş anlamlıları vardır. İsimlerde olduğu gibi sıfatlarda da birçok eş anlamlı kelimeler vardır.

Örneğin “طويل” (uzun) kelimesinin 91, “قصير” (kısa) kelimesinin 160 eş anlamlısı vardır. Bu şekilde cesaret, cömertlik, cimrilik gibi daha birçok sıfatın birçok eş anlamlısı mevcuttur.”⁵⁵

Zıt anlamlı lâfızlara gelince, bir lafzın iki zıt manaya ya da iki zıt şeyin tek bir isimle isimlendirilmesi demektir. Örneğin Araplar;

(الليل والنهار)	ikilemesine (الصريم),
(المغيث والمستغاث)	ikilemesine (الصارح),
(الظلم والنور)	ikilemesine (السدفة),
(الحيض والأطهار)	ikilemesine (القروء),
(الذكر والأنثى)	ikilemesine (الزوج),
(الحلال والحرام)	ikilemesine (البسل),
(المتواري والظاهر)	ikilemesine (السارب),
(العطشان والريان)	ikilemesine (الناهل),
(الأبيض والأسود)	ikilemesine (الجون),
(الشك واليقين)	ikilemesine (الخيولة) derlerdi. ⁵⁶

3. İfade İnceliği: Arapçanın güzel özelliklerinden birisi de ifadedeki incelik ve manalardaki tahassüs özelliğidir. Bu özellik Arapçaya hem soyut hem de somut farklı meselelerin durumları ile zıt türlerinin birbirinden ayırt edilebilme yeteneği vermektedir. Kelime, mukteza-i hale uygun ve vakıya münasip muayyen bir mana taşıyorsa, karşıdaki kişiye etkisi o derece etkili ve kalplerdeki tesiri daha güçlü olmaktadır. Arapça dilinin durumları ve nitelikleri/sıfatları ifade etme hususundaki doğruluğunda diller arasındaki en geniş dil olduğunu, kalite, hitabet gücü, terkip güvenliği ve sağlamlık ile ön plana çıktığını fark ediyoruz. Bu kabilden okuyucuya şöyle örnekler verebiliriz; Araplar istek ve arzuları şu şekilde sınıflandırmaktadırlar:

جائع إلى الخبز

قرم إلى اللحم

⁵⁵ Corci Zeydân, *Târîhü Âdâbi'l-Lügati'l-'Arabîyyeti*, Dârü'l-Hilâl, Mısır, c. 1, s. 45.

⁵⁶ es-Süyûtî, *el-Müzhir*, s. 387.

عطشان إلى الماء

عيمن إلى اللبن

قرد إلى التمر جعم

إلى الفاكهة شبق

إلى النكاح

Yine Araplar uzuvların kesilmesiyle ilgili şöyle sınıflandırma yapmışlardır:

فلان جدع

فقاً أنفه

شتر عينه

جذم جفنه

جب يده

İşte ذكره

bu

örnekler

den de

anlaşılm

aktadır ki

Arapçad

a ifade

inceliği /

hassasiye

ti

durumlar

ın

değişmes

iyle,

isimlerin

ve

sıfatların

değişmes

iyle

mümkün

olmaktad

ır.

Bir başka misal de Arapların uykunun aşamalarını sınıflandırmasıdır:

Uykunun ilk aşaması (النعاس) insanın uykuya ihtiyacı olduğu, yani “uykulu” anlamını taşımaktadır. Daha sonra (الوسن); ağır halde uykulu olma hali demektir. Sonra (الترنيق); uykulu durumun göze yansması halidir. (الكرى) ve (الغمض) ise insanın uykulu ile uyanıklık hali arasında olması demektir. Daha sonra (التغفيق); insanların sözlerini duyacak şekilde uykulu durum için kullanılır. Sonra (الإغفاء); hafif uyku demektir. Sonra (الهجود); derin uyku anlamındadır. Daha sonra ise (التسييح) en derin uyku demektir.⁵⁷

4. Ta’rîb (Araplaştırmak): *Ta’rîb, yabancı bir kelimeyi, Arapça vezinlere ve kalıplara uygun olarak Arapça hale getirmek demektir. Bir başka deyişle ecnebi bir kelimeyi, Arapça boyasıyla boyamak ya da yabancı bir kelimeyi / lafzı, Arapçaya intikaliyle birlikte Arapça harflerle yazmak demektir. Araplar bu konuda çok ileri yöntemler kullanmışlardır. Bu nedenle Arapça yabancı kelamı temsil ve ta’rîb etme konusunda çok büyük özelliğe sahip bir dildir. En önemli özelliklerinden biri sayılan bu işlemi kendi kalıpları üzerinden rahat bir şekilde yapabilir. Arapçanın genişliği ve Arapların yabancı toplumlarla olan ilişkileri,*

⁵⁷ Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Fıkhu’l-lügati ve esrâri’l-‘arabiyyeti*, Thk: Yahya Murat, Müessesetü’l-Muhtâr li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, Kahire, 1. Baskı, 1430/2009, s. 136, 137 – 168.

onların kültürlerinden bilgiler aktarma ile sonuçlanmıştır. Örneğin Farsça, Hintçe ve Yunanca dillerinden yeni kelimeler aktarılmıştır. Arapça, bu kültürlerden birinci derecede bilimsel, edebi, idari, tıbbi, felsefi ve diğer teknik ve bilim alanlarında terimler iktibas etmiştir. Bu durumu şu örnekleri verebiliriz:

Rumcadan;

الترياق، والطلسم، والقولنج، والسرسام، والقبان، والقنطار،
والأصطرلاب، والفردوس، والقسطاس

Farsçadan;

الياقوت، والجنار، والبلور، والكافور، والزنجبيل، والدسكرة، والاستبرق،
والديباج، والسندس، والسكنجيين، والبركار، والصابون، والتنور

Yunancadan;

الأنسون والسقمونيا، والمصطكى، والبقدونس، والزيدفون

Hintçe ve Sanskritçeden;

الفلفل، والجاموس، والشطرنج، والصندل⁵⁸

5. Sesler: Arapça, ses derelerinde fevkalade mükemmelliğe ulaşmış bir ses sistemine

/ fonetiğe sahiptir. İbranice, Aramice ve Habeş Dili gibi tüm Semitik dilleri etkileyen hastalık ve iç bükülmeden etkilennemeksizin harfleri ve mahreçleri asırlar boyunca sabit kalabilmiştir. Arapça, morfolojik dönüşümlere rağmen ses dinamiklerini koruyarak diğer kardeş diller arasında ön plana çıkmayı başarmış bir dildir. Bu dinamiklerden harf mahreçleri ve güzel sıfatları şöyle sıralayabiliriz:

الهمس والجهر،

⁵⁸ el-Emîr Mustafa eş-Şihâbî, *el-Mustalahâtü'l-‘ilmiyyetü fi'l-lügati'l-‘arabiyyeti fi'l-kadîmi ve'l-hadîs, Ma'hadü'd-Dirâsâti'l-‘Arabiyyeti'l-‘alemiyyeti*, 1955, Kahire s. 17.

والشدة والرخاوة، والاستعلاء والاستفعال، والتفخيم والترقيق،

والقلقلة واللين والغنة، والانفتاح والإطباق

Harflerin mahreçlerine gelince ise; mahreçler iki dudak ile boğazın en alt kısmına kadar olan bölgeye yayılmış haldedir. Bu harfler, dilin ortasından, yanından ve başından çıkartılırken, göğüs boşluğundan, iki dudak ile boğaz arasından, dil ve üst damak arasından olmak üzere farklı derecelerde harfleri seslendirmek mümkün olmaktadır. Örneğin "س" harfi ile "ث" harfi bir araya gelmezken, "ض" harfi ile de "ذ" harfi bir araya gelmez. Yine "ع" harfi ile "أ" harfi, "ح" harfi ile "هـ" harfi ve "ت" harfi ile "ط" harfi bir araya gelmez. Alfabenin diğer harfleri de bu şekilde bazı harflerle yan yana gelmez.⁵⁹

Modern dil bilimindeki “sesler” bölümüne, daha fazla önem değinmenin önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Kadim âlimlerimizden hiçbiri dilin “Dil, her bir milletin amaçlarını ifade ettikleri seslerdir.” tanımına itiraz etmemiştir. Bu fonolojik dilbilimsel materyalin araştırılması üzerinde durduklarında, onun için tıpkı bir anlam ve delalet önerdiğini bildiği gibi her harf için bir sıfat ve bir mahreç sesi olduğunu biliyorlardı.

Âlimlerimiz Arapça seslerle ilgili yaptıkları çalışmaların derinlik, hassasiyet ve istikra hususunda şu anda dilcilerin yaptıkları ve "fonoloji" adını verdikleri tüm çalışmalarla aynı düzeyde olmadığını ifade etmek isteriz. Arap harflerinin korunduğunu ve asıllarının ne olduğunu kanıtlamak istediğimizde, tabii ki, modern çalışmaların dil araştırmalarından faydalanmadığını iddia etmiyoruz, bu yüzden böyle bir şeyi söylemeye insafı hiçbir araştırmacı cesaret edemez. Fonologların sesleri cihazlarla ve makinelerle kayıt altına almalarını kim inkâr edebilir ki? Ancak kadim âlimlerimiz için sesler üzerinde araştırma yaparlarken bu şekilde sesleri kaydetmek, sesin telaffuz mahrecinden çıkış şeklini incelemek gibi araştırma yöntemleri oldukça zor bir durumdu. Kur’ân-ı Kerîm’i tertil üzerine okumak istediklerinde konuşma sistemini ve organlarının fonksiyonlarını dikkatli bir şekilde

⁵⁹ Vahîbe es-Seyyidi’ş-Şeynetî, “el-İstismâru fi’l-lügati’l-‘arabiyyeti”, 3. Uluslararası Lugat Kongresi Kitabı, 16-20/04/2018, s. 65.

açıklamaya çalıştılar. Bu nedenle dilsel fonoloji biliminin ilk temsilcileri oldular. Harflerin mahreçleri ve açıklamaları hakkında birçok bilgiler ortaya koydular.⁶⁰

Sîbeveyh ve onu takip edenlerden eş-Şâtıbî, on altı mahreç olduğunu belirtmiştir. Kutrub, el-Cermî, İbn Keysân ve İbn Ziyâd el-Ferrâ ise toplamda on dört mahreç olduğunu belirtmişlerdir.⁶¹

Modern bazı araştırmacılar, Arap kıraat ve nahiv âlimlerinin, mahreçleri ve sıfatlarını belirlemede/tespit etmekte büyük bir karışıklık yaşadıkları zannına kapılmışlardır. Buna kanıt olarak da bazı harflerin mahreçleri hakkında iki veya daha fazla mahreç arasında veya bir mahreç ve bir sıfat arasında ya da bazı sıfatları düşürüp bazıları hakkında detaylı bilgi verme gibi tereddüt etmelerini gösterirler. Gerçekte bu karışma meselesinin özü, nahiv âlimlerimizin bu konudaki tüm görüşleri aktarma çabası ve daha güvenilir bilgi verme arzusuna dayalıdır. Örneğin “nun” harfi bazılarına göre “nun-u zelkiye” olarak isimlendirilir; çünkü bu “nun” mahreci dilin kenarıdır. Bazen de “nun-u hayşûmiyye” olarak isimlendirilir ki, bu görüşe göre de “nun” harfi dilin orta kısmından çıkar, yani genizden çıkar. İşte bu âlimler konuyla ilgili tüm bilgileri ve görüşleri aktarmak istemişlerdir. Eğer sen bu anlatılanlardan sadece bir görüşü alırsan, diğer görüşlerle karşılaştığında sanki ortada bir çelişki varmış gibi görürsün. Harflerin mahreçleri ve sıfatları, doğrudan mülâhazaya tabidir. Bu mülâhaza her yenilendiğinde yeni terimler, ıstılahlar ve isimlendirmeler ortaya çıkar. Buradan hareketle bizim görüşümüz; bu Kârîler harflerin sıfatları hakkında görüşlerini detaylandırdıktan sonra başka taksimatlara yönelirler ve bu konuda dikkatli olunmasını söylerler.⁶²

⁶⁰ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî fıkhi'l-lüga*, s. 276; Temmam Hassan, *Menâhicü'l-bahsi fî'l-lüga*, Mektebetü'l-Encûlâ el-Mısriyye, Kahire, 1990, s. 63.

⁶¹ Muhammed Nasru'l-Cüreysi, *Nihâyetü'l-kavli'l-mufîd fî 'ilmi't-tecvîd*, Mektebetü's-Safâ, 1. Baskı, 1999, s. 52.

⁶² Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî fıkhi'l-lüga*, s. 284.

Modern dil bilimciler genel olarak, “ses sisteminin herhangi bir dilin gelişim süresi boyunca sabit olmaktan tamamen uzak”⁶³ olduğunu savunurlar. Arapça kelime mucizesi, anlamlarına delalet eden seslerinin sabit kalmasındadır. Hatta şöyle ki şu anda cahiliye döneminden bir Arap dirilse ve onun dediklerini dinlesek, onunla anlaşabilmek için fasih konuşmamız gerekir; çünkü dilimiz fasih Arapça herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. Günümüzde fasih Arapça konuşma / telaffuz etme yöntemiyle, çok uzun tarihler önceki yöntem arasında bir fark yoktur. İşte biz de dilimizi bu konumda korumak ve herhangi bir farklılık oluşturmamasını istemiyoruz.⁶⁴ Arapçada farklı kökenlerin dönüşümleri olsa da asli köken her zaman korunmaktadır, manevi bağları sağlamdır. Batılı dil bilimciler de Arapçadaki fonetik değişimlerin kendi dillerindeki değişimlerden çok daha az olduğunu kabul etmektedirler. Mesela modern Yunancada sesli “h” harfi ile f harflerinin nasıl ortadan kaybolduğunu bilmemektedirler. Fandiris bu konuda işaret etmiş Fransızcada bu sesli “h” harfinin nasıl kaybolduğuna dair bir araştırma yapmıştır. Ayrıca ot anlamındaki herbe, adam anlamındaki homme ve baykuş anlamındaki hibou kelimelerinde olduğu gibi “h” muet yani sessiz “h” harfiyle ilgili de araştırmalar yapmıştır. Böylece bu fonetik karmaşayı analiz etmekten aciz olduğunu itiraf etmek durumunda kalmıştır.⁶⁵

Arapça dilimiz, diğer dillerdeki tüm bu fonolojik değişiklikler ışığında, kendi seslerinin kararlılığını korumuş ve türetildiği orijinal kök ve alt türevleri değişiyor gibi görünse de açık bir olgu olarak kalmıştır.

6. İştikak: Bu kelimenin bilinen anlamdaki en eski kullanımı sahih hadiste geçmektedir. (يقول الله: أنا الرحمن خلقت الرحم وشققت لها من اسمي) “Allah Teâlâ buyurur ki: Ben Rahmân'ım. Rahim var ya, işte onu yarattım ve kendi ismimden bir isim olarak türettim.”⁶⁶

⁶³ Joseph Vendryes, *el-Lüga*, tercüme: Abdülhamit ed-Düvâhilî Muhammed el-Kassas, el-Merkezü'l-Kavmî li't-tercüme (ulusal tercüme merkezi), Kahire, 2014, s. 64.

⁶⁴ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî fıkhi'l-lüga*, s. 289.

⁶⁵ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî fıkhi'l-lüga*, s. 285.

⁶⁶ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1962/1382, c. 4 s. 315.

Ancak ıstılahî manası ise; “mana yönünden aralarındaki tenasüple bir başka şeyden lafzı almak, lafızda değişiklik yaparak aslı manaya ilave etmektir. İşte bu ilave iştikak sebebiyledir.”⁶⁷

İştikak, bazı lafızların bazı lafızlardan doğması üzerine vazedilen mana gölgesi üzerinde çalışılır. İştikakta aslına dönmek, o kelimenin / lafzın kökenini belirler. Ayrıca yeni özel manası belirlendiği gibi aslî müşterek manası da ortaya çıkmaktadır. Lafızların doğuşunda ve manaların yenilenmesindeki bu mükemmel yöntem ve araç, yaygın üç iştikak türünde gerçekleşmektedir. Bunlar: İştikâk-ı Esğar, İştikâk-ı Kebîr ve İştikâk-ı Ekber’dir. Bu üç türe bir dördüncüsü daha eklenmektedir ki, bu türe de “el-ıştikâkı’l-kibâr” denir.⁶⁷

1.7. Fıküh’l-Lüganın Tarihi

Dilde araştırma yapmak, iki dil arasında veya bir dilin iki aşaması arasında bir zıtlık olması neticesinde her bir milletin dilinde meydana gelen bir olgudur.⁶⁸ Böylece bazı dilsel özellikler gözlenebilir. Erken dönemden beri Arapça, bir yanda belirli bir normal kullanım seviyesini temsil eden çoklu lehçeler, bir yandan da tüm bu lehçelerle birlikte ideal dil olan Kur’ân ve şiirin dili arasında anlaşmazlık görüntüleriyle doluydu.

Ayrıca dil üzerine araştırmalar yapmaya ve dilsel lafızlara daha fazla itina göstermeye sevk eden güçlü etkenlerden biri, Arapların başka milletlerle karışması neticesinde, irab hatalarının yaygınlaşmasıyla nahiv alanında meydana gelen sorunlardır.

Lahn denilen sorun sadece kelimelerin son harflerinin harekelenmesiyle ilgili değil, aynı zamanda lafızların, Arapların bildiği alanlarda kullanılması neticesinde tahrif edilmiştir.

⁶⁷ Said el-Efkânî, *Usûlü’n-nahv*, Matbaatü’l-Câmiati’s-Sûriyye, 1. Baskı, Dımaşk 1367/1957, s. 122. ⁶⁷ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fi fıkhi’l-lüga*, s. 174. Abdullah Emin, nahte iştikakü’l-kübbâr ismini veren ilk kişidir. Şöyle der: “Bu ilmi şeddeli olarak el-kübbâr olarak isimlendirdim, çünkü şeddesi olarak el-kibar ifadesinden daha etkilidir. Naht, önceki iştikak kısımlarının en büyüğüdür.” Bu isimlendirmeyi bazı modern dilciler de izledi. Bunlardan biri de Subhî es-Sâlih’tir.

⁶⁸ Carl Brockelman, *Arap Edebiyatı Tarihi*, ter: Muhammed Abdülhalim Neccâr, Dar’u-l Ma’arif, Kahire c. 2, s. 123.

Ayrıca Araplarla karışan milletler, bu lafızları koruyamamış, doğru morfolojik yapısına ve fonetik yapısına uygun olarak telaffuz edememişlerdir. Bu durum ise âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in, Hadîs-i Şerîflerin ve şiirlerin anlamlarının anlaşılması amacıyla hassas manalar hakkında araştırmalar yapmaya ve Arapçayı her yönüyle korumak için çalışmalar yapmaya sevk etmiştir.

İbn Haldûn bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: “*Ehli Nahiv nezdinde “irab” olarak adlandırılan hareketler hususunda Arap lisanının bu melekesinin bozulmasıyla, dediğimiz gibi Arap lisanının kanunlarının ve kurallarının korunması gerekir; ancak bu bozulma sonra Arapların, acemlerle karışmasıyla daha da bariz hale gelmiş ve bozulma lafız konularına kadar uzanmıştır. Birçok Arap lafzı, Arap olmayan milletlerin fasih Arapçaya aykırı dil yapıları nedeniyle yerinde ve Arapların kullandığı şekilde kullanılmadı. Dolayısıyla Kur'ân'ın ve hadislerin doğru bir şekilde öğrenilememesi korkusu nedeniyle Arapça konuların ve lafızların yazılması, kayıt altına alınması ihtiyacı doğdu. Birçok lisan âlimi bu işe koyuldular ve bu konuda birçok divan kaleme aldılar.*”⁶⁹

Buradan hareketle lügat lafızlarına olan itina ve medlûllerinin belirlenmesi ve doğru bir şekilde harekeleme işleminin yapılması çok eski bir iştir. Belki de bu türden yapılan çalışmalar, iraba olan itinanın ortaya çıkmasındaki en eski çalışmalar arasında yer alır; çünkü bu ilme gösterilen önem, Kur'ân metnine gösterilen önemin ortaya çıkmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Belki de “Nâfî b. el-Ezrak” meseleleri olarak bilinen meselelerden İbn Abbas'a (r.a.); gerek hepsinin gerekse de bir kısmının nispet edilmesi doğru olmakla beraber erken dönemden bu yana bu özen ve öneme delalet etmektedir. Ayrıca biz, çalışmalarının türüne delalet eden eserleri ve etkileri sahiplerine bırakan ciddi lügat çalışmaları çerçevesine giriyoruz. Bu kişiler, Ebu Amr b. Ala'ya gelene kadar birçok çeşit lügat çalışmaları yapmışlardır. Lügat araştırmalarıyla iştigal edenler, nahiv ilmiyle iştigal eden Ebu Esved ve öğrencileridir. Ebu Amr, nahiv ve kıyas tarihinde büyük bir şöhrete sahip olan Abdullah b. Ebi İshak ile aynı dönemde yaşamıştır. Abdullah, nahiv ilminde Ebu Amr'dan öndedir, Ebu

⁶⁹ Abdürrahman b. Muhammad b. Haldun, *mukeddimetu İbn Haldun*, c. 2, s. 370.

Amr ise lügat konusunda onun önündedir. Ebu Amr, insanların efendisi, Arapça, şiir ve Arap mezhepleriyle en fazla meşgul olan kişiydi.⁷⁰ Bu dönemde gördüğümüz en önemli dil bilimciler, Ebu Amr ve öğrencileri ile aynı tabakada olan âlimlerdir. Bu âlimler, lügat çalışmalarında bulundular. Lügat tedvin etmek ve bu amacı gerçekleştirmek için çöller seyahatler yapmak gibi çok zorlu bir süreci üstlendiler. Çöllerde yapılan seyahatler ve dillerine henüz acemlerin kelimeleri karışmamış ve dilleri bozulmamış bedevileri dinleyip onlardan dili derlemek, Hicri dördüncü asra kadar dil bilimciler arasında takip edilen bir yöntemdi. O dönemden sonra dil bilimciler, çöl insanının kelimelerini almayı bıraktılar ve böylece lügavi dinleme dönemi sona ermiş oldu. Dil bilimcilerin itimat ettikleri sözlü dilsel terimler kesintiye uğradı. Kur'ân-ı Kerîm ve kıraâtleri, Cahiliye ve İslâmî döneme ait şiirler ve sonrasında İbn Herme ile sonlanan Emevi şiirleri ve ikinci yüzyılın ortalarına kadar fusahanın sözlerini içeren sağlam ve bilinen kaynaklar da mevcuttu. Böylece, dil bilimsel telifin ilk aşaması, o dönemin dil bilimcilerinin önem verdikleri “toplama işlemi”nden etkilenmiştir. Arkalarında bıraktıkları etkilerin, bu lafızların dilsel felsefeleri üzerindeki çalışmalara büyük bir önem verilmeksizin ya da bununla ilgili çeşitli dilsel özelliklerle ilgili çalışmalarda herhangi bir derinlik söz konusu olmaksızın, sadece belirli bir konu etrafında dönen lafızların toplanması işlemine, önem ve özen göstermelerinden ibaret olduğunu görmekteyiz.⁷¹

Bu âlimler lügat ilminde, telif edilen en eski eserleri bırakmışlardır. el-Asma'î (ö. 215 h.) birçok eser bırakmış ancak bir kısmı da kaybolmuştur. el-Asma'î'nin kitapları incelendiğinde bu kitaplar, müelliflerin herhangi bir konu hakkındaki birbirini tamamlayan tüm lafızların derlenmesine yöneldiğini teyit etmektedir. Kendisinin; insanın yaratılışı, cinsler, envâ, hemzeler, el-maksura, el-memdude, sıfatlar, içki ve kadeh, atın yaratılışı, deve,

⁷⁰ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin, *Tehzîbü'l-lüga* THk: Abdüsselâm M. Hârûn - M. Ali en-Neccâr edDaru-l Masriya 1964, c. 1, s. 8.

⁷¹ Abu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*: Thk: Abdülkerim el-'Arbâvî, kontrol: Muhammed Ali Neccâr, ed-Dârü'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-tercûme, c. 1, s. 11.

koyun, çadırlar, evler, atasözleri, zıtlar, lafızlar, lügatler, ıstıkak ve benzeri birçok konuda kitabı bulunmaktadır.⁷²

İstıkak ve ezdâd gibi bazı genel olgulara ilişkin yapılan çalışmalara yönelik bir kısım eserlerin zikredilmesinden anlaşılıyor ki, Asmaî'nin kitaplarının çoğu, farklı anlamlarıyla konu etrafındaki kelimelerinin beyanını kapsayan çeşitli sözlüklerden oluşmaktadır. Daha sonra ise lügatçilerin çabaları gelmiştir. Bazı sözlükler / mu'cemler ise “Kitâbü'l-‘Ayn” kararındadır. “Kitâbü'l-‘Ayn” eserinden sonra gelen en önemli Arapça sözlük, el-Ezherî'nin (ö. 370 h.) telif etmiş olduğu “tehzîbü'l-lüga” adlı kitaptır. Bu sözlükte, Halil b. Ahmet'in vaz etmiş olduğu aynı tertip üzere dilin maddelerinin tertip edilmesi yöntemi izlenmiştir. el-Ezherî, kadım bir dil âlimidir. Karmatîlerin eline düşmüş ve Havâzin ve Temîm Araplarından oluşan bir toplumla karışmış, onların kelâmını / lügatini dinlemiştir. el-Ezherî; bu kitabı için, kendi dönemine kadar Araplarda lügavi çalışma gelişimini izah ettiği, çok değerli bir mukaddime kaleme almıştır. Orada dil bilimcilerin / lügatçilerin üç tabakasından bahseder. Kendisi üçüncü tabakadan ilim almış ve öğrenmiştir. Bir anlama veya birbirine yakın anlamlardan bir cümleyle ilgili lafızların toplanmasına önem veren kitaplar telif edilmiştir. Ayrıca Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî (ö. 392 h.)'ye kadar yapılan çeşitli bazı lügavi araştırmalar ve çalışmalar vardır. Cinnî, bu dönemde, “el-Hasâis” adlı kitabını telif etmiş ve kitabında, genel ve özel olarak lügavi meselelerle ilgili birçok konuyu kitabında ele almıştır. Ayrıca lügatin aslını, ortaya çıkışını, ıstıkak ve kıyas olgularına ilişkin araştırmasını sunmuş, lehçe farklılıklarına değinmiştir. Kitabında birçok değerli ve önemli araştırma konuları mevcuttur. Bunlara ilave olarak “Sirru Sınâ'ati'l-İ'râb” adlı eserinde işlediği önemli bir ses bilimi / fonetik çalışması da mevcuttur.

Daha sonra İbn Fâris (ö.397 h.) tarih sahnesine çıktı ve “*es-Sâhibî fî Fıkhî'l-lügati ve Sünneni'l-‘Arabi fî Kelâmihâ*” adlı kitabında lügatin kökenini ve ortaya çıkmasını ele aldı. Ayrıca kitabında Arapların hitaplarındaki sistemlerine ve gerek tahkiki ve gerekse de mecazi olarak bu hitabetin bir sanata dönüşmesine ilişkin meseleleri işledi. Usulle ilgili olan bu gibi çalışmaların ve araştırmaların, dilin felsefesini ve fıkhını amaçladığını belirtmiştir. Ayrıca kitabı, ıstıkak, kıyas, müterâdif (eşanlamlı), mecaz, müşterek, naht, lügatlerin ve lehçelerin

⁷² Carl Brockelman, *Arap Edebiyatı Tarihi*, trc: Muhammad Abdülhalim Neccâr c. 2, s. 147-149.

farklılaşması gibi Arapçanın özellikleri hakkında önemli konular içermektedir. el-Cevherî (ö. 398 h.) hece harflerine göre tertip ettiği “*es-Sahhâh*” adlı büyük bir sözlük telif etmiştir. Bu sözlüğün tertibinde kelimelerin son harflerini esas almış olup bu yöntem, Memlûk dönemindeki sözlük müelliflerinden İbn Manzur ve Fîrûzâbâdî gibi âlimlerin de izlediği yöntemdir. Cevherî, lügati el-Halil’in tanımladığı şekilde tanımlamıştır.

Daha sonra ebu Mansûr es-Seâlibî (ö. 439 h.) “*Fıkhûl’lûga*” adında bir kitap telif etmiş, ancak kitabında bu ilimle ilgili az konuya temas etmiştir. Şöyle ki; kitabının son tarafında Roma diline nisbet edilen bazı Arapça lafızları, Araplar ile Farslar arasındaki ortak bazı isimleri, Arapların Arapçalaştırmak zorunda kaldıkları ya da terk ettikleri Farslara özel bazı isimleri ve Farslığı ölmüş isimler, ancak Arapçalaştırılmış kelimeleri halen kullanılan isimleri ele almıştır.

Kitap, Arapça lafızların doğru kullanım yerlerini belirleme konusunda büyük bir önem içermekte, ayrıca genel ve özel olarak kullanımlar arasındaki farkları ele almaktadır. Bunun nedeni ise Arapların vaz ettikleri mevzilerden lafızların çıkartılarak yanlış kullanımından kaynaklanan lügavi hatalardan kaçınmak hedeflenmiştir. Örneğin Araplar, içinde beyaz bulunan her şeye (الأبيض) “*el-ebyad*” (beyaz) kelimesini vaz etmişler, sonra beyaz ata (الأشهب) “*el-eşheb*”, beyaz insana (الأزهر) “*el-ezher*” ve beyaz koyuna ise (الأملح) “*el-emlah*” demişlerdir. Şimdi böyle bir durumda at için “*el-ezher*” kelimesi kullanılarak bu lafızların mevzilerinin tahrif edilmesi söz konusu değildir. İstimaldeki tahrifle ilgili şöyle denir: “İrabtaki hatadan daha büyük ve daha kötüdür.”⁷³

Kitap tamamıyla manaları içeren bir sözlükten ibarettir. Müellif, lafızların doğru kullanım yerlerine göre delaletler / manalar ve bu manalar arasındaki nüanslara dikkat çekmiştir. İbn Seyyide’ ye (ö. 458 h.) gelince ise “*el-Muhassas*” adlı kitabında Arapçanın doğuşu, ortaya çıkışı, müteradif ve zıt kelimeler, ıstikak, ıstirak ve ta’rîb gibi konularla ilgili bazı araştırmaları ele almıştır. Kitapta on yedi bölüm bulunmakta olup mükemmel bir insicamla telif edilmiştir. Bu nedenle büyük bir anlam sözlüğü özelliği taşır.

⁷³ Abdürrahman b. Muhammad b. Haldun, *mukeddimetu İbn Haldun*, c. 2, s. 372.

Hicri VI. yüzyılda Zemahşerî (ö. 531 h.) “*Esâsü’l-Belâğâ*” adlı mu’cemini telif etmiş ve mutat olduğu üzere bu sözlüğü hece harfleri tertibine göre düzenlemiştir. Zemahşerî sözlüğünde kelimenin hem gerçek / hakiki manasını hem de mecazi manasını zikretmeye önem göstermiştir. Bu dönemde ise el-Cevâlikî bu alanda ön plana çıkmış olup, Arapça olmayan kelamın Arapçalaştırılması üzerine çalışmalar yapmış ve kitabını mu’cem harflerine göre tertip etmiştir.

Memlukler dönemindeki âlimler derleme, tensik ve nazar ilimlerine önem vermişlerdir. Kaleme alınan müellefatın çoğu, Bağdat’ta sütunları dikilen ilmi hareketi canlandırmayı hedeflemiştir. Bu dönemde ortaya çıkan en önemli dil âlimleri; Manzûr elİfrîkî (ö. 711h.) ve Fîrûzâbâdî’ (ö. 816 h.)dir.

İbn Manzûr, Mısır’da yaşamış ve orada vefât etmiştir. Birçok ilmî eseri vardır; ancak bunların en önemlisi ve en kalıcı olanı “*Lisânü’l-‘Arab*” adını verdiği sözlüğüdür. Sözlük maddesi yönünden çok geniş bir kitaptır. Kendisinden önceki altı kitabın tüm maddelerini ihtiva eder. Bunlar: Ezherî’nin Tehzîb’i, Cevherî’nin Sıhhâh’ı, İbn Berî’nin Havâşî’si, İbn Seyyide’nin el-Muhkem ve’l-Muhassas’ı ve İbn Esîr’in en-Nihâye’sidir. Sözlüğünde toplam madde sayısı seksen bini bulmaktadır. Her bir maddeyi basit bir şekilde ele almakla ön plana çıkmıştır. Daha önce bahsini ettiğimiz gibi dönemin özelliklerini yansıtan bir ansiklopedik özelliğe sahip bir sözlüktür. Sözlük maddelerinin açıklanmasında birçok arasöz kullanılmıştır. Bu yöntemin bazı kusurları olmakla beraber önemli avantajları da vardır. Sözlük; hadis, nahiv, sarf, tefsir, şiir, reciz ve diğer ilimlerden birçok sanat ihtiva eder. Bilindiği üzere Lisânü’l-‘Arab’ın tertibi, kelimedeki ziyade harfler çıkarıldıktan sonra maddelerin son harflerine göredir. Bu yöntem “es-Sahhah” adlı eserinde el-Cevherî dışında daha önceden bilinen bir yöntem değildi.

Fîrûzâbâdî, bir lûgat âlimidir ve Şiraz’ın köylerinden biri olan Fîrûzâbâd’da dünyaya gelmiştir. Şam’da, Mısır’da ve diğer bölgelerde bulunmuştur. Döneminin meşhur âlimlerinden dersler almıştır. Kırktan fazla eser telif etmiş olup en önemli kitabı “elKâmûsü’l-Muhît” adlı mu’cemidir. Aslında bu mu’cem, daha önce telif ettiği ve “elLâmi’u’l-mu’lemü’l-ucâbü’l-câmi’ beyne’l-Muhkem ve’l-Ubâb” (اللامع المعلم العجائب) (الجامعين المحكم والعباب) adlı kitabının muhtasarıdır. Mu’ceminin tertibi, Lisânü’l-‘Arab’ın

tertibî gibidir. İçerdiği maddelerin çokluğuyla beraber ihtisar olma özelliğiyle ön plana çıkan sözlükte, yaklaşık altmış b. sözlük maddesi bulunmaktadır. Daha sonra Süyûtî bu alanda ortaya çıkmış ve müellefatında kendisinden önce yapılan tüm çalışmalara değinmiştir. Süyûtî'nin bıraktığı bu eserlerinin en önemlisi, lügat ilmi alanındaki meşhur kitabı (المزهر) “*el-Müzhir*” kitabıdır.

1.7. Lügat İlimleri ile Diğer Arapça İlimleri Arasındaki Bağlantılar ve Farklar

1.7.1. Sarf

Sarf kelimesinin lügat manası; (رد الشيء عن وجهه التغيير) “Bir şeye yüz çevirmek, değiştirmek”⁷⁴ demektir. Örnek olarak, ⁷⁵ (تصريف الرياح) ifadesi rüzgârların Allah’ın(cc) kudretiyle yönlerini değiştirmesi anlamındadır. Istılâhı anlamı da bu lügavi anlamından çok da uzak değildir.

Sarf ilmi; tesniye, cemi, tasğir, nesep ve i’lâl gibi irap dışı kelimenin yapı durumlarının kendisiyle bilindiği kaidelerdir. Bu sarf kaideleri, muarrab isimde ve harf ve benzeri şeyler olmaksızın fiilde görülür.⁷⁶

İbn Cinnî, tasrif ilmini Arapçanın mizanı olarak zikretmiştir. Arapların kelâmına gelen ziyadelere ilişkin usuller bu ilimle bilinir. Sarf ilimi olmaksızın ıstikak olgusunun bilinmesi söz konusu değildir. Bir başka yerde ise tasrifi, bir kelimenin alınıp çeşitli birçok şekilde çekimlenmesi olarak tanımlamıştır.⁷⁷

⁷⁴ Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî, Ebü'l-Feyz, el-mülekkab b. mürtezâ ez-Zübeydî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Thk: Sarf Maddesi c. 24, s. 20.

⁷⁵ Muhammed b. Mükrem b. Ali, Ebü'l-Fazl, Cemâlüddîn İbn Manzûr el-Ensârî el-Ruveyfî’î, *Lisânü'l-'Arab* c. 8, s. 189, Dâru Sâdır, Beyrut, 3. Baskı, 1414.

⁷⁶ Harun Abdürrezzâk, ‘*Unvânü’z-Zarfî fî ‘İlmi’s-Sarf*’, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bânî, s. 4.

⁷⁷ el-Mevsûlî, *el-Munsif*, şerhu kitâbü’t-tasrî, Dârü İhyâi’t-türâsi’l-kadîm, 1. Baskı, 1373, s. 2-3.

1.7.2. Tasrif, İştikak, Nahiv ve Lügat Arasındaki İlişki

İbn Cinnî, sarf ilminin diğer Arapça ilimleriyle ilişkisini zikrederek şöyle demiştir: “*Bilinmelidir ki, tasrif ile iştikak arasında çok sağlam bir ilişki vardır; çünkü tasrif, bir kelimenin alınıp birçok çeşitli vecihlerle çekimlenmesi işlemidir.*”⁷⁸ İştikak da böyledir; ancak tasrif, nahiv ile lügat arasında bir araç mesabesinde. İştikak lügatte tasriften daha eskidir. Ayrıca tasrif de nahve iştikaktan daha yakındır.”⁷⁹

Sarf âlimlerinin metinlerine baktığımızda onların iştikak ile sarfı birbirinden ayırmadıklarını görürüz. İştikakı aynı zamanda tasrif olarak isimlendirirler. İştikak, ziyadenin delilinde asıldır, asli harflerin ve ziyade harflerin kanıtlanmasında en doğru şahittir. Harflerin fiili temsil etmesini engellediklerini görüyoruz; çünkü bu yöntemle iştikak bilinmemektedir. Es-Sirâfî iştikak hakkında şöyle der: “*İştikak ise bir kelimenin bazı harfler ilave edilerek sana geri dönmesidir. O kelimeyi çekimlediğinde bazı çekimlerde o harfler düşer. Hemze gibi kelimenin bazı çekimlerinde düşmesi için harfe bazı ziyadeler yapılır.*”⁸⁰ İşte bu durum, iştikak ilmi konusunda sarf ilminin lügat ilmiyle olan alakasıdır. Sarf ilminin nahiv ilmiyle olan alakası ise bizatihi sabit kelimelerin bilinmesidir. Nahiv ise değişik durumların bilinmesidir. Durum böyle iken nahiv ilmini bilmek / öğrenmek isteyen kimse, tasrif ilmini de bilmelidir; çünkü sabit şeye sahip olanı bilmek, değişken durumlarını bilmeyi de gerektirir; ancak bu tür bir ilim çok zor ve muğlaktır. Nahiv ilmini öğrenmek, sarf ilmini öğrenmeye bir başlangıç olur ve sarf ilminin amaçlarını ve anlamlarını öğrenmeye destek olur.⁸¹

Sarf ilmi, lâfzî ve kitabî olarak Arap kelâmında meydana gelebilecek sorunlardan korunmayı sağlayan on iki edebiyat ilminden biridir. Eskiden nahiv âlimleri aynı zamanda lügat ve edebiyat âlimleriydiler; çünkü bu ilimler arasındaki ayrım henüz tamamlanmamıştı.

⁷⁸ İbn Cinnî, *el-Munsif*, s. 3.

⁷⁹ et-Tayyib el-Bekûş, *et-Tasrîfû'l-'Arabîyyi min Hilâli 'İlmi'l-Asvâti'l-Hadîs*, el-Mektebetü'l-İskenderiyye, 1992, s. 17.

⁸⁰ Ali b. İsa Er-Rummânî, *Sîbeveyh'in el-Kitâb'ının Şerhi*, Thk: Abdüsselam Harun, Beyrut, Dârü'l-Ceyl, c. 5, s. 210.

⁸¹ Et-Tayyib, *et-Tasrîfû'l-'Arabîyyi min Hilâli 'İlmi'l-Asvâti'l-Hadîs*, s. 18.

Sarf ve nahiv ilimleri her ikisi de İslâm'a Arap olmayan toplumların girmesiyle yaygın hale gelen lahn (dilbilgisi ve gramer hatası) sorunundan Kur'ân-ı Kerîm'i korumak ve hayatı düzenleyen hükümlerin istinbat merkezi olması itibariyle Kur'ânî nassı anlamak için Arapların sarf ve nahiv ilimlerine ihtiyaç duymalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır.⁸²

İlk âlimler, sarf ilmini nahiv ilminin bir parçası ve nahiv medlulünün, gerek Arapça kelimenin sorunu veya diğer taraflarıyla ilgili tüm kaide ve meseleleri kapsayan genel bir kapsama sahip ilim olduğunu ifade ediyorlardı. Bu nedenle nahiv ilmini, tasrifi de içerecek şekilde tanımlamışlar ve şöyle demişlerdir: (علم يبحث عن أحوال الكلم العربية إفراداً وتركيباً) “*Ifrâd ve terkip cihetiyle Arapça kelimelerin ahvâlini araştıran ilimdir.*”

Sarf ya da tasrîf ilmi, iştikak, kıyasî sığaların ortaya konulması ya da temrin meseleleri denilen nahiv mebhaslerinden özel bir mebhas olarak anılıyordu. Sarfî ise şöyle tanımlamışlardır: (التصريف هو أن تأخذ من كلمة لفظاً لم تستعمله العرب على وزن ما استعملته، ثم تعمل في هذا (اللفظ ما يقتضيه قياس كلامهم من إعلال وإبدال وإدغام وغير ذلك كأن تبني من خرج على مثال دحرج، *Tasrif* (sarf ilmi), bir kelimedeki Arapların kullanmadığı bir lafzı alarak kullandıkları bir vezne aktarmaktır. Sonra bu lafız, i'lâl, ibdâl, idğâm ve benzeri durumlarla Arapların kelimelerine kıyas edilir. Örneğin (خرج) “çıkıldı” fiilinden (دحرج) “yuvarlandı” fiilinin elde edilmesi ve benzerleri...” İşte tasrifin anlamının ilk nahiv âlimlerine göre böyleydi. Belki de bu isimlendirmedeki sır, icat edilen bu sığaların çoğu kez değişime ve dönüşüme uğramasıdır.⁸³

Son dönem âlimlerin sarf anlayışlarında; nahvin bir bölümü değil, küçük bir parçası olarak saydıklarını ve böylece nahvin çerçevesini daraltarak i'râb ve bina yönünden kelimelerin son harfleriyle ilgili konularla sınırlandırdıklarını görmekteyiz. Bu nedenle onlar sarf ilmine, Arapça kelimelerin yapıları ve bu yapıların durumları hakkında araştırma yapan ilim olarak tanımlanması itibariyle “yapı ve yapı durumlarıyla ilgili kaideler,” adını vermektedirler; ancak sarf ilmini ilk ortaya koyan / vaz eden kişiye ilişkin ilk âlimler,

⁸² Hamd b. Muhammed b. Ahmed el-Hamlâvî, *Şezzü'l-'urf fi 'ilmi's-sarf*, Thk: Muhammed b. Abdü'l-mu'tî, Riyad, Dâru'l-kiyân li't-tibâ'ah ve'n-neşri ve't-tevzî', ts., s. 27.

⁸³ el-Hamlâvî, *Şezzü'l-'urf fi 'ilmi's-sarf*, s. 400.

herhangi bir ifadede bulunmamışlardır. Bunun nedeni ise onların sarf ilmini, nahiv ilminden bağımsız bir ilim olarak görmemeleridir. Aksine onlar sarf ilmini, nahiv ilminin bir parçası sayıyorlar, sarf ilminin ortaya çıkışının, nahiv ilmiyle birlikte olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle her iki ilim hakkında yapılan araştırmaları “nahiv” terimiyle adlandırmışlardır. Buna ilave olarak yeni ortaya çıkış döneminde her iki ilmin konuları da birbiri içine girmiş haldeydi ve birini diğerinden ayırt edecek herhangi bir sınır bulunmamaktaydı.⁸⁴

1.8. Nahiv ve Dilsel Çalışmalar

Nahiv, dille birlikte ortaya çıkmış bir ilimdir ve dil ile çok sıkı bir bağa sahiptir. Burada karşımıza çok önemli bir soru çıkmaktadır. Peki, nahiv ile dil arasındaki ilişki nedir? Bu soruya yanıt verebilmek için zorunlu olarak dilin / lüğatin, konuşulan veya yazılan kelimelerin cins ismi olduğunu, nahvin de özel kanunlar ve hükümlerle bu kelimeleri takyîd eden ilim olduğunu, birinin diğerine dayandırıldığını ve nahiv olmadan dilin düşünülmemeyeceğini ve lügat olmadan da nahiv ilminin kaim olamayacağını bilmemiz gerekiyor.

Nahiv ile lügat arasındaki bu sıkı ilişkiye istinaden isticlak ve asılları hususunda bu iki kelime arasındaki fark üzerinde durmamız gerekir. (لغة) “lügat” kelimesi, (تكلم) “konuşmak” anlamındaki (لغاً) “lağâ” fiilinden türemiştir.⁸⁵ Ancak (نحو) “nahiv” kelimesinin aslı ise (نحا نحوه) “nahâ nahvehu” ifadesinden gelmektedir. Nahiv, amaç edinmek ve yol anlamındadır. Bazen zarf bazen de isim olur. (نحاه، ينحوه، وينحوه نحواً وانتحاء).⁸⁶

⁸⁴ Memduh Abdurrahman el-Rummâli, *et-Tahlilü's-Sarfi fi'd-dersi'l-'arabiyyi't-türasi*, Mektebetü Dârü'l-ulûm, hicri 1412, s. 13.

⁸⁵ Abu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezheri, *Tehzîbü'l-lüga*: Thk: Abdülkerim el-'Arbâvî, tetkik: Muhammed Ali Neccâr, ed-Dârü'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-tercûme, c. 8, s. 198.

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*: 3. Baskı, Dârü Sâdir, Beyrut, Lübnan, 1994, c. 15, s. 310.

⁸⁷ el-Ezheri, *Et-Tehzîb*, c.5, s. 252.

Et-Tezhîb’de şöyle geçer: “*Ebû’l-Esvedi’d-Düelî, Arapçanı vecihlerini vaz etti ve sonra insanlara (انحوا نحوه) “ona yönelin,” dedi ve onu “nahiv” olarak adlandırdı.*”⁸⁷

İbn Sükeyb ise şöyle der: “(نحوا نحوه إذا قصد) “*hedeflediği, ilerlediği zaman ona yöneldi,*” (نحوا الشيء ينحاه وينحوه إذا ح رفه) “*tahrif ettiği zaman bir şeye yöneldi, yönelir.*” İşte bu nedenle nahiv olarak isimlendirilmiştir, çünkü nahiv Arap kelâmını irab vecihlerine çevirmekte ve döndürmektedir.⁸⁷

Nahiv ulemâsının ıstılâhında ise nahiv, lügavî terkiplere hükmeden kuralların kendisiyle bilindiği ilimdir. Kelâmın sıhhati ve irabın selameti onunla tertip edilir ve bilinir.

İbn Cinnî şöyle der: “*Lügat-i Arabiyye ehinden olmayanların fesahatte bu ehle katılmalarını sağlamak amacıyla tesniye, cemi, tahkir, tekbir, izafet, nesep ve terkip gibi meselelerde ve irapta tasarruf sağlayan Arap kelâmının bir ilmidir. Aslında bu yaygın bir mastardır, yani (نحوت نحوًا) sözünde olduğu gibi (قصدت قصدًا) şeklinde çekimlenir.*”⁸⁸

Arap toplumu geliştirdi ve genişledi. Bu gelişme ve genişleme kültürde de kendini gösterdi. Ayrıca diğer kültürlerle açılım nedeniyle düşünce alanında da ilerlemeler kaydedildi. Bu aklın düşünce ve buluş evresine geçmesi gerekiyordu. Tıp, hendese, fıkıh, usûl-ü fıkıh, lügat gibi diğer alanlarda da telif hareketleri neş’et etti. Bu nedenle gramer ve irap hatalarının yaygın hale gelmesi lügat âlimlerini, nahiv çalışmalarına gerekli önemin verilmesi hususunda bir uyarı niteliğindedir. Arap nahvinde tam teşekküllü bir kitapla Sîbeveyh’i mütalaa etmemiz şaşkınlık verici bir durum değildir.

Buradan hareketle nahiv âlimleri, lügavî çalışmalarda nahvin önemini idrak ettiler ve nahvi, muhtelif lügavî terkiplerdeki birbirine girmiş manaları birbirinden ayırt etmek amacıyla temel bir mikyas olarak kabul ettiler. Zeccâcî, nahiv öğrenmenin faydasını şu şekilde zikretmektedir: “Söyleyen şöyle demiştir; Nahiv ilminin faydası nedir? İnsanların çoğu irab olmaksızın kendi dil becerilerine / dilsel seviyelerine göre konuşuyorlar, nahiv hakkında herhangi bir bilgileri de yok. Böylece birbirlerini zaten anlayabiliyorlarken, nahiv

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab*, c. 15, s. 310.

⁸⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, Thk: Muhammed Ali en-Neccâr, Dârü’l-kitâbi’l-‘arabî, c. 1, s. 34.

ilminin faydası nedir? Buna cevap olarak şöyle denilmiştir: Herhangi bir değişim ve dönüşüm olmaksızın hakiki manada Arap kelimeleriyle konuşma yeteneğine sahip olmak, dinin ve dünyanın aslı ve hakikati olan Cenâb-ı Hakk'ın Kitabının güçlendirilmesi, Peygamberden (a.s) gelen haberlerin bilinmesi ve anlaşılması ve manalarının hakikat üzerine ikame edilmesi gibi yararları vardır; çünkü bunların sıhhatli doğru anlamları ancak irab hususunda, tam manasıyla hakkının verilmesiyle mümkündür.”⁸⁹

Zeccâcî'nin söyleminden iktibas edilmek suretiyle nahiv ilminin fonksiyonunun, fail, meful, mübteda, haber ve benzeri öğelerin bilinmesi gibi lügavi terkipteki kelimelerin nahvî vazifelerinin belirlenmesi, kendisiyle mümkün olan lafız sanatı olmasıdır denilebilir. “Arap kelimeleriyle konuşmaya ulaşmak...” ifadesiyle, kıyas ve uygulama yoluyla ve Araplar tarafından tevatüren gelen naslar üzerinde temrinatlar yaparak Arap selikasını kazanmak ve Arap kelamının doğasını anlamakta derinleşmektir.

Abdülkâhir el-Cürcânî, nahvi anlama hususunda en fazla derinleşen âlimdi. Delalet ve belâğat ilmiyle bağı çok güçlüydü. “Nazım Teorisi” adını verdiği yeni bir teori ortaya çıkarmıştır.⁹⁰

Ona göre nahiv ilmi, irab, delalet ve belagat ilimlerinin hepsini birden kapsamaktadır. Nahiv, kelamının iyi mi yoksa kötü mü olduğunun kıyas edilebileceği bir ölçüttür. İfade edilen konunun manalarının tasvirinde ve uyumundaki kalite ve isabetli karar yönünden kelama hâkim olan esas unsurdur. Muhtelif siyaklar üzerinden birbirini bağlayan ilişki idrak edilmeden lafızların manalarının ve delaletlerinin esasına ulaşılması mümkün değildir.

Nahiv ilminin lügat ilmiyle olan ilişkisine en sarıh ve açık misal, nahiv ilminin, kelimelerin delaletlerini içeren Arapça sözlüklerle olan ilişkisidir. Yani Arapça sözlükler; lügat, edebiyat, içtima, psikoloji, dil felsefesi gibi alanlarda birçok araştırmalar ortaya koymaktadır. Tüm bunlar çok sayıdaki lafız kümelerine ulaşan dilsel servet niteliğindedir.

⁸⁹ Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *el-İzâh fî 'illeli'n-nahv*, Beyrut, Thk: Mazin el-Mübarek, 4. Baskı, Dârü'n-Nefâis, 1982, s. 95.

⁹⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz fî 'ilmi'l-me'ânî*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1982, s. 78.

Ayrıca farklı üsluplarla modern ve uygar en güzel ve yüksek manaları ifade etmemize yardımcıdırlar. Sözlükler, fikirlerin içine atıldığı bir pota ve modern lügavi çalışmaların kendine dayandığı dilsel bir mahzendir.

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, Hicri ikinci yüzyılın ikinci yarısında ilk Arabi sözlük telif eden âlimdir. Sözlüğüne “*Kitâbü’l-‘Ayn*” adını vermiştir. Sonra bu yeni alanda birçok yeni eserler vermişlerdir. Böylece lafızların şekilleri, terkipler ve farklı kullanımları konusunda Arap kelamının adeta bilgiye boğulmasıyla asırlar boyunca Arap araştırmacıların faydalandığı sözlük / mu’cem telifleriyle Arap edebiyatı ve kütüphanesini zengin hale geldi. Gerek lafız sözlükleri gerekse de anlam sözlükleri, her biri eğitim ve öğretim işlemi ve gereci olma vasfıyla kapsamlı uygar bir gelişime doğru Arap düşünce akımının tanıklık ettiği yüksek ve kaliteli dönüşümleri temsil eder.

Kâdim mu’cem müellifleri, sözlüklerin ortaya çıkması için ilk dönemlerden bu yana nahvi şahidin önemini idrak etmişler ve bunu kullanmanın, yaptıkları işi güçlendireceğine inanmışlardır. İçerisinde geçen misaller ve şahitlerle şerh ettikleri lafız irabının beyanına başvurmuşlardır. Cümlelerin siyakında kelimenin nahvi vazifesinin manayı açıklamak olduğunu belirtmişlerdir. Muhammed Ahmed Ebü’l-Farac şöyle der: “*Dilcilerin çoğu, nahiv çalışmaları ile mana arasında bir bağın olduğuna inanıyorlar ve lügat çalışmalarını nahiv ilmi içerisinde değerlendiriyorlardı.*”⁹¹

Şüphe yok ki mu’cem sahipleri, lüğatin lafızlarını tefsir etme sadedinde bazen nahiv ilmine başvururlarken bu işin farkındaydılar; çünkü lügat lafızları, lügavi terkinin kendisine yüklendiği nahvi delaletleri ve anlamları kuşanmaktadır.

İbn Manzûr da mananın tefsirinde en güçlü ve önemli aracın nahiv olduğunu görmüştü. Ayrıca nahiv âlimleri, lügat kullanımının açıklanmasında bakılması gereken öncelikli meselenin, nahiv ilmi olduğu hususunda hemfikirdirler; ancak mu’cem sahipleri ise bunun daha da ötesine giderek, mananın tefsiri / açıklamasında nahivden istifade

⁹¹ Muhammed Ahmed Ebü’l-Farac, *el-Me’âcimü’l-lügaviyye fî davi dirâsâti ‘ilmi’l-lügati’l-hadîs*, 1. Baskı, Dârü’n-Nahdati’l-‘Arabiyyeti li’t-tibâ’ati ve’n-neşr, 1966, s. 13.

etmişlerdir. Onlar bu yapıyla, sözlüklerinde kullandıkları şahitlerin anlamlarının açıklanmasında çok etkili katkılar sunmuşlardır.

Netice olarak sözlüklerin, nahivden ayrı düşünölemeyeceği sonucuna varabiliriz. Sözlük, farklı terkip ve ifade türlerinde lügavi maddeleri sunar, failiyet, mefuliyet, hâliyyet, bedeliyet ve zarfiyet gibi açıklanmak istenen lafızların kullanım yerleri dikkate alınarak nahvi fonksiyonları zikredilmiştir. Tüm bunlar nahiv âlimlerin örfünde / çalışma sisteminde nahvi terimler ve ıstılahlardır. Bunların kendileri, sözlük sahipleri nezdinde anlamsal fonksiyonlardır.

1.9. Nahiv ile Günümüzde “Fıkhü’l-Lüga” Terimiyle Anlaşılan Husus Arasındaki Temel Farklar

1. Nahiv, dilde doğru olanı ya da doğru olmayanı, caiz olanı ya da caiz olmayanı tescil eden bir ilimdir. Lügat, kendisinin öğrenilmesine yardımcı olan kaidelere dayanır. Örneğın (ن) “inne” harfi, kendisinden sonra mutlaka mansub bir isim gelmelidir. Eğer bu harften sonra gelen isim, merfu ya da mecrur yapılrısa hata olur. Nahiv, her şeyden önce bize doğruyu öğreten uygulamalı bir ilimdir; ancak fıkhü’l-lüga, sıhhatin olup olmaması bakımından dilde araştırma yapmaz, aksine dilin hayatının evrelerini açıklayan sadece teorik bir ilimdir.

2. Fıkhü’l-lüga, dilin kaidelerini ve kanunlarını tedvin etme hususunda çaba gösterirken sadece nahiv kaidelerini ve kurallarını değıl, aynı zamanda dille ilgili her türlü hususa yönelir. Nahiv kaidelerinin ilmî ve öğretim açısından önemi varken, fıkhü’l-lüga teorik olarak kuralları keşfetmeye çalışır, dolayısıyla daha kapsamlı bir ilimdir. Ayrıca fıkhü’l-lüga, lügavi kaidenin tedvini ve tatbiki ve sığa, yapı, terkip ve benzeri hususların seçimine yönelik dilin gerektirdiğı her türlü sebepleri açıklar. Buna ek olarak kaide diye isimlendirdiğimiz dilin gerektirdiğı faktörlerin neler olduğunu açıklar. Örneğın cem-i teksirin müennes bir fiil ile kullanıldığını görüyoruz. Bu ispat yeterli değıldir, aksine bize neden böyle olduğunu açıklanması gerekir. Bunu gerektiren psikolojik kaideler nelerdir? Mısır lehçesinde “Kaf” harfi “Hemze” harfine dönüşüyor örneğın (قال) fiilinde olduğu gibi...

Bunun nedeni nedir? O halde nahiv ilmi, sadece lügavi kaide ile sınırlıyken, Fıkhü'l-lüga ilmi ise bu kaideleri irdeler ve ta'lil eder.

3. Bir diğer fark ise nahiv ilmi, sadece dilin kendisiyle uğraşırken, fıkhü'l-lüga ilmi ise sadece dillerin birbirine olan yakınlığını değil, aynı zamanda bir dili başka bir dil ile karşılaştırır. Araştırdığımız dil kaidelerinin, başka dillerde de olduğunu, tüm dillerin, çalışmış olduğumuz dilde istifade edebileceğimiz kanunlara ve kurallara tabi olduğunu bize öğretir. Arap lehçeleri arasında morfolojik farklar olduğu gibi, diğer bazı dillerde de benzeri farkların olduğunu bize gösterir. Böylece bir dilin sınırlarını aşan kaideler ve kurallardan çıkarımlar yaparak daha genel ve kapsamlı kaidelere ve kurallara ulaşabiliriz.⁹²

4. Bir diğer fark da belki de bu farklar arasındaki en önemli fark; nahiv ilminde, lügavi maddeler değişmez ve sabit, her zaman bakılması gereken kaideler olarak tanımlanırken, fıkhü'l-lüga diğer dilleri de karşımıza çıkarır ve bu dillerin her zaman bir değişim ve dönüşüm içinde olduklarını gösterir. İslam öncesi bedevi dili şöyledir, cahiliye şiiri ile Abbasi şiiri arasındaki farklar şunlardır, Kur'ân'ın ihtiva ettiği ve cahiliye dönemi insanının bilmediği anlamlar şunlardır, modern nesir türü ile eski tür arasındaki farklar şunlardır, şeklinde açıklamalar yapar. Fıkıhçılar, kelimacılar, lügatçiler, ehl-i tedeyyün ve tasavvuf erbabı için yeni terimler ortaya çıkmıştır. Arap dilinin kapsamının genişlemesinde yabancı kültürlerin ve tercüme işleminin de büyük rolü vardır. Bu durum cümle terkiplerinde de görülmektedir. Abbasi döneminde Hanîn b. İshâk gibi tercümanlar Yunan üslubuyla anlatım yapmaya başlamışlar, böylece Arapça akademik kültürel çevrelerde gelişene kadar bu meselede başarılı olmuşlardır. Günümüzde modern kitaplarda okuduğumuz her bir satır, modern yabancı terimleri taşıma konusunda Arapçanın yeteneğine ve gücüne tanıklık etmektedir. Yunanca, anlamların mantıksal bir düzene göre tertip edilmesi, keza cümlelerin de bu çerçevede düzenlenmesi ve manalara göre bölünmesi gibi özellikleriyle analitik bir dildir.⁹³

⁹² Es-Seâlibî, *Fıkhü'l-Lüga*, s. 9-10.

⁹³ es-Suyûtî *el-Müzhir*, c. 1, s. 2.

Ebû Hayyân'dan İmam Süyûtî'nin naklettiğine göre 'ilmü'l-lüga ile nahiv ilmi arasındaki fark, nahiv ilminin konusunun küllî, 'ilmü'l-lüga'nın konusunun ise cüzî şeyler olmasıdır.⁹⁴

⁹⁴ er-Râcihi, *Fıkhü'l-lügati fî kütübi'l-'arabiyyeti*, s. 40.

İKİNCİ BÖLÜM ES-SEÂLIBÎ'NİN FİKHÜ'L-LÜGA VE SÜYÛTÎ'NİN 'İLMÜ'L-LÜGA'SININ

TAHLÎLİ

2.1. es-Seâlibî

es-Seâlibî; Abdülmelik b. Muhammed İsmâil Ebü'l-Mansûr es-Seâlibî, (ö. 350 h.) yılında dünyaya gelmiştir. Tüm kaynaklar bu yıl konusunda hemfikirdir; ancak vefat tarihi konusunda kaynakların ikiye ayrıldığını görüyoruz. Birinci grup -ki bunların başında İbn Halikân gelmektedir- es-Seâlibî'nin, hicri 429 yılında vefat ettiğini söylemektedir.⁹⁵ Bir diğer grup ise vefat tarihini hicri 430 yılı olarak tescil etmektedir.⁹⁶ Ayrıca İbn 'Îmâd elHanbelî de kesin olmamakla birlikte bu yılı vefatı içerisinde zikretmiştir.⁹⁷ Şöyle der: “O, bu yılda (ö. 430 h.) ya da bir önceki yılda vefat etmiştir.” Nişabur halkından olan es-Seâlibî, tilki derisinden kürk dikimi ve ticaretiyle uğraştığı için kendisine bu isim verilmiştir.⁹⁸ esSeâlibî, aynı zamanda muallim ve ders halkasında ders anlatan hocanın görevlerini üstlenmiştir. Bu konudan Fıkhü'l-lüga adlı eserinin yirmi dokuzuncu bölümünün beşinci kısmında bahsederek şöyle der: “Bazısı Rum diline bazısı ise Yunancaya nispet edilen imamlara dersler verdiğim bölüm,” Ayrıca Şam'a seyahatlerde bulunmuş ve Keşâcım şiiri dinlemiş ve onu bizatihi kendisi şerh etmiştir.

2.1.1. İlmî Seviyesi ve Âlimlerin Görüşü

es-Seâlibî'ye, ezberde büyük bir yetenek, fesâhat ve ifade konusunda büyük bir mevhibe, tasnif ve telifte mükemmel bir yetenek ve beceri verilmiştir. Bu durum, kitaplarını

⁹⁵ İbn Halikan, *Vefayat'ül- Ayan*, Thk: Ihsan Abbas, Dar sadr Beyrut Lübnan, 2010, c. 3, s. 180.

⁹⁶ Ez-Zehebi, *Vefayat'ül- A'lam*, Thk: Mustafa b. Ali 'avad Muassasatu-l kutubu-l sakafiya Beyrut Lübnan. 1. Basım 1413/ 1993 c. 1, s. 288.

⁹⁷ İbn 'Îmad el-Hanbeli, *Şezeratü'z- Zeheb fi Ahbar men Zeheb*, Thk: ihiyaa et-Turas el-Arabi, darlu- Aafak el-Cadide, Beyrut c. 3, s. 247.

⁹⁸ Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A 'lâm*, Mektabatul Talib, Ribat 2. Basım c. 4, s. 311.

ve tasniflerini, fesâhat ve beyan erbabı olan döneminin emirlerine ve yüksek rütbeli şahsiyetlere ithaf ederek telif, tasnif etmesine yardımcı olmuştur. Kitapları büyük ilgi ve beğeni görmüş ve âlimlerin meclislerinde kitaplarından istifade edilmiştir.

es-Seâlibî, âlimlerin ve tercüme sahiplerinin bahsettikleri büyük akademik bir seviyeye sahip kişiliktir.

el-Hanbelî onu şu sözleriyle vasıflandırmaktadır: “... *Ebu mansur es-Salebi... Dünyada sair edebiyat tasniflerine sahip şair ve edebiyatçıdır. Seksen yıl yaşamıştır...*”⁹⁹

ez-Zehebî ise şöyle der: “*Allâme ve edebiyat şeyhi es-Salebi, şairdir ve nazım ve nesirde ön sırada yer alır.*”¹⁰⁰

Onun hakkında el-Zerkeli ise şöyle der: “*Ebu Mansur, lügat ve edebiyat imamıdır.*”¹⁰¹

Ez-Zehîra sahibi şöyle der: “*Ebu Mansur döneminde es-Seâlibî, ilim aşığı, nesrin ve nazımın tüm çeşitlerini derlemiş, zamanında müellifler arasında parmakla gösterilen, musanniflerin imamı ve ilmiyle kendisi takip edilen bir şahsiyetti. Yazdığı divanlar doğuda ve batıda büyük ilgi gördü.*”¹⁰² Ayrıca ilim ve edebiyatla tanınan yüce âlim emir Ebü'l-Fazl el-Mikâlî ile de çok sıkı bir bağı vardı.¹⁰³ Yine ilim, fazilet, edebiyat, şiir ile tanınan emir Ebu nasr sehl b. el-merziban ile de bağlantısı bulunmaktaydı. Aralarında yazışmalar ve konuşmalar geçmiştir.¹⁰⁴ Bediüzzaman el-Hemadani başta olmak üzere asrında birçok meşhur edebiyatçı ile de arkadaştı. es-Seâlibî, şairliği ile tanınmaktadır. Ayrıca ilmi ve

⁹⁹ el-Hanbeli, *Şezeratü'z- Zeheb*, c. 3, s. 246.

¹⁰⁰ Ez-Zehebî, *Siyeru A'lam en-Nubala*, Daru'l-Hadis Kahira 1427-2006, c. 13, s. 146.

¹⁰¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 311.

¹⁰² eş-Şentrini, *Ez Zahira fi Mahasin Ahli- il Cazira*, thk: İhsan Abbas, ed-Darul – Arabiya Lil-kitab Libiya – Tunus 7. Basım 1399-1997 c. 2, s. 560, 561.

¹⁰³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 311.

¹⁰⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 3, S. 210.

edebiyatı ile de bilinir. Arkasında hiç de azımsanmayacak kadar kaside, maktuat bırakmıştır.¹⁰⁵

O halde es-Seâlibî, lügavi edebiyatçı ve şairdir. Bilgi deryasını kaplayan ve ünü dört bir yana duyulan eserleri buna tanıklık eder. Ayrıca Arapça ilimlere de önem vermiş, bunu “fikhü’l-lüga ve Sırrü’l-‘arabiyye” adlı eserinde görmekteyiz. Tarihe de çok büyük önem vermiştir. Netice olarak es-Seâlibî, her ilimle iştigal olmuş ve döneminin âlimleri arasında ideal bir örnek âlim portresi çizmiştir.

el-Bahirazi onu şöyle tanımlamaktadır: “O, Nişabur’un Câhız’ıdır. Gözlerin onun gibisini görmediği dönemin en iyisidir. Âlimler onun faziletini inkâr etmezler. O her bir lisanla hamd eden yağmur yüklü bulutken nasıl görmezden gelinir, o bir güneşken nasıl ışığı engellenebilir?”¹⁰⁶

2.1.2. Hocaları ve Öğrencileri

es-Seâlibî’nin hocaları hakkında kaynaklar bize herhangi bir bilgi vermemektedir. Zaten kendisini tanıdığımız tüm tercümelemler oldukça az sayıdadır; ancak bu durum onun hocaların tedrisatından geçmeden sadece kitapları okuyarak bu duruma geldiğini göstermez. Buna delil olarak “Fikhü’l-Lüga” adlı kitabında (duydum ki...) ve (bana bildirdi ki... bana söyledi ki...) şeklinde ifadelerini gösterebiliriz. İşte bunlar, kendisinin hocalardan tedrisat aldığı kesin kanıtıdır. Ayrıca kitaplarından aldığı imamların isimleri de vardır. Onları, “Fikhü’l-Lüga” adlı eserinin mukaddimesinden zikretmiştir. Kaynaklar, kendisinden ders aldığı bazı hocaların isimlerini zikretmektedir:

1. *el-Busti*: Ebu Süleyman el-Hitabi Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Busti, hicri 318 yılında Bust şehrinde dünyaya gelmiş ve yine orada hicri 388 yılında vefat etmiştir. Yetimetü'd-dehr adlı eserde onun hakkında şöyle denir; “İlim, edebiyat,

¹⁰⁵ İbn Halkan, *Vefayat’ül Ayan*, c. 3, s. 178-179.

¹⁰⁶ el-Bâharzî, *Dümyetü’l-kaşr ve ‘uşratü ehli’-aşr.*, Thk: Muhammed Abdülfettâh el-Hulv, daru’l-fikir-il ‘arabi, Kahire1971, c. 1, s. 23.

zühtlük ve tedrisat cihetiyle günümüzde Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam'a benzemektedir. Nişabur'da ikamet etmiş ve orada dersler vermiştir".¹⁰⁷

2. *el-Havârizmî*: Ebubekir Muhammed b. el-Abbas el-Havârizmî, meşhur şairdir. Ayrıca el-Taberhazi olarak da bilinir; çünkü babası Havarizm'den, annesi ise Taberistan'dandır. Bu nedenle kendisine iki isim verilmiştir. Yenilikçi şairlerdendir. Lügat ve nesep ilminde imamdır. Hicri 383 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁸¹⁰⁹ es-Seâlibî onun hakkında şöyle der: "*Ebubekir el-Havarizmî'nin şöyle dediğini işittim: "Tufeyli'nin vâsfında, el-Hemadâni'nin kavlinden daha belîğ bir söz duymadım."*

3. *Ez-Za'ferânî*: Irak ehlinden Ebu'l-Kâsım ez-Za'ferânî Ömer b. İbrahim'dir. Döneminde şairler hocası olarak bilinirdi. Yetimetü'd-dehr adlı eserde onun hakkında es-Seâlibî şöyle der: "*Şeyhimiz Ebu'l-Kasım ez-Za'ferani -Allah onu teyit etsin, desteklesin- onun yeri, kardeşimin yeri gibidir, daha köklüdür."*¹¹⁰

4. *el-Merâğî*: Nahiv ve lügat âlimi İbnü'l-Merâğî olarak bilinen Muhammed b. Cafer b. Muhammed Ebü'l-Fettüh el-Hemadâni'dir. Bağdat'ta yaşamıştır. Edebiyat ehlindendir ve nahiv – lügat âlimidir. Kitâbü'l-Behçe ona aittir. es-Seâlibî onun hakkında şöyle der: "*Beni Abdullah el-Mağlisi el-Meraği onunla tanıştırdı."*¹¹¹

Öğrencileri: Bizatihi kendisinin buna işaret ettiği, "Dümyetü'l-Kasr" adlı kitabın sahibi Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hasen Ebü't-Tayyib el-Bahrerî; şöyle der: "*Ben çok mutluydum ki onun nurundan istifade ettim. O ve benim babam Nişabur'daydı ve el-İhvasat'ta onlar arasında gelip giden kitapları taşırdım. Onu ikinci babam olarak görüyorum. Allah ona rahmet etsin."*¹¹² Bu kişinin dışında başka öğrencilerini de zikredenler olmuş, ancak rical

¹⁰⁷ es-Seâlibî, *Fikihü'l-Luga ve Sırrü'l-Arabiyye*, Thk: Cemal Tilbe Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, ts, s. 2.

¹⁰⁸ es-Seâlibî, *Yefîmetü'd-dehr*, Thk:Müfid Kumeysya, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1. Basım 1403/1983, c. 109, s. 334.

¹¹⁰ İbn 'İmad el-Hanbeli, *Şezeratü'z- Zeheb*, C. 3, S. 105, es-Seâlibî, *Yefîmetü'd-dehr*, c. 4, s. 19

¹¹¹ el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât* 'alâ enbâhi'n-nüḥât*, thk: M.Ebü'l-Fazl İbrâhim, daru'l- Fikir, Kahire 1406/1986, c. 3, s. 8 .

¹¹² el-Bâharzî, *Dümyetü'l-kaşr*, c. 3, s. 183.

kitabına baktığımızda onların İmam es-Seâlibî ile bir irtibatlarını bulamıyoruz. el-Vâhidî'nin de onun talebelerinden biri olduğunu söylerler; ancak burada Salebi ile kastedilen, Hicri 427 yılında vefat eden Kitabü't-Tefsir sahibi Ebü İshak Ahmed b. Muhammed İbrahim'dir.¹¹³ es-Seâlibî'nin hocaları hakkında kaynakların çok fazla bilgi içermediğini söylediğimiz gibi talebeleri hakkında da kaynakların çok fazla bilgi vermediğini söyleyebiliriz.

2.1.3. es-Seâlibî'nin Eserleri

es-Seâlibî'nin birçok müellefatı vardır. Bazısı sadece derleme ve tertip esasına dayanır. Kadim ve günümüz tarihçileri, tercüme ve siret müellifleri, es-Seâlibî'nin kitaplarına ve eserlerine çok büyük önem vermişlerdir. Bu eserlerinden bazıları şunlardır:

Fıkhü'l-lügati ve sirrû'l-'arabiyyeti: Çok defa basılmıştır.

Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr; kendi döneminin ve ondan önceki dönemlerin şairleri hakkında telif edilmiş olan bu kitap dört cilttir. Bu eserini, şairlerin vatanlarına göre tertip etmiştir. Eseri, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire'de 1366/1947 yılında Saadet Matbaası'nda neşretmiştir. İkinci baskısı ise 1375/1956 yılında çıkartılmıştır. Ayrıca Doktor İhsan Abbas da eseri Beyrut'ta 1970 yılında neşretmiştir. Müfit Muhammed Kamime ise eseri şerh etmiştir. Eser, 1983 yılında Beyrut'ta Darül kütübil ilmiyyede iki defa beş cilt halinde basılmıştır. Beşinci cilt ise “Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr”ın tetmîmi niteliğindedir.

Sihri'l-Belâğa: Kitap birden fazla basılmıştır. İlki hicri 1350 yılında Şam'da basılmıştır. Ayrıca 1405/1985 yılında Abdüsselam el-Havfi eseri Beyrut'ta neşretmiştir.

Kitabü men ġâbe anhu'l-mutrib; tühfetü'l-behiyyede Konstantinopolis'te hicri 1302 tarihinde basılmıştır. Hicri 1309 tarihinde Beyrut'ta basılmıştır. Ayrıca Kahire'de

¹¹³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm* 4/311 - İbn Halikan, *Vefayat'ül Ayan*, c. 3, s. 180.

“EnNebevî Abdülvâhit Şağlân” tarafından tahkik edildikten sonra 1984 yılında Kahire’de Mektebetü’l-Hâncî’de neşredilmiştir.

Letâifü’l-me’ârif adlı eser, 1867 yılında Almanya’nın Leiden şehrinde şarkiyatçı De Bong tarafından basılmış ve daha sonra 1960 yılında İbrahim el-Ebyârî ve Hasan Kâmil elSayrafi tarafından Kahire’de basılmıştır.

Kitâbü’l-Kinâye ve’t-Ta’rîz; 1310 yılında Mekke-i Mükerrreme’de, 1326 yılında Mısır’da Saadet Matbaası’nda, yine Kahire’deki Mektebetü’l-Hanci tarafından Üsame elBuhayri tahkikiyle 1997 yılında basılmıştır.

Kitabü Simâri’l-Kulûb fi’l-Müdâfi ve’l-Mensûb adlı eser; 1985 yılında Kahire’de Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim tahkikiyle Dârü’l-Ma’ârif’te neşredilmiştir. Ayrıca sîret ve terâcim kitaplarında zikredilen es-Seâlibî’nin bıraktığı matbu ve mahdud eserler bulunmaktadır. Tüm bu eserleriyle es-Seâlibî, büyük bir şöhrete kavuşmuş ve çok uzaklara sesini duyurmuştur.¹¹⁴

2.1.4. “Fikhü’l-Lügati ve Sırrü’l-‘Arabiyyeti” Adlı Kitap Hakkında

Es-Seâlibî “*Fikhü’l-Lügati ve Sırrü’l-‘Arabiyyeti*” adlı kitabını, “Yetîmetü’d-Dehr” olarak bilinen kitabını telif ettikten sonra Hicri VI. yüzyılın başlarında Vezir Ebü’l-Fazl Abdullah b. Ahmet el-Meykeli’ye ithafen telif etmiştir. Kitap, iki bölümden oluşmakta olup, birinci bölüm “Fikhü’l-Lüga” bölümüdür; anlam sözlüğü kategorisinde değerlendirilen belirli bir sözlük türüdür. Burada lafızları derlemiş ve konularına göre tertip etmiştir. İkinci kısmı ise “Sırrü’l-‘Arabiyye” olarak isimlendirmiş olup bu bölümde nahiv, sarf ve belagat konularını işlemiştir. Ayrıca iştirak, teradûf ve tezaad gibi fikhü’l-lüga konularına da değinmiştir. Kitabının mukaddimesinde şöyle der: “(شفعته سر العربية) yani bu telifte asıl olan, temel kısım kabul edilen فقه اللغة bölümüne ilave ettim demektir.”¹¹⁵

¹¹⁴ Abduh er-Racihi, *Fikhu-lugate fi el-kutubul- Arabiyyeti*, s. 40-49

¹¹⁵ Ramadan Abdultavab, *Fusul Fi Fikihul- Arabiyyeti*, Maktabatul hanji, Kahira, 6. Basım, 1420/1999, s. 9

Elimizdeki kitabın adı “Fıkhü’l-Lügati ve Sırrü’l-‘Arabiyyeti”dir. Daha önce de bahsedildiği gibi kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım “Fıkhü’l-Lüga”dır ve kitabın esas bölümünü teşkil eder. Ayrıca ele alınan konu, es- Seâlibî dönemindeki bu ilme yaklaşımı yansıtır. Kitap, lafızların hassas anlamları hakkında bir araştırma ve bir mananın muhtelif eş anlamlılarını zikretmeye önem veren bir kaynak niteliğindedir. Ayrıca müellif, tedrici olarak ve tasnif edilmiş şekilde manalarına ve tertibine göre lafızların tasnifine önem vermiştir.¹¹⁶

Modern dönemde “Fıkhü’l-Lüga” teriminin manasına gelince; “Bu ilim, lüğatin sırlarını keşfetmeye çalışır ve lüğatin yaşamı boyunca üzerinde yürüdüğü kanunlar ve kurallar üzerinde durur, lüğatin gelişiminin sırrını ortaya koyar, bir yönden tarihi diğer yönden ise vasfî olarak bir çalışma olması hasebiyle muhtelif olguları araştıran bir eserdir.”¹¹⁷

Bu anlamda, lüğatin ortaya çıkışından başlayarak eşzamanlı yatay niteliksel ve dikey tarihi çalışmaları, fonetik, morfolojik, gramatik, semantik, metodik ve farklı sanatlar gibi tüm yönleri içine alacak şekilde lüğatin tüm yönlerini içerir. Ali Abdülvahit Vafi'nin bu kitabın, yirmi dokuzunda bölüm dışında doğru manada "fıkhü'l-lüga" olarak isimlendirilmesinin doğru olmadığını söylemesi, Arapça ile Farsça arasındaki dengenin gerçekleşmesi açısından hatalı bir düşüncedir; çünkü es-Seâlibî'nin yaşadığı dönemde fıkhü'l-lüga teriminin ne anlama geldiğini göz ardı etmekten kaynaklanmaktadır.¹¹⁸

es-Seâlibî'yi kitabına “Fıkhü’l-Lüga” adını vermeye sevk eden sebep, kendisinin “Ebü’l-Fazl Ubeydullah b. Ahmed el-Mikâli” nin görüşünden olmasıdır. “Kitabında bahsini ettiği gibi bu ismi ona seçti ve es-Seâlibî ise kitabın ismine, “Sırrü’l-‘Arabiyye” adını ilave etti.”¹¹⁹ es-Seâlibî'nin kitabının (Fıkhü’l-Lüga) birinci bölümü, otuz bölüm içermektedir. Bu bölümleri ise beş yüz yetmiş beş kısma ayırmıştır. Bu konu hakkında şöyle der: “*Bölümlerin*

¹¹⁶ Ali Abdülvahid Vafi, *Fıkıhul-lugati*, s. 282

¹¹⁷ Ramadan Abdultavab, *Fusul Fi Fıkıhul- Arabiyyeti*, Maktabatul hanji, Kahire, 6. Basım, 1420/1999, s.

9. ¹¹⁸ Ali Abdülvahid Vafi, *Fıkıhul-lugati*, Nahdatu Mısır iltibaa, Kahire, 3.Basım 2004, s. 208 ¹¹⁹ es-Saelibî, *Fıkhü'l-Luga*, s. 18.

kararlaştırılması meselesinde otuz bölüme ulaştım. Sonra acele etmeden bu bölümler yaklaşık altı yüz kısım ihtiva edene dek telife devam ettim.” Uzunluk ve kısalık yönünden kitabın bölümleri ve kısımları birbirinden farklıdır. Bazı bölümler iki sayfayı geçmezken, bazı bölümler ise otuz sayfaya kadar çıkmaktadır. Bazı bölümler sadece üç kısım içerirken, bazı bölümler ise altmış beş kısım içermektedir.

es-Seâlibî her bir bölümün başında o bölümün genel temel anlamını izah etmekte ve sonra lafızlara geçmektedir. Ardından bölümlere ayırmıştır. Bu kısımların içeriği, bölümün dayandırıldığı temel mananın fûruatı etrafında dönmektedir. Her bir bölüm, her bir lafzın medlulünü belirler, genellikle o lafız ile diğerkleri arasındaki farkları izah eder. İşte bu yöntemle sözlüğüne konu olarak seçtiğı bölümlerine sonuna kadar devam eder.

Kitabın ikinci bölüm olan “Sırrü’l-‘Arabiyye” adlı bölümü, lügavi maddenin bölümlere konulmasında kitabın taksimine itimat edilmeyen bir bölüm içermektedir. esSeâlibî, sözlüğünde sunduğı lafızların sıhhatini, Kur’ân ayetlerine ve hadis-i şeriflere dayandırmıştır. Bu nedenle mana bakımından sahih doğru bir siyak olarak bu delaletin siyakına başarılı bir şekilde ulaşmıştır; çünkü Kur’ân ve hadisler bununla okunmuştur. Ayrıca lafızların sıhhatini, sahabenin -Allah onlardan razı olsun- sözlerine ve Arapların kelimasına, şiirine ve nesrine de dayandırmıştır.

2.1.5. es-Seâlibî Kaynakları

Kitabında es-Seâlibî birçok kaynağı atıfta bulunmuştur. İsimlerini zikretmediğı kitabında geçen birçok kaynağı ve tasniflere itimat etmiştir; ancak ilim aldığı âlimlerin isimlerini kitabında zikretmektedir. Bu konuda şöyle der: “*Edebiyat ve kitaplarla baş başa kaldım, onlardan seçmeler yaptım, el-Halil, el-Asmai, Ebu Amr eş-Şeybani ve el-Kisai gibi imamlardan tasnif ettim, bölümlendirdim, kısımlara ayırdım, tertip ettim ve ürettim. Ayrıca es-Sahib Ebü’l-Kasım, Hamza b. el-Hasen el-Isfahânî, Ebü’l-Feth el-Merağı, Ebubekir el-*

Havarizmi gibi Arapçayı geliştiren, belâğatı kolaylaştıran belîğ Arapların fesahatinden istifade ettiğim edebiyatçılardan da yararlandım.”¹¹⁸

2.1.6. es-Seâlibî’nin “Fıkhü’l-Lüga” Adlı Kitabını Yazmasındaki Amacı

es-Seâlibî bu kitabını telif etmekle Kur’ân-ı Kerîm’e ve Arap lisanına hizmet etmeyi amaçlamıştır. Kitabının mukaddimesinde şöyle der: *“Kim Allâh’ı seviyorsa, Resulü Muhammed Mustafa -sallallahu aleyhi ve sellem-’yı seviyordur. Kim de Nebiyyü’l-Arabî’yi seviyorsa, Arapları seviyordur. Kim Arapları seviyorsa, kitapların en faziletlisinin indiği dil olan Arapçayı seviyordur. Kim de Arapçayı seviyorsa, ona özen gösterir, onu yüceltir ve onun himmetinden istifade eder.”* Bu amaca ilave olarak her bir lafzın dakik manasını izah ederek, aralarındaki dakik anlamsal farkları beyan ederek edebiyatçılara, yazarlara ve bu ilme önem veren herkese hizmet sunmayı da amaçlamıştır.

İbn Haldun bunu şöyle teyit etmektedir; *“Nazmında ve nesrinde edebiyatçının en fazla ihtiyaç duyduğu şey; kelimelerinde ve terkiplerinde lügavi konulardaki hataların çok olmasından sakınmasıdır. Hataların en bilineni ise iraptadır ve bu hata çok kötü bir hatadır.”¹¹⁹*

Hedefi sadece kapsamlı bir sözlük sunmak değildi. Bu nedenle çeşitli konularda az sayıda lafızla iktifa etti. Tüm bunlardan önce en önemli husus, öğretimde takip edilen bir yol olmasıydı. Bu nedenle içinde yaşadığı toplumla irtibatlı olması gerekirdi. Toplum bulunan eğitim yaklaşımını izleyen kalıpları takip eden gelenekleri, adetleri ve anlamdaki dakikliğe ve ilmi yüksekliğe dayalı yenilenen sosyal kavramları anlamış, idrak etmiştir. Tüm olarak lüğatin fesada uğramasına yol açan konuşmacıların üsluplarındaki bozuklukları anlamış ve bunu düzeltmek için bu konuda şöyle demiştir: *“İçinde içecek bulunmayan bardağa kadeh*

¹¹⁸ Es-Seâlibî, *Fıkhü’l-Lüga*, s. 15.

¹¹⁹ Abdürrahman b.Haldun, *mukeddimetu İbn Haldun* s. 473.

denilmez, aksi halde o sadece bir bardaktır.”¹²⁰ Ayrıca “Sabah, gündüzün ilk vaktidir.” ifadesi gibi hatalı üsluplara değinmeden sadece doğru manaya uyarı üslubu kullanmıştır.

2.1.7. Kitabın Önemi

Fıkhü’l-lüga kitabı, kendisinden sonra telif edilen kitaplardan, içerdiği maddelerin çokluğu bakımından daha zengin bir kitaptır. Sözlük telif edenlerin, lügat ve edebiyat müelliflerinin kendisinden istifade ettiğinin delili sayılır.

Anlamsal sözlük türleri kategorisinde değerlendirilir. İhtisara rağmen kitap, kapsamlı geniş bir kitap olma özelliğini korur. Öneme istinaden gerek tahkikli gerek tahkiksiz olarak çok defa basılmıştır. Bunların arasındaki en iyi baskısı, Halit Fehmi’nin tahkik ettiği nüshadır. es-Seâlibî sözlüğünde anlamsal yöne odaklanmıştır ve bu nedenle bu çalışmanın dil alanına çok sağlam katkılar sunduğunu söyleyebiliriz. Modern anlamsal analiz teorilerini uygulayarak bu konuya ileriki bölümlerde değineceğiz.

Lafızlar; Abdu er-Racihi bu konuda şöyle der: “Sözlük telifinin bu türü, lügavi çalışmada büyük ölçüde önem arz etmektedir; çünkü niteliksel yöntemle müfret lafız ve kullanım yeri cihetiyle, dersin konusu olan dilin içerdiği özellikleri açıklamaktadır.”¹²¹ Ayrıca Ebu Ubeyd’in, “Kitabü’l-Ğarîbi’l-Musannef” adlı eserine dayandırdığı hususlar çok olmuştur; ancak bunu yaparken daha çok bahsi geçen eserin içinden metinleri nakletmiştir. Mesela nüshacıların eklemeleri kabilinden, Kitabü’l-Ğarîbi’l-Musannef” kitabındaki Rimâl bölümünden el-varaka haşiyesi ilave ettiği bir bölümü nakletmiştir.

Kitabının fıkhü’l-luga olarak isimlendirilmesi hususunda birçok itiraz bulunmaktadır. Ali Abdülvahid Vafî, bu hususta söz konusu terimin doğru manası ile kitabın isimlendirilmesinin doğru olmadığını ifade etmiştir. 29. bölümde yaklaşık on beş sayfa gibi bir bölümün Arapça ile Farsça arasındaki muvazeneden bahsettiğini, ancak geri kalan

¹²⁰ Es-Seâlibî, *Fıkhü’l-Luga*, s. 34.

¹²¹ Abduh er-Racehi, *Fıkhü-lugate fi el-kutubul- Arabiyeti*, s. 163.

kısımların belîğ ifadelerle kitabın anlam bölümlerine göre tertip edilmiş lûgat metinlerinden teşekkür ettiğini söylemiştir.¹²²

Kitabın başlıca özellikleri şunlardır:

1. Kullanılan ve ihmal edilen kelimelerin bir araya toplanması; başvurunun kolay olması amacıyla sınıflandırılıp, manalarına ve tertibine göre lafızlar tasnif edilmiştir.
2. Her bir sözün sahibini zikretmeye özen göstermiş, sunduğu rivayetlerin râvilerini zikretmiş, kendisinden bir lafız ve nitelik aktardığı lûgat âliminin adını anmış, hatta bazılarında tam bir bölüm nakletmiştir.
3. Özel bir sıfatla Kur'ân-ı Kerîm'de geçen lafızlara işaret etmiş.
4. el-A'sâ, İmru'ul-Kays, Lebîd gibi Cahiliye dönemi şairlerinin ve Zi'r-Ruma, er-Râ'î ve el-Kumeyt gibi İslami dönem şairlerinin şiirlerini şahit olarak göstermiştir.
5. Bölümlendirme, bölümler içerisinde tertip etme, maddeleri sınıflandırma ve küçükten büyüğe, az olandan çok olana, zayıf olandan güçlü olan doğru sıralama, anlamlardaki benzerlikleri gösterme, bir araya getirme, "Bâbü'd-Devâhî" tertibi gibi yapıların tertibi konularına önem vermiştir.
6. es-Seâlibî, kelime çekimlerine önem vermemiş, kelimelerin eş anlamlılarını verme gereği de duymamıştır. Sadece aynı anlama gelen kelimeleri zikretmekle iktifa etmiştir.
7. Bölüm başlıklarında nakil sahiplerini zikretmiş veya bir lûgaviden tam bir bölümü komple nakletmiştir.
8. Fusahadan ve lûgatçilerden nakiller yapmıştır.

¹²² Ali Abdulvahid Vafi, *ilmü-lugati*, Nahdatu Mısır liltibaa, Kahıra, 9.Basım, 2004, s. 77.

Görölmektedir ki es-Sealibi, İbnü's-Sükeyb ve el-Hemadânî'den etkilenmiş, ancak buna değinmemiştir. Kendi yöntemi üzerine eser telif eden İbnü's-Sükeyb'in hatalarından istifade etmiştir. Kitap, çok dikkatli bir şekilde telif edilmiş olup, kendisinden önce benzer bir eser bulunmamaktadır. Eğer kitap, kullanılan ve ihmal edilen sözcükleri birbirinden ayırt etmediğı hususunda eleştirilecek olursa, buna yanıt olarak lafızları, ezberlenmesi ve başvuru kolay olması amacıyla manalarına ve tertibine göre kademeli ve kategorilere uygun olarak tasnif etmeye önem vermesi diyebiliriz.¹²³

2.2. es-Suyûtî

Celalüddin es-Süyûtî; Abdurrahman b. el-Kemâl b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî¹²⁴ eş-Şâfi'i Ebü'l-Fazl; hicri 849 yılında Recep ayının ilk günlerinde Kahire'de ilim ve marifet sahibi bir ailede dünyaya gelmiştir.¹²⁵ Babası Kemaleddin Ebubekir b. Muhammed Şâfiî fıkıh âlimlerindendi. Şeyhûni Camii'nde fıkıh dersleri aldı. Tolunoğlu Ahmed Camii'nde hutbe irat etti. Çok iyi bir geçmişe ve sevilen, övölen nezih bir yapıya sahipti.¹²⁶ Babası vefat ettiğinde Süyûtî henüz 6 yaşındaydı, babası ölmeden önce oğlunu arkadaşlarından birine emanet etmişti. Bu arkadaşısı hicri 861 yılında vefat eden Fethu'l Kadir isimli kitabın sahibi Kemaleddin b. el-Hemam el-Hanefi idi. Ona kendi evladı gibi baktı ve büyüttü.¹²⁷

Daha çok küçük yaşlarında Celaleddin Suyûtî'de zekâ belirtileri görünmeye başladı. Henüz daha sekiz yaşına gelmeden Kur'ân'ı ezberledi. Sonra fıkıh ve nahiv metinlerini

¹²³ Mühyiddin Tevik, *İBNÜ'S-SİKKÎT el-Lügavi*, Bağdat 1969, s. 229.

¹²⁴ Bağdat'ın mahallelerinden biri olan el-Hudayriyye'den gelmiş. Yâküt el-hamevi, *Mu'cemü'l-büldân*, Dar'u-Sadîr Beyrut, 1984m, s. 2, s. 377.

¹²⁵ es-Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, Thk Muhammad ebul-Fadel İbrahim, 1.basım İsa el-Babi el-Halabi Mısır1967 M, c. 1, s. 336. es-Suyûtî *et-Tehaddüs bi-ni'metillâh*, Thk: Yazabis Mari Sartin el-Metba'atu'l'Arabîyyetu'l-Hadisetu, 1972, s. 32.

¹²⁶ es-Suyûtî *Hüsnü'l-muhâdara* c. 1, s. 441. ve es-Sihavi, *et-Tibru'l-mesbuk fi zeyli's-sulûk*, Mektebetü'l-külliyeti'l-izhariyye, Mısır, ts.

¹²⁷ el-Merâgî, *el-Fethu'l-mübîn*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1974m, c. 3, s. 65.

ezberledi. Tüm bu ilimleri, döneminin şeyhlerinden almıştır. Allame Şeyhü'l-İslâm İlmü'ddîn el-Belkînî'den - hicri 868 yılında vefat edene kadar - ilim aldı, yine İmam Şerefeddin el-Menâvî'den - hicri 871 yılında vefat edene kadar - dersler aldı. Yine ölene dek kendisinden, hadis ve Arapça dersler aldığı bir diğer âlim Takiyüddin el-Şemni (ö. 872) idi. Süyûtî'nin tedrisat halkasına girdiği âlimlerden biri de kendisinin yanında on dört yıl boyunca talebelik yaptığı hicri 789 yılında vefat eden İmam Allame Muhyiddin el-Kâfîci idi.¹²⁸

2.2.1. Hocalarının Tertibi

Suyûtî'nin öğrencisi olan Şeyh el-Şa'rânî Tabakatühu's-suğra'da Suyûtî'nin hocalarının altı yüz kişiye ulaştığını zikretmiş ve onları dört tabaka halinde tertip etmiştir.

Birinci: Ashâbü'l-Fahr b. en-Neccâr, el-Şeref el-Dimyâtî ve veziri, el-Hicar, Süleyman b. Hamza, İbn Ebi'n-Nasr eş-Şirâzi ve diğerlerinden rivayet edenler.

İkinci: el-Sirac el-Balkîni, el-Cahız Ebi'l-Fazl el-Irakî ve diğerlerinden rivayet edenler.

Üçüncü: el-Şeref b. el-Kuveyk, el-Cemal el-Ceyli ve diğerlerinden rivayet edenler.

Dördüncü: Ebu Zer'a el-Irakî, İbnü'l-Cevzi ve diğerlerinden rivayet edenler; sayılarının çok olması nedeniyle onlardan herhangi bir şey rivayet etmedim ne imla ne tahric ve ne de telif konusunda herhangi bir rivayette bulunmadım.¹²⁹¹³⁰

Süyûtî, kendisinden ilim aldığı hocalarının teracim eserlerine ilgi göstermiş olup, onlar hakkında beş eser telif etmiştir. Bunlar:

¹²⁸ *et-Teḥaddüs bi-ni'metillâh*, s. 241; ve *Hüsnü'l-muḥâḍara* c. 1, s. 338.

¹²⁹ Abdülvehhab eş-Şa'ranî, *et-Tabakatu's-Sugra*, Thk: Abdülkahir Ata 1.basım, Maktabatul- kahire, 1970, s.

¹³⁰ .

1. “Hatibü Leyl ve Cârifü Seyl” büyük hocalarının sözlüğüdür. Hüsnü’l-Muhadara fi Fenni’t-Tarihi ve’l-Edeb adlı kitabında onun eserlerini zikrederken ona işaret etmiştir.
2. Zâdü’l-Mesîr fi’l-Fihristi’s-Sağır; bu eseri, eserlerinin fihristinde zikretmiştir.
3. Fihristü’l-Merviyât; ayrıca bu esere “İnşâbü’l-kütübi fi ensâbi’l-kütübi” adını vermiş ve eserlerinin fihristinde onu zikretmiştir. Keşfi’z-Zünûn’da Hacı Halife ona işaret etmiştir.
4. el-Müteka; küçük sözlüktür. Suyûtî, Hüsnü’l-Muhâdara adlı kitabında onu zikretmiştir.¹³¹
5. el-Müncem fi’l-Mu’cem; Tarih sanatı hakkındaki eserlerin fihristinde ve yorumlarında onu zikretmiş ve mukaddimesinde şöyle demiştir: “Kendilerinden hadis dersleri aldığım veya bana bu ilimde icazet veren büyük hocaları zikrettiğim sözlüktür. Bu, üç tabakadır.”¹³²

2.2.2. Talebeleri

Suyûtî’nin rahle-i tedrisinde birçok ileri gelen âlim ders almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Kitabında her zaman, “şeyhimiz” olarak hitap ettiği ve “Bedai’u’z-Zühûr” adlı kitabın müellifi, İbn İyas el-Hanefi.

Asrın hafızı olan, Celalüddin tercümesiyle “Behçetü’l-Abidin” adlı kitabın sahibi, hicri 935 yılında vefat eden Şeyh Abdülkadir el-Şazili.

¹³¹ es-Suyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara* c. 1, s. 344.

¹³² es-Suyûtî, *el-Müncem fi’l-Mu’cem*, Thk: İbrahim Bacis Abdulmecid, Daru-Ibn-hazm, 1.Basım 1995/1415, Beyrut, s. 20, 45.

“Tabakatü’l-Müfessirin” adlı eserin sahibi, muhaddis Muhammed b. Ali Şemseddin ed-Davudi el-Maliki.

Muhaddis ve tarihçi, “el-Kalaidü’l-Cevheriyye fî Tarîhi’s-Salihiyye” adlı eserin sahibi hicri 880 yılında vefat eden İbn Tolun es-Salihi el-Hanefi.

Hadis ve diğer ilim alanlarında birçok eseri bulunan, hicri 969 yılında vefat eden İmam Allame Muhammed b. Abdurrahman el-Alkami’dır.

2.2.3. İlmi Seyahatleri ve İlmi Düzeyi:

Suyûtî; Mısır içinde ve dışında birçok seyahatler gerçekleştirmiş Feyyum, elMahalle, Dimyat, er-Reşit ve İskenderiye gibi şehirlere seyahat etmiştir. Hac vazifesini yerine getirmiş ve zezem suyundan içmiştir. Fıkıh ilminde Şeyhü’l-İslam Siracüddin elBekîni, hadis ilminde ise Hafız ibni Hacer seviyesine erişmek için dua etmiştir. Tüm bu seyahatlerden ziyadesiyle istifade etmiş; “en-Nahletü’z-Zekiyye fî’r-Rihaleti’l-Mekkiyye” adını verdiği, hocalarından bahsettiği bir eser ile daha birçok eseri de telif etmiştir. Ayrıca bazı eserler hakkında mütalaada bulunmuş ve tanzim etmiştir. Bu seyahatten döndüğünde sekiz yüz yetmiş yılında tedrisatta sabit kalmıştır.¹³³

Tolunoğlu Ahmed Camii’nde hadis imlasına, sekiz yüz yetmiş bir yılından itibaren de fetva vermeye başlamıştır. Bu sayede tercih ve içtihat derecesine erişmiştir. Kitabında Cenâb-ı Allâh’ın nimetlerinden bahsederken şöyle der: “*Mutlak içtihat mertebesine eriştiğimde Şafti mezhebi dışında herhangi bir fetva vermedim.*” Yaşlılığında da hadis tedrisatı görevini üstlenmiş ve daha birçok makama gelmiştir.¹³⁴

İçtihat aletleri onun yanında kemale ermiş, birçok ilimde derinleşme nimeti onunla mümkün olmuştur. Övünmek ve riya için değil Allah’ın nimetleri hakkında konuşmak amacıyla kendisinden bahsetmiştir. O kadar çok kitap telif etmiştir ki kendisine

¹³³ es-Suyûtî, *et-Teḥaddüs bi-ni’metillâh*, s. 83.

¹³⁴ es-Suyûtî, *et-Teḥaddüs bi-ni’metillâh*, s. 90.

“İbnü'l-Kitap” adı verilir.¹³⁵ Üstat Muhammed eş-Şarkâvi İkbâl, İmam Suyûtî'nin kitaplarını, “*Mektebetü'l-Celali's-Suyûtî*” adını verdiği bir kitapta derlemiştir. Kimi mükerrer kimisi de isnatlı olacak şekilde eserlerinin sayısı 725'i bulmaktadır.

Suyûtî, Cenâb-ı Allah'ın nimetleri hakkında konuşurken şunları ifade eder: “*Nakli ve kıyasi kavilleri ve delilleriyle, medarikiyle, nakızları ve bu husustaki mezheplerin ihtilafları arasında muvazene ile her mesele hakkında bir eser yazmak isteseydim, bunu kendi gücüm ve kudretimle değil, ancak Allah'ın fazlı ve keremiyle yapabilirdim.*”¹³⁶ Hızlı bir şekilde telif etme konusunda büyük bir yetenektir. Öğrencisi Davudi onun hakkında şöyle der: “*Şeyhin bir günde hem telif hem de tahrir olarak üç defter yazdığına şahit oldum. Aynı zamanda hadisleri imla eder, itirazlara güzel bir şekilde cevaplar verirdi.*”

Kendisi henüz hayatta iken kitapları dünyanın dört bir tarafına yayılmış ve kitaplarının şöhreti her tarafa duyulmuştu. Kitaplarının ve eserlerinin çokluğu ile ün salan Suyûtî hakkında öğrencisi eş-Şaravi şöyle der: “*Şeyhin menkıbeleri çok ve meşhurdur. Eğer onun kerametleri olmasaydı sair ülkelerde insanların ona ve kitaplarına yönelmesi mümkün olmazdı. İşte bu durum, onun eserlerinin ne kadar ilim ve marifet dolu olduğunu gösterir.*”¹³⁷¹³⁸

2.2.4. Tecrit Etmesi ve Vefatı

Şeyh Suyûtî, kırk yaşına eriştiğinde insanlardan uzaklaşıp kendini ibadete verdi, dünyadan ve dünya ehlinde yüz çevirdi. Sanki hiç kimse onu tanımıyormuş gibi münzevi bir hayata geçti. Fetva ve tedris işlerini bırakıp sadece kitaplarını telif etmeye başladı. “*ettenfis fi'l-itizar an terki'l-ifta ve't-tedris*” adını verdiği bir kitap ile “*Ma Ravâhu el-Esatın fi'l-Mecî ile's-Selatin*” adını verdiği bir risale telif etmiştir.

¹³⁵ Abdulkadir el-İdarus, *En-Nur ul-Safer*, Thk: Ahmet Halu, Dar Sadir, 1. Basım 2001, Beyrut, s. 90.

¹³⁶ es-Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, c. 1, s. 330.

¹³⁷ İbnü'l-İmâd, *Şazarat az-zahab*, Thk: abdulkadir arnavut, Dar b. Kasir, Beyrut, 1.basım 1414/1993 c. 10, s.

¹³⁸ .

Bundan sonra ölene kadar münzevi bir şekilde yaşadı, Nil nehrine bakan evinin pencerelerini ölene dek açmadı.

Cenab-ı Allah, dünya ehline hükmeder, krallara, sultanlara hükmeder, onlardan güçlüdür, onların sahip olduklarının hepsi O'nundur, onlara ihtiyaç duymaz, hiç kimse ölümsüz değildir.

İbn İmad der ki; *“Emirler ve zenginler onu ziyarete geliyorlardı, ona çok kıymetli mallar sunuyorlardı. el-Guri kendisine bir hizmetçi ve b. dinar hediye ettiğinde, b. dinarı reddedip hizmetçiyi aldı ve onu hücre-i nebeviye hizmetkâr yaptı. Sonra sultanlara şöyle dedi: “Artık bana kesinlikle hediye ile gelmeyin, Allah bizi bunun misliyle zenginleştirdi.”*

Şeyh Celaledin es-Süyûtî, sol kolunda oluşan şiddetli tümör nedeniyle yedi gün boyunca hasta yattıktan sonra Ravza-i miyastaki evinde, dokuz yüz on bir yılının Cemaziyel evvel ayının on dokuzuncu günü, Cuma gecesinin seher vaktinde Allah'ın rahmetine kavuştu. Altmış bir yaşında vefat eden Suyûtî, Bâbü'l-karafa dışında Hoşkosan'da defnedildi. Allah rahmet etsin.¹³⁹

2.2.5. Telif Yeteneği / Özelliği

Allah-u Teâlâ, İmam Suyûtî'ye Kur'ân-ı Kerim'i sevme nimetini bahşetti, daha küçük yaşta hafız oldu. Kur'ân'ı ezberlediğinde henüz sekiz yaşını doldurmadığı nakledilir. Bu da onun ne kadar zeki ve kabiliyetli olduğunun delilidir. Tabi bu durum, tahrir ve telif işlerine ilave olarak bizim okumaktan aciz olduğumuz bu kadar eser bırakan birinin yapması bizi şaşırtmaz. Hicri 864 yılı başlarında Suyûtî henüz daha on beş yaşını doldurmamışken, ilim tahsil etmeye başladı. Hicri 866 yılı başlarında kendisine Arapça tedrisatında icazet verildi, yani henüz on yedi yaşındaydı. O yıl telife başladı, istiaze ve besmele hakkında bir şerh kaleme aldı.¹⁴⁰

¹³⁹ İbnu'l-İmâd, *Şazarat az-zahab*, c. 10, S. 76, *et-Tabakatu's-Sugra* s. 36.

¹⁴⁰ Semir ed-Derrubi, *Şerhu makamati Celalüddin es-Suyûtî*, Muessesetu'r-Risale, Beyrüt, 1989, s. 32.

Cenab-ı Allah^(cc) kendisine birçok ilimde derinleşebileceği keskin zekâ nasip etti. Allah'ın nimetleri hakkında konuşurken şöyle der: “*Yedi ilimde derinleşme nimetiyle rızıklandırıldım. Bunlar; tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, meani, beyan ve bedi ilimleridir. Bu ilimlerde acemlerin ve felsefecilerin tariki üzerine değil, Arapların tariki üzerine derinleştim. Öyle ki, fıkıh ilmi dışında diğer ilimlerde hocalarım da dâhil hiç kimse o seviyeye erişemedi.*”¹⁴¹ Şüphe yok ki, Suyûtî’de lügat ilimleri, hedefi Kur’ân’a hizmet etmek olan diğer İslami şeri ilimlerle irtibatlıdır. Tüm bu ilimler birbiri içine girmiştir. Bu husus, Suyûtî’nin eserlerinde de mevcuttur. İmam Suyûtî bu ilimleri her alana ulaştırmak için çaba gösterdi. Kendisi Kur’ân, hadis ve usulle ilgili hususlar ışığında kitaplar telif etmiş ve genellikle hepsi dinle bağlantılıdır.

2.2.6. Eserleri

Suyûtî’nin birçok eseri vardır. Sanki bir taraftan Moğol saldırılarında geçen zamanı telafi etmeye çalışıyor, bir taraftan da döneminin âlimleri arasından ön plana çıkıyor. Döneminin âlimlerinden Askalânî ve Sehâvî gibi âlimlerle rekabete girmiş ve onları bu alanda geçmeye çalışmıştır. Suyûtî, ilim talep etmeye başladığı ilk yıllarda medrese-i mahmudiyyeye gidip geldi. Burası çeşitli alanlardaki kitapların çokluğu yönünden zengin bir kütüphaneydi. İbn Hacer, oradaki kitapların dört b. cilt kitap olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer bu kitapları fihristlemiş, Suyûtî de fihrist haline getirmiştir.¹⁴²¹⁴³

Suyûtî çeşitli alanlarda eserler telif etmiştir. Şüphe yok ki elimizdeki eserlerinin çok olması, döneminin genel kültürünü etkilediğini gösterir. Suyûtî ayrıca Kur’ân ilimleri, tefsir, icaz, fıkıh, usul, sarf, lügat, tarih, edebiyat, belagat, genel bilgi ve diğer konularda birçok kitaplar telif etmiştir. Suyûtî bu eserlerine Hüsnü’l-Muhadara’da değinmiş ve eserlerinin sayısının aşağıdaki şekilde iki yüz seksen sekiz kitap olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁴

1. Tefsir sanatında ve yorumları alanında 25 kitap,

¹⁴¹ Es-Suyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara*, c. 1, s. 336.

¹⁴² Muhammed b. Abdurrahman, *es-Sehâvî. ed-Dav’ü’l-lâmi ‘li-ehli’l-ğarni’t-tâsi*, Daru’l- Cil Beyrut, c. 4, s.

¹⁴³ .

¹⁴⁴ es-Suyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara* c. 1, s. 339.

2. Hadis ilminde ve yorumları alanında 92 kitap,
3. Fıkıh ilmi ve yorumları alanında 24 kitap,
4. Özel meselelerde münferit hususlar hakkında 43 kitap,
5. Tarih ve edebiyat alanında 32 kitap,
6. Usul, beyan ve tasavvuf alanında 25 kitap,
7. Tarih ve edebiyat alanında 47 kitap.

Bu kitapların bazıları ciltlerce uzunlukta, bazıları ise tek cilt halindedir. Bazısı ise az yapraklı nüshalar halindedir.

2.2.6.1. Lügat Alanında Telif Ettiği Eserler

Lügat araştırmalarına neredeyse sadece iki yöne odaklandığı Kur'ân lafızlarıyla başlamıştır. Bunlardan ilki, Arap kabilelerin lehçelerinden Kur'ân'da geçen lafızlardır. Bu konuyu; “el-itkan” adlı eserinde, “Garibü'l-Kur'ân, Hicaz ehlinin lügati dışındaki lügatlerden Kur'ân'da bulunan lafızlar” başlığıyla ele almıştır.¹⁴⁵ Bu konu, Kur'ân'ın nazil olmasından az bir süre önce yaygın olan Arapça bilgisi hakkında bilgiler veren, son dönem araştırmacılarının dikkatini çeken önemli lügavi konudur. Kendisi lügavi özellikleri temel alarak bu lehçeler hakkında bilgiler vermektedir.

İkinci hususa gelince ise bu da konudan çok uzak olmayan bir konuyla ilgilidir ki, o da Arapların dili dışında başka dillerden Kur'ân'da geçen lafızlardır. Bu meseleyi iki kitapta değinmiştir. Kur'ân'da Habeşçe, Farsça, Hintçe, Türkçe, Süryanice, İbranice, Kıptice, Nebatice, Romence ve Berberice lafızlar hakkındadır. Bu bir kitapçık şeklinde hicri 1348 yılında Şam'da Terakki Matbaasında basılmıştır. Kitabı, Abbasi Halifesi el-Mütevekkil-'ala-Allah için telif etmiştir. Lügatlere göre lafızları tertip etmiş, önce Habeşçeden başlamış, sonra Farsçaya geçmiş ve böyle devam etmiştir. İkinci kitap ise “el-mühezzib fima verade fi'l-Kur'ân mine'l-mu'rab” isimli kitaptır. (Dar'ül-Kütübi'l-Mısriyye (85), lügat, (286 lügat) elyazması) Bu kitapçık ise konuları alfabetik olarak düzenlenmemiş şekilde bir önceki

¹⁴⁵ es-Suyûtî, *el-İtkan fi ulumi'l-kur'an*, Thk: Mustaf Mustafa Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1. Basım, 1429, s. 239, 282.

kitabın konusunu ele almaktadır. Bu, aynı zamanda dil derslerinde okutulan önemli bir konudur; çünkü araştırmacılara dilin yaşamını, gelişimini ve diğer dillerle bağlantısını ve "kurallarını" bilmede yararlı bilgiler sunmaktadır.

Süyûtî, fıkıh alanında; “el-Eşbâh ve’n-Nezâir” adlı kitapta, Tâcüddîn es-Sebkî’nin takdim ettiklerinden etkilenecek nahiv alanında, “el-Eşbâh ve’n-Nezâir” adlı kitabı telif etmiştir.¹⁴⁶ Suyûtî kitabını yedi sanat üzerine tertip etmiş olup, birincisi cüz’iyyet ve fûru’ olarak kavâid ve usûl sanatıdır. Bu kitap, mu’cem harflerine göre tertip edilmiştir. Müellif kitabında, iştikak, şart, izafet ve benzeri konular gibi birçok nahiv konusunu işlemiştir. Bu kısım, kitabın birinci cildini kapsar.

Bu minvalde, “Kitâbü’l-İktirâh fî ‘ilmi uslûli’n-nahv” adlı eseri, usul ilmine en yakın ve en meşhur eseridir. Buna kitabın başında şu sözleriyle karar vermiştir; “*Bu kitabı, bölümlerde, kısımlarda ve teracimde fıkıh usulüne göre tertip ettim.*”¹⁴⁷

2.2.6.2. “el-Müzhir fî ‘ulûmi’l-lügati ve envâ’uhâ” Adlı Kitabı

Bu eser, Suyûtî’nin fikhü’l-lüga alanında telif ettiği en değerli eserleri arasında yer alır. Lügavi ders konularının belirlenmesinde en yeterli ve kapsamlı eserdir. Arapçanın özellikleri veya fikhü’l-lüga alanında vaz ettiği kitaplar, fikhü’l-lüga’nın bazı bölümleri dışında tüm yönlerini ele almaz. Zaten amacı da tüm yönlerini kapsamaması değildir. Yazdığı kitapları, ya lügat maddelerinin tamamını hedefleyen genel mu’cemler ya da ağaç, deve, yağmur gibi belirli konuların lafızlarıyla sınırlı özel mu’cemlerdir. Bazı eserleri de b. Cinni’nin el-Hasais’i, İbn Faris’in es-Sahibi’si gibi fikhü’l-lüga meselelerini inceleyen çalışmalardır. Suyûtî’den önce bu kadar geniş yelpazede farklı renkleri bir araya toplayan başka bir yazar gelmemiştir. Ayrıca Suyûtî’nin el-Müzhir’inden önce Arap âleminde fikhü’l-lüga alanında hakkıyla çalışma yapılmış bir başka kitap da yoktur. Bir başka deyişle “Kendisiyle kaim bir ilim olarak eserlerinin fikhü’l-lüga ilmiyle anılması mümkündür.”¹⁴⁸

¹⁴⁶ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-nezâir fî'n-nahv*, Mecmaü’l-Lugati’l-Arabiyye bi-Dımaşk, 1987m/ 1407, s. 22.

¹⁴⁷ es-Suyûtî, *el-iktirah fî ilmi usuli’n-nahv*, daru’l-Bayiruni 2.basım, 1427/2006, Dımaşk, s. 15.

¹⁴⁸ Subhî es-Sâlih, *Dirâsât fî fikhî’l-lüga*, daru’l-ilim lilmalayiin, Beyrut, 2009, s. 25.

Suyûtî kitabında bu türleri bir araya toplamayı denedi ve lügat araştırmalarında, önceki usûlcülerin araştırmalarına büyük önem vererek kendisinden önceki dil bilimcilerin önüne geçti. Bu ise onun yaklaşımının öngörülü ve doğru olduğunu gösterir. Usulcüler lügat için, lügatçilerin araştırmalarından daha doğru ve eksiksiz bir araştırma olması maksadıyla daha iyi bir yöntem aradılar. Lügat âlimlerinin kitaplarında çoğu kez usûlcülerin çabaları göz ardı edilmiştir. Suyûtî'nin kitabı, kapsam bölümlerini bir araya getirip uyumlu kılan her iki grubun çalışmalarını kapsayıcı niteliktedir. Bu işlem tüm bu konuları bağımsız birer bölüm haline getirene dek devam etti. Bu ise şüphesiz yadsınamaz büyük bir çabadır.

Suyûtî'nin nakil yaptığı kitaplardan zikrettiği kitap sayısı 173'ü bulmaktadır. İmam Suyûtî, söyleyenini çok iyi bildiği ve kendisinden nakil yaptığı kitabın adını onunla birlikte zikrederek nakletmiş, son derece güvenli ve önemli olmayan hiç bir metni kitaplarında zikretmemiştir. İşte bu özellik, telifte takip ettiği en önemli yöntem özelliklerinden biridir.¹⁴⁹

Kitabında en fazla yer kaplayan nakiller, genel ve özel sözlüklerden yaptığı nakillerdir. En fazla farklı konularda nakiller yaptığı eserler:

- ✓ es-Seâlibî, el-Fasih'i
- ✓ Tebrizi'nin, Tehzîb'i,
- ✓ Ezheri'nin, et-Tehzib'i
- ✓ Cevheri'nin, es-Sahhah'ı,
- ✓ es-Seâlibî'nin, Fıkhü'l-lüga'sı,
- ✓ İbn Fâris'in, el-Mücmel'i,
- ✓ Farabi'nin, Divânü'l-Edeb'i,
- ✓ İbn Düreyd'in, el-Cemhere'si,
- ✓ İbn Seyyide'nin, el-Muhkem'i,
- ✓ İbn Sükeyt'in, Islâhü'l-Mantık'ı,
- ✓ İbn Huveyla'nın, Kitâbü Lesye'si,

¹⁴⁹ es-Suyûtî, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-lüga*, Thk. M. Ahmed Câdelmevlâ Bek – Ali Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 3. Basım Daru'l-turas, Kahire c. 2, s. 319.

- ✓ İbn Kuteybe'nin, Edebü'l-Küttâb'ı,
- ✓ Ebu Ubeyd'in, el-Ğaribü ve'l-Musannef'i'dir.

Bunlara es-Seâlibî'nin el-Emâlî'si, el-Kâlî'nin Emâli'si, Zeccac'ın ve İbn Düreyd'in Emali'leri, İbn Dersdüveyh'in, İbn Haluye'nin ve Batlayusi'nin Şurûhu'l-Fasih'i gibi diğer lügavi eserler de ilave edilebilir.

Suyûtî'nin nakilleri arasında en fazla yer kaplayan ve bazı fikhü'l-lüga konularını ele aldığı kitapların en önemlisi, İbn Faris'in es-Sahibi fi fikhü'l-lüga adlı eseri ile İbn Cinnî'nin el-Hasais adlı eseridir. Daha sonra ise Müberrid'in el-Kâmil'i ve İbn Anbari'nin, Lem'u'ledilleti fi usûli'n-nahvi adlı eseri gelir. Nakil bakımından bunların dışındaki kitaplar daha az yer kaplamaktadır. Ayrıca bunlar arasında Sibeveyh'in el-Kitab'ı, Fîrûzâbâdî'nin elKâmûs'u, Ebu Zeyd, İbnü'l-'Arabî, Ebu Amr eş-Şeybânî, Nüceyrimi, Yezidi, Yunus ve diğer âlimlerin önemli kitapları bulunmaktadır. Bazıları günümüze kadar ulaşmış, bazıları ise ulaşmamıştır.

Suyûtî hiç azımsanmayacak kadar usul kitaplarından da nakiller yapmıştır. Bunların en önemlileri;

- ✓ İbn Burhân'ın, el-usul'ü
- ✓ Sebkî'nin, Cem'u'l-Cevâmi'i, ✓ Karafî'nin, Şerhü'l-Mahsul'ü,
- ✓ İbn Hacib'in, el-Muhtasar'ı,
- ✓ İsnavî'nin, Şerhü Minhâcü'l-Usûl'ü,
- ✓ Zerkeşî'nin, el-Bahrü'l-Muhît adlı eseri,
- ✓ es-Sebkî'nin, Şerhü Minhâci'l-Beydâvî'si,
- ✓ İmâmü'l-Haremeyn'in, el-Burhân'ı ve et-Telhîs'i,
- ✓ Kadı Abdülvahhab el-Maliki'nin, el-Mülahhas fi usûli'l-fıkh adlı eseridir.

Kelamcıların ve usûlcülerin önem verdikleri dilin ortaya çıkışıyla ilgili araştırmasında sadece bu kitaplara itimat etmekle kalmamış, aynı zamanda has, âmm,

müşterek, müteradif, ıstikak, hakikat ve mecaz gibi mana ile ilgili diğer birçok araştırmaya da itimat etmiştir.

Suyûtî'nin dayandığı kaynaklar arasında nahiv kaynaklarının az olduğunu görmekteyiz; İbnü'l-Anbârî'nin Lem'u'l-Edilleti fî usûli'n-nahv adlı eseri gibi nahiv usulünde bazı eserleri zikretmiş, fûruda ise Sibeveyh'in el-Kitab'ı, İbn Serrac'ın usulü, İbn Malik'in et-Teshil ve nüzümü'l-feraid'i, Ebi Hayyan'ın Şerhu't-Teshîl'i gibi eserleri zikretmiştir. Bu durum göstermektedir ki Suyûtî, lûgat çalışması ile nahiv çalışmasını birbirinden ayrı olarak gerçekleştirmiştir. Nahiv değil de lûgat alanında nahiv kitaplarına itimat etmesi, sadece ele aldığı konulara hizmet edecek kadardır. Aslında lûgatçilerin ve nahivcilerin zihinlerinde eskiden beri bu ayrım vardır. Bu nedenle fikhü'l-lûga kitabındaki nahiv kaynaklarının az olması doğaldır.

Tabakat kitaplarına gelince Suyûtî, lûgavilerin ve nahivcilerin tabakatında vaz edilen birçok kitabı kaynak olarak göstermiştir. İki ilimden biriyle ıstıgal eden, diğeriyle de ıstıgal edenden daha fazla olmak üzere bu iki grup arasında bir fark gözetmemiştir. Bu kaynaklardan bazıları şunlardır: Ebu Tayyip'in Meratibü'l-lûgaviyyin'i, Zübeydi'nin Tabakatü'n-Nahviyyin'i, Seyrafi'nin Tabakatü'n-Nahviyyin'idir. Genel olarak rivayet kitaplarına da önem vermiş ve nakillerinin çoğunu İbn Selam'ın Tabakatü's-Şuara adlı eserinden yapmıştır. Diğer kaynakların da ise İbn Asâkir ve diğerlerinin bazı kitaplarına müracaat etmiştir. Bunların bazıısı tarih, bazıısı tefsir, bazıısı, fûruu fikh, bazıısı recizler, şiirler ve haberlerdir.

Araştırmacıların çoğuna göre Suyûtî, sadece bir nakilcidir. Kendisinden önceki âlimlerin sözlerini özetler. Sonraki âlimler neredeyse onun kitabı hakkında şüpheye

düşmüşler ve şöyle demişlerdir: “*Bu kadar hacimli bir kitap Suyûtî’nin değil, bu ancak kitabın içine serpiştirilmiş çok az kendine özgü bilgi dışında gerisi derleme ve tertipten ibarettir.*”¹⁵⁰ Bu ifade doğru olmakla birlikte kitabın ve müellifin değerine hâlel getirmez; çünkü kendisi tüm bu derleme ve tertipten kitabında söz etmiştir. Suyûtî’nin yaptığı tüm bu nakillerin ardına kendi şahsiyetini gizlediğini söylemek mümkündür; çünkü kendisinden sonra gelen âlimlerin menhecini etkilediğini daha önce beyan etmiştik. Kendisi belirli bir konu hakkında söz etmek istediğinde bunu nakillerin içinden bularak yapıyordu. Bu da gösteriyor ki kendi düşüncesini, meşhur selef ulehasının düşünceleriyle destekliyor ve güçlendiriyor. Buradan hareketle kitaplarında bahsini etmiş olduğu nakillerinin çoğuna dayanması, lügavi fikirlerini beyan etmede bu nakillerin ardına gizlendiğini gösteriyor. Konu hakkında daha sonra ayrıntılı şekilde bahsedeceğiz. Suyûtî nakillere bu derece önem veriyorsa, bizim de onun düşüncelerini sunmasında, bu nakilleri tertibinde ve kaynaklara nasıl itimat ettiği hususundaki üslubunu ele almamız gerekir. Suyûtî, kitaplarında başka eserlerden iktibas ettiği her bir metinden önce müellifin adını ve kitabın adını zikretme konusunda çok dikkatli davranmıştır. Ayrıca her bir nakli tamamladığında, bahsini ettiği nakillerin sayısını sunduğu bir mebhasta açıklamış ve gerekli bilgileri orada zikretmiştir.

Kitabının konularından birini ele almaya başladığında öncelikle onun tanımıyla başlar, eğer bu minvalde bir açıklama varsa tanımı başkasının kitabından nakleder. Aksi takdirde kendisi lafızları belirleyerek işe koyulur. Mesela mürsel hakkında dördüncü türde İbnü’l-Anbari’den tanımını nakleder, senedinin kesildiğin ifade eder. Diğer taraftan lafızlarıyla birlikte beşinci türde, “*Bu rivayet konusunda lügat ehli içinde tektir ve bu hususu hiç kimse onun dışında birisinden nakletmez,*”¹⁵¹ der.

Konuyu belirledikten sonra, Suyûtî konunun bazı bölümlerini veya dilbilimciler tarafından konu üzerinde yapılan bazı mülâhazaları ele almıştır. Bölümdeki dilbilimciler veya usulcüler arasında farklılıklar varsa, bunu gösteren alıntıya atıfta bulunmuştur. Onları zikretmeye önem göstermiş ve eğer bunlardan hiçbirisi yoksa ve konu örneklere ihtiyaç

¹⁵⁰ es-Suyûtî, *el-Müzhir* c. 1, s.5.

¹⁵¹ -*Müzhir*, c. 1, s. 125-129.
es-Suyûtî, *el*

duymuşsa, bahsettiklerini temsil eden ifadelerden daha fazlasını zikretmiştir. Bu nakillerin düzenlenmesine gelince, konunun tabiatının onu zorunlu kıldığı yöntemi takip eder. Gördüklerine uygun olarak her bir konuyu tertip eder, sonra konunun belirlediği çerçevesi içinde nakilleri sağlam bir şekilde zikreder. Bazen nakilleri, kitapların tarihsel kronolojisine uymaz. Konunun doğası ve genel planlamasında izlediği ilk yöntem budur. Bu nedenle bir dizi nakil araştırmasının amaçlarından birinde varsa, o zaman bir öncekinden bir sonrakine doğru konuya değinilerek dikkate alınır. Bu yöntem, aslında kitabın tümü için uygulanamaz, ancak en fazla takip ettiği yöntem de budur. Kitaba ilk bakan kişi, müellifinin neyi zikrettiğini fark etmeyebilir, ancak her bir bölümün, birbirine desteklenmiş sağlam nakillerden oluştuğunu görür. Aslında, bu tertip konunun tertip edilmesinin doğasını, daha sonra bir dereceye kadar nakillerin tarihsel gelişimini anlatır, "es-Sahih" adlı kitabındaki ilk konuya bakarsak, dili tanımlayarak başladığını görürüz. Bu amaçla, tarihsel hiyerarşiyi dikkate aldığı üç nakli aktarmak istiyorum. Bunlardan birincisi; b. Cinni'nin, ikincisi İmam el-Haremeyn'in ve üçüncüsü İbn el-Hacib'in metnidir.¹⁵²

Nakil işlemini nasıl gerçekleştirdiğine gelince; nakli, metniyle birlikte iktibas etmiş ve eğer nakli özetlemişse bunu da belirtmiştir. Bu durumda da kendisinden nakil yaptığı kitabın adını zikretmez ve burada konuyla ilgili usûlcülerin, belagat ehlinin veya diğerlerinin sözlerinin özeti olduğunu belirtir.

Lügat lafızlarının nakledilmesiyle ilgili olarak Suyûtî, başka bir eserde geçmeyen misallerin bulunduğu kitaptan nakil yapmaya özen gösterirdi. Suyûtî'nin nakil yaptığı en önemli kitaplar, nakildeki menhecini açıklayabilmek için zikretmemiz gerekir. Bunlar; b. Cinni'nin el-Hasais'i, İbn Fâris'in es-Sahibi'si ve İbn Anbar'ın Lem'u'l-Edille'sidir.

Nakil yöntemi bize bazı dil bilimsel çalışmalarla ilgilenen diğer kitaplardan aktarma yolunu gösterir. Onlar gibi dilin lafızları ve kitaplarının temsil ettikleri hakkında bahsetmeye

¹⁵² -*Müzhir*, c. 1, s. 7-8.
es-Suyûtî, *el*

gerek yoktur; çünkü o zamanlarda nakil yapmak, sadece ilgili konu üzerinde odaklanmak anlamına gelirdi.

İbn Cinnî'nin el-Hasais'inden diğer eserlere göre daha fazla nakil yapmıştır. Eskilerin ifadelerini derinlemesine anladığını ve iyi özetlediğini gösteren bir yaklaşımı benimsedi. İbn Cinnî sözlerini detaylandırması, anlamlandırması ve tek bir fikir tartışması esnasında çok fazla araştırma yapmasıyla bilinir. Bu nedenle Suyûtî, aktarırken doğru anlayıştan, dürüstlükten, berraklıktan, açıklıktan ve konudan uzaklaşma eğilimi gördüğünde sözlerini kısaltmayı ve özetlemeyi amaçlamaktadır.

Suyûtî'nin, İbn Cinnî hakkındaki bazı sözleri bile, el-Müzhir adlı kitabında daha açık bir şekilde yer almaktadır. Bazı durumlarda, Suyûtî İbn Cinnî'nin metinlerini, ifadeleriyle, örneğin dil tanımını ve çerçevesini aktarmak ve kökenini ifade etmek şeklinde aktarır. Bazen herhangi bir tasarrufta bulunmadan sadece İbn Cinnî'nin metinlerin nakleder.¹⁵³ Buna örnek olarak lügatin vaz edilmesine ilişkin Suyûtî'nin İbn Cinnî'nin sözlerine tahsis ettiği bir bölüm vardır.¹⁵⁴ Bu sözler, bazıları aynı anda, bazıları da farklı zamanlarda söylenmiştir. İbn Cinnî'nin aynı başlık altında bahsini ettiği bir bölümün tamamını nakletmiştir.¹⁵⁵ Bazen de Suyûtî, diğer dil kitaplarından da nakiller yaparak çeşitli örneklerle İbn Cinnî'nin sözlerine ilaveler yapmaktadır.¹⁵⁶ Netice olarak Suyûtî, İbn Cinnî'nin metnini naklederken, lafızlarıyla birlikte almaya özen göstermiştir.

Bu söylemlerden Suyûtî'nin nakillerinde son derece güvenilir olduğu sonucuna varılabilir. Yani nakillerini bizatihi ilgili kitaptaki lafızları alarak yapmış, manaya zarar vermeyecek şekilde bazı ifadeleri almamış ve bazen de mana bütünlüğünü koruyarak özetlemiştir. Nakilleri, anlattığı konu çerçevesine çıkmadan ve lafızları değiştirmeden

¹⁵³ es-Suyûtî, *el-Müzhir* c. 1, s. 7, İbn Cinni, *el-Hasais*, c. 1, s. 33.

¹⁵⁴ es-Suyûtî, *el-Müzhir* c. 1, s. 10-16, İbn Cinni, *el-Hasais*, c. 1, s. 40-44.

¹⁵⁵ es-Suyûtî, *el-Müzhir* c. 1, s. 226-230, İbn Cinni, *el-Hasais*, c. 1, s. 96-100.

¹⁵⁶ *-Müzhir*, c. 1, s. 230-233.
es-Suyûtî, *el*

gerçekleştirmiştir. Suyûti'nin nakilleri kendisinden önceki âlimlerin konuyla ilgili içtihatları ve istinbatları niteliğindedir.

Suyûti, kitabını elli bölüme ayırmıştır. Her bir grup muayyen bir yönden lügat konusunu ele alır. İsnat yönünden lügati ele alan sekiz tür vardır. Bunlar; sahih-i sabit, sıhhati doğrulanmayan ve sabit olmayan rivayet, mütevâtir, ehat, mürsel, münkatı ve ifrad'dır. Daha sonra lügati, lafızları yönünden on üç türde ele almıştır. Diğer taraftan çalışmalarını, sonraki âlimlerin kullandıkları terimlerle açıklamaya çalışmamıştır. Mana yönünden dili ve lafızlarını da on üç türde ele alır. Çalışmasında bu türlerden bazılarının büyük ölçüde usulcülere dayandığını ve mana yönünden onlara önem verdiğini görüyoruz.

Dilin inceliklerini ve özelliklerini beş bölümde ele alan Suyûtî'nin eserinde daha önce yapılan çalışmalar, birinci ciltte yer almıştır. Suyûtî, dilin lafızları üzerine çalışmalar yaparak, bunları harekelemeye çalıştı. “*Eşbâh ve Nazâir*” adını verdiği yapıları üzerinde odaklandı. Sonra hadis ehlinin yöntemi üzerine lügat eleştirisi yapmak için vaz ettiği menheci tamamlamak üzere geri döndü. İstilah ehli nezdinde muhaddis edebiyatıyla karşılaşmada lügat edebiyatında bahsetti.¹⁵⁷ Sonra lügat yazımı konusuna geçerek, Araplarda yazının tarihinden ve yazı öğrenmenin faziletinden bahsetti. Daha sonra ise Ehl-i hadis'in yaptığı gibi lügatteki tahriften bahsetti.¹⁵⁸ Ardından tabakaları, hafızları ve benzeri hususları ele aldı.¹⁵⁹ Daha sonra dil nakilcileriyle ilgili isimler, künyeler, lakaplar, neseplerden bahsetti.¹⁶⁰ Onların nakillerinden,¹⁶¹ hemfikir oldukları ve olmadıkları hususlardan¹⁶², doğum ve ölüm tarihlerinden¹⁶³ bahsetti. Tüm bu bölümler, rical-i lüga ve rivayetleriyle ilgili bölümlerdir.

Netice olarak Suyûtî, şiirin aktarılan dilin bir parçası olduğunu ve şairlerin aktarıldığı dilin sahipleri arasında yer aldıklarını düşünerek şiir ve şairler hakkında düşüncelerini aktardığı bir bölüm oluşturdu. Son araştırmasında Arapların hatalarını da ele almayı unutmadı. Suyûtî'nin kitabının, hadis terimini anlatan rivayeti eleştirme yöntemine göre dil bölümleriyle sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. Bunun yerine, bölümlerin birçoğu bu yaklaşımla ilgili olmayan konularla, özellikle de dili anlam ve diğer hususlar açısından inceleyen on üç konu ile ilgilidir. Ayrıca kitap, ehl-i istilah bölümleri altında dil ile ilgili bazı konuları ihtiva eden çok sayıda önemli dil araştırması içermektedir

¹⁵⁷ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî'nin *Ulûmu'l-hadîs*, Thk. Nurettin İtr, Dimaşk: Dâru'l-fikr: 1406/1986, s. 118.

¹⁵⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 140.

¹⁵⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 193.

¹⁶⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 164.

¹⁶¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 172.

¹⁶² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 179.

¹⁶³ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 7-8.

2.3. Fıkhü'l-Lüğa ve İlmü'l-Lüğa Eserlerinin Karşılaştırılması

2.3.1. İsim ve Muhteva Açısından

Bu başlığa iki eser arasındaki karşılaştırmaya isim ve muhtev açısından başlamada fayda görmekteyiz.

2.3.1.1. es-Seâlibî'nin “Fıkhü'l-Lüğa” Adlı kitabı

Kitabın isimlendirilmesi işlemi, çoğu kez kitabın yazılış amacına bağlıdır. Buradan yola çıkarak İmam es-Seâlibî'nin bu kitabı telif etmesindeki amaç; fasih Arapların lisanlarındaki lafızları derlemek, bu lafızları karşılaştırmak, her bir lafzın kullanım alanını tespit etmektir. Her bir lafzın, kullanım alanı vardır ve eğer biz bu kullanım alanının dışına çıkarsak, bu durumda Arapçanın güzelliklerinden uzakta oluruz. Kitaba “Fıkhü'l-Lüğa” adının verilmesi kitabın içeriğine uygundur. Fıkıh kelimesinin aslına baktığımızda bu terimin, ilim ve anlamak anlamlarına delalet ettiğini görürüz. Bu terimi, mu'cem müellifleri ve nakiller de bu şekilde izah etmektedirler. Bu kelimeden “fakîh” kelimesi türetilmiştir ki bu, dini ilimlerin diğer ilimlere olan üstünlüğünü vurgulamak içindir.¹⁶⁴

“Fıkhü'l-Lüğa” adlı bu kitabını telif etmesindeki maksat, Arapçayı anlamak, kendisinden önceki âlimlerin kitaplarından istifade ederek kitabında her türlü çeşidini derlediği müfredatın / kelimelerin anlamlarındaki maksadı fehmetmektir. Belki de kitabın “Fıkhü'l-Lüğa” olarak isimlendirilmesindeki en açık ve net sebeplerden biri de “Sırru'l-Arabiyye” olarak isimlendirdiği kitabının ikinci bölümünde kendisinden birçok metin naklettiği İbn Fâris'in “es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Lügati” adlı eserinden büyük ölçüde etkilenmiş olmasıdır. Şöyle ki, kendi kitabı hakkında bahsederken der ki; “*Ebü'l-Fazl Ubeydullah b. Ahmed el-Mikyâlî'nin seçtiklerini uygulayarak kitabıma, “Fıkhü'l-Lüğa” adını verdim, daha sonra da onun adına, “Sırru'l-Arabiyye” ismini ilave ettim.*”¹⁶⁵ Bu da kitabının iki bölümden oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca kitabında, İbn Fâris'in es-Sâhibî

¹⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, c. 13, s. 522.

¹⁶⁵ es-Sealibî, *Fıkhü'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye*, s. 85.

kitabında geçen kaynakları zikretmiştir.¹⁶⁶ Ancak bu kitabın, kendi kitabına, “Fıkhü’l-Lüga” adını vermekte etkili olduğundan bahsetmez.

İkinci bölüm olan “Sırru’l-‘Arabiyye” bölümü ise buradaki isimlendirme ile kastedilen Arapçanın özellikleri / hususiyetleridir. Bu isim, fıkhü’l-lüga ile irtibatlıdır. Ayrıca es-Seâlibî, kitabına “es-Sâhibî fî Fıkhî’l-Lügati ve Sünneni’l-‘Arabi” adını veren İbn Fâris’in yolunu takip etmiştir.

2.3.1.2. Suyûtî’nin “el-Muzhir Fî Ulûmi’l-Lüga” Adlı Kitabı

Allâme Abdurrahman Celalüddin es-Suyûtî’ye ait olan bu kitabın orijinal tam adı; (المزهر في علوم اللغة وأنواعها) “*el-Muzhiru fî ‘ulûmi’l-lügati ve envâ’uhâ*”dır. Suyûtî bu kitabının mukaddimesinde, değindiği konuları açıklamış ve yeni bir tertip ve bölümlendirme bulunduğunu beyan etmiştir. Kitap, lügat ilimleri ve türleri, araçların şartları, işitilmesi gibi konular hakkındadır. Taksimatlar ve türlerde hadis ilimlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca lügat ilimlerinin değindiği konuların birçoğunu kapsamaktadır. Kitaba, ilmü’l-lüga veya felsefetü’l-lüga adı da verilebilir. Bu nedenle ilim kelimesinin çoğul olarak “‘ulûm” şeklinde zikredilmesi, kitabın ilmü’l-lüga’daki birçok farklı konuları içerdiğine delalet etmektedir. Suyûtî’nin bunu, “Usul’ün-nahv” adlı eserinde uyguladığını görmekteyiz. Ayrıca kitabında nahiv ilmini fıkıh usulü ile de karşılaştırmıştır.

es-Suyûtî’nin yaşadığı dönemdeki âlimler, lügatteki farklı konuları bir araya getirme, derleme ve tedvin işlerine büyük önem vermişlerdir. Suyûtî, derleme ve tertip etme alanında o dönemdeki en önemli âlimlerden biriydi. Anlaşılmaktadır ki, Suyûtî’nin bu kitabında sadece derleme ve tertipleme işlemi mevcuttur. Bu nedenle kitabın isminin, kapsayıcılığa delalet etmesi bakımından, “‘Ulûmi’l-Lüga” olduğunu görüyoruz. Kitabın adındaki “el-Müzhir” kelimesinde ise, âlimlerin kitaplarına sec’i isimlendirmelerle isim vermelerindendir. Bu kelime, aydınlatıcı (münir) ve parlayan (sâtî’) anlamındadır. Ayrıca ağacın veya bitkinin çiçeği de demektir. Burada İmam Suyûtî’nin, ‘Ulûmü’l-Lüga alanında

¹⁶⁶ es-Sealibî, *Fıkhü'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye*, s. 58.

kendisinden önceki kitapların ürettiklerini bir araya derlemek ve toplamak maksadını da taşımaktadır.

2.3.2. Kaynaklar Ve Nakil Yöntemi Bakımından Karşılaştırılması

Bu iki kitabı inceleyen kişi bilir ki her ikisi de herhangi bir çaba harcamadan kendilerinden önceki kitaplardan yapılan nakiller içermektedir. Bahsettiğimiz gibi İmam es-Seâlibî, İbn Fâris 'ten nakletmiş, kitabına fikhü'l-lüga adını verirken de fikhü'l-lüga alanındaki es-Sâhibî adlı kitabından etkilenmiştir. Bunun dışında herhangi bir değişiklik ve tasarrufta bulunmadan ondan tam olarak fasıllar / bölümler nakletmiştir. Ayrıca başka kitaplardan da nakiller yapmıştır. Kitap, sadece misalleri derleme ve tertip etme rolünü oynamış; işba ve tevkit hususunda bir bölüm, naht hususunda bir bölüm ve “İsm-i Tafdil kastedilmeyen ef'ale” hakkında bir bölüm oluşturmuştur.

İmam Suyûtî İbn Cinnî'nin el-Hasâis'inden ve diğer âlimlerin kitaplarından tam bölümler ve fasıllar nakletmiş, bu nedenle bahsettiğimiz gibi kitabı, telif veya özgün olma özelliğinden uzak sadece derleme ve tertip amacı taşımaktadır.

2.3.3. Değinilen Konular Yönünden Karşılaştırılması

es-Seâlibî'nin kitabının genel yapısı hususunda şunu belirtmek gerekir ki, es-Seâlibî kitabını iki kısma ayırmış; birinci kısma, “Fikhü'l-Lüga” adını vermiştir. Bu kısımda otuz bölüm vardır ve her bir bölüm birçok fasıl içerdiği gibi, sadece tek bir konuyla ilgili lafızların derlendiği özel bir sözlük türü niteliğindedir. Sonra bu lafızları konularına göre tertip etmiştir. “Külliyat” adlı bir bölümle başlamış, üzerinde bulunan ve seni gölgelendiren her şeye أسماء, her düz yer yüzeyine صعيد, her iki şey arasındaki engele موبق denir diyerek devam etmiştir. Yine kitabında şeylerin başlangıçları, küçük olanları, uzunluk ve kısalık, insanın dişleri, hastalıklar, yiyecek ve içecekler şeklinde bölümler bulunmaktadır. Örneğin misafir yemeğine القرى, davet yemeğine المأدبة, ziyaretçi yemeğine التحفة diğer bir yemek türüne الشندخية denir şeklinde sınıflandırmalar yapmıştır.

Bu bölümde Arapça, Farsça ve Rumca arasında karşılaştırmalı çalışmaların yapıldığı birçok lafzın derlendiği, karşılaştırmalı araştırma ve çalışma kategorisine girebilecek özel bir sözlük bulunmaktadır. Ayrıca yirmi dokuzuncu bölümü hadis için tahsis etmiştir. Arapça ve Farsça arasındaki farklar hakkında bilgiler içerir. Ayrıca Farsça isimler hakkında da bir bölüm içermektedir. Farsça olduğu unutulup Arapça olduğu düşünülerek konuşulan ve kullanılan lafızlarla ilgili de bir bölüm vardır. Arap ve Fars dillerindeki mevcut olan tek lafza sahip kelimeler gibi farklı bölümleri de bulunur.

Netice olarak, birinci kısım tamamen farklı seviyelerde lügavi lafızlar hakkındadır. İkinci kısım ise “Sırru’l-‘Arabiyye” olarak isimlendirilmiştir ve bu bölüm hakkında müellif kitabın mukaddimesinde şöyle der: “*Kitabın ikinci kısmını “Sırru’l-‘Arabiyye” olarak isimlendirdim ve bunu birinci bölüme ilave ettim.*” Müellifin telifteki asıl amacının İbn Fâris’te olduğu gibi fikhü’l-lüga ilmini sünen-i ‘arabiyye ilmi ile karşılaştırmaktır. Bu bölüm, kitabın temelini oluşturmaktadır. Bunun delili ise sadece birinci kısmın bölümleri hakkında bahsettiği bir bölümü mukaddimesine koymasıdır.

Durum her ne olursa olsun, bu bölüm fikhü’l-lüga ile Sırru’l-‘arabiyye arasında bir geçiş niteliğindedir. İkinci bölümün başında da şöyle der: “*Kitabın ihtiva ettiği hususlardan biri de Kur’ân’ı Kerim’le çoğunun istişhad edilmesi ve Arap kelamının kullanım yerleri hakkında Sırru’l-‘Arabiyye bölümüdür.*” Bu bölüm aralarında herhangi bir bağlantı olmaksızın İbn Faris’te gördüğümüz gibi lügavi çalışmanın farklı yönlerini kapsar; ancak belirli kısımlara konularının konulamayacağı bir yöntem izlenmiştir. Her hâlükârda bu bölümde çok kısa fonetik hususların ve morfolojik hususların işlendiğini; fiillerin yapıları, fail lafzıyla gelen meful, meful lafzıyla gelen fail ve harflerin içerdiği gramatik anlamlar kısa bir şekilde İbn Fâris’in yöntemi gibi takdim edilmiştir. Son olarak da teşbih, istiare, mecaz, cinas ve tıbak gibi edebi sanatlardan bahsettiği meânî, beyan ve bedi sanatlarını kapsayan belâğî yönleri de vardır. Müellif bu bölümden, muhtelif kullanım alanlarında Arapça’yı diğer dillerden ayıran bazı özelliklerini ve kurallarını sunmak istemiştir.

Belki de müellif ile İbn Fâris arasındaki fark, lügat ve ortaya çıkışıyla ilgili konulardan bahsetmemiş olmasıdır. Eğer bu konulardan bahsetmiş olsaydı, müellifin kitabı,

lügavi gelişim kategorisi altında değerlendirilebilirdi. Buna ek olarak, birinci bölümde fikhü'l-lüga konusunu, lügat lafızları üzerinde çalışmakla sınırlandırdığı görülmektedir.

Âlimlerin çoğu, İmam es-Seâlibî'nin kitabına “Fıkhü'l-Lüga” adını vermişlerdir; çünkü kitap, konulara göre tertip edilmiş bir mu'cemdir. es-Seâlibî'nin kitabında ortaya koyduğu şey; Ebu Ubeyd el-Kasım b. Selam'ın, “el-Ğarîbî'l-Musannef” adlı kitabıyla çok güçlü bir bağa sahip olmasıdır. Arapçada konularına göre tertip edilmiş sözlüklerin en büyüğü olan İbn Seyyide'nin “Kitâbü'l-Muhassasın” telifine bir hazırlık sayılır.

Lügatçiler; “Fıkhü'l-Lüga” adının, bu kitaba bol elbise misali büyük geldiğini kabul etmektedirler; çünkü kitabın birkaç bölümü dışında kitaptaki konuların, fikhü'l-lüga konularıyla bir ilişkisi yoktur.¹⁶⁷

Farklı türlerde lügat sözlüklerinin telif edilmesi, nahiv, sarf, aruz, belâgat ve nakd (eleştiri) ilimleri gibi tatbik amacı güdüldüğü anlamına gelir. Tüm bu sözlük türleri, müsteşriklere göre fikhü'l-lüga kapsamında değerlendirilemez. Aynı sebepten es-Seâlibî'nin kitabını da modern anlamda fikhü'l-lüga kapsamında saymamaktadırlar. Yine İbn Fâris'in es-Sâhibî kitabının birçok maddesi ve es-Seâlibî'nin Sırru'l-'Arabiyye kitabının tüm maddeleri bu kapsam dışında kalmaktadır; ancak el-Müzhir kitabı hakkında Subhi Salih şöyle der: “*Müzhir kitabı, gelişmiş kitapların en iyisidir. Bazı yeni konular / araştırmalar ilave edilmiştir.*” Çeşitli bölümleriyle ve ele aldığı konuların genişliğiyle birlikte kitabı, fikhü'l-lüga alanına girmeyi en çok hak eden eserdir. Kitabında, dillerin ortaya çıkışı, birbirine karışması, uyumlu hale gelmesi, sonradan türetilen, fasih, müstamel, mühmel, hûşî, garip, muarrab, müvelled, ıstikak, ıstirak, terâdüf, tezat, naht, tashif, tahrif, şevârid, nevâdir ve Hicaz lügati ile Temim lügati arasındaki farklar gibi birçok konuyu ele alıp incelemiştir.

¹⁶⁷ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî Fıkhî'l-Lügati*, s. 25.

2.3.4. Lügat Çalışmasında Her İkisinden de İstifade Etme Konusunda İki Kitabın Önemi

İbn Haldun ilim çeşitlerini / sanatlarını zikrederken, ilmü'l-lüga'ya geldiğinde bu ilmi şu sözleriyle tanımlamıştır: “Bu ilim, lügavi mevzuların beyanıdır. Nahiv uleması tarafından “i'râb” olarak isimlendirilen, Arap lisanının hareketlerdeki özelliği bozulduğunda daha önce bahsini ettiğimiz gibi bu özelliğinin korunması gerekir. Sonra bu bozulma, Arapların diğer toplumlarla karışmasıyla lafızların kullanıldığı yerlerle ilgili de sorunlar ve hatalar başlar. Böylece onlar sonradan Araplaşan kişilerin hatalarına meylederek Arapların lafızları kullandıkları mevziler dışında Arap kelimelerini kullanırlar.”¹⁶⁸ Bu korumaya en fazla ihtiyaç duyan kişi edebiyatçıdır; nazmında ve nesrinde, lafızların ve terkiplerin lügavi mevzularında çok fazla hatası olmasını engellemelidir; çünkü bu hata irabtaki hatadan daha şiddetli ve kötüdür.

es-Seâlibî, fikhü'l-lüga'yı, müfredatın / kelimelerin ve lafızların idrak edilmesi ve anlaşılmasına özel bir ilim olarak görmektedir; çünkü bu lafızlar, kullanım alanları ve manaları arasındaki farklarla ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle İbn Haldun bu meseleyi, “Mukaddime”sinde çok açık bir şekilde ifade etmiş ve şöyle demiştir: “Araplar, bir manaya genel anlamda bir şey koydukları / vaz ettikleri vakit, bunu özel durumlarda kullanırlar. Dolayısıyla vaz etmek ile kullanmak arasında fark vardır. Bu nedenle de insanların lügatteki fıkıh meselesini anlamaları gerekir. Örneğin (أبيض) “Beyaz” kelimesi, içinde beyaz olan her şey için vaz edilmiştir. Sonra atın üzerindeki beyaz olduğu zaman o atın rengine (أشهب), insanda olduğu zaman ona (أزهر) ve koyunda olduğu zaman ona da (أملح) denilmiştir; ancak tüm bunlara sadece (أبيض) denilirse, o zaman vaz edildikleri kullanım yerinin dışına çıkmış olur ve hata meydana gelir. İşte es-Seâlibî bu yönüyle kitabını telif etmiş olup, “Fikhü'l-Lüga” adını verdiği kitabı, bu yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır.”¹⁶⁹

¹⁶⁸ Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed, İbn Haldûn Ebu Zeyd, Veliyyüddîn el-Hadramî el-İşbîlî,

Dîvânü'l-Mübtadei ve'l-Haberi fî Târîhi'l-'Arabi ve'l-Berberi ve men 'Âsarahum min Zevî'sh-Se'ni'l-Ekberi,

Thk: Halil Şehâta, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 3. Baskı, 1408/1988, c. 1, s. 2561.

¹⁶⁹ Abdürrahman b.Haldun, *Dîvânü'l-Mübtadei*, c. 1, s. 758.

İbn Haldun, fikhü'l-lüga konusunda es-Seâlibî'nin yönteminden istifade eden ve etkilenen kimselerdendir. Ondan önce de hemen es-Seâlibî'den sonra “Kitab'ül-Muhassas” adlı eseriyle İbn Seyyide gelmekteydi. Sonra aynı minvalde İbrahim et-Trablûsî b. elEcdâbî'nin “Kifâyetü'l-Mütehaffız ve Nihâyetü'l-Mütelaffız” adlı eseri gelir.

Genel olarak es-Seâlibî'nin, “Fikhü'l-Lüga” adlı eseri, me'âcim (sözlük) kitabı sayılır; çünkü kendisinden sonra telif edilen sözlüklerin çoğu, ondan istifade etmiş. İbn Seyyide de bu eserden yararlanmıştı.

“el-İfsâh” adlı eser, konulara göre tertip edilmiş, dönemimizde Abdülfettah es-Saîdî ve Hüseyin Yusuf Musa tarafından telif edilmiş ve konularına göre hazırlanmış bir sözlüktür. Bu sözlüğün müellifleri, sözlük maddesini İbn Seyyide'nin, “el-Muhassas” adlı eserinin maddelerine göre düzenlemişlerdir; çünkü müellifleri sözlüğün sadece terimsel sözlük olmasını istemişlerdir. Bu nedenle el-Muhassas'ın kısımlarından sarf ilmiyle ilgili olan ikinci kısmını silmişlerdir. Bu da el-Muhassas kitabının dördüncü cildinin son bölümünün ve beşinci cildinin alınmadığı anlamına gelir. Ayrıca İbn Seyyide'nin parantez arası sözlerinin birçoğunu kısaltılarak, “Mu'cemü'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse”, sözlüğüne birçok konuda yeni maddeler ilave edilmiştir. Bunun sonucunda elde edilmesi ve kullanımı kolay olması için tek cilt halinde hazırlanmıştır.

es-Seâlibî'den nakil yapanlar arasında Suyûtî de bulunmaktadır. Kendisi, “el-Müzhir” kitabında on beş defadan fazla nakilde bulunmuştur. “Muarrab Kelimeler” isimli bölümde; “ثم ألفاظ شائعة على الألسنة لكنها أعجمية الأصل تأتي في نوع المعرب” (*Kullanımı Yaygın Olan Muarrab Türden Yabancı Kökenli Lafızlar*) başlığı altında, üçüncü türün sonunda, ondan on satırlık bir metni nakletmiştir.¹⁷⁰

On birinci türde (معرفة الرديء المذموم في اللغات) “Dillerde zemmedilen kötü kelamın bilinmesi”, adlı başlık altında şöyle der: “es-Seâlibî, Fikhü'l-Lüga'da şöyle zikretmiştir:

¹⁷⁰ Es-Suyûtî, *el-Müzhir*, c. 1, s. 95-96.

ما شاء (kelimesi, eş-Şihr ve Uman Arabilerinin dilinde kullanılmaktadır. Onlar 171: مشا الله كان yerine şöyle derler

On yedinci bölümde (معرفة تداخل اللغات) “Dillerin Birbirine Geçmesi” başlığı altında es-Seâlibî’nin Fıkhü’l-Lüga’ında bulunan Farsça ve Arapça dillerinde ortak kullanılan kelimeleri nakletmiştir. Burada bazı bölüm ve fasıl isimleri nakleder.

(باب الكليات) olarak bu bölümü es-Seâlibî, Fıkhü’l-Lüga’ında (ما وضع عاما واستعمل عاما) tesis etmiştir.

Dördüncü bölüm ise (فيما وضع عاما واستعمل خاصا) konusuyla ilgilidir. Sonra es-Seâlibî’nin Fıkhü’l-Lüga’ında akdetmiş olduğu isimle bazı konulara değinmiştir. Şöyle der: فصل في العموم والخصوص

es-Seâlibî; Fıkhü’l-Lüga’ında, “Eşyalar bölümü: farklı durumlarına göre o eşyaların isimleri, vasıfları değişir.” (باب الأشياء تختلف أسماؤها وأوصافها باختلاف أحوالها) ifadesini kullanır.

Günümüzde ilmü’l-lüga (dilbilimi) ile ilgili modern kitaplara gelince, lafızların delaleti ve muarrab lafızlar konusunda es-Seâlibî’nin Fıkhü’l-Lüga’sından yararlanma sınırlı olmuş, lügat konularındaki felsefî ve kelâmî tartışmalar ise çok azdır; ancak Süyûtî’nin kitabı hakkında Doktor Subhî es-Sâlih; “el-Muzhiru fî ‘ulûmi’l-lügati ve envâ’uhâ” en gelişmiş kitaplardan biridir ve bazı yeni konular ilave edilmiştir. Belki de onun kitabı -bölümlerinin çeşitliliğiyle ve konularının genişliğiyle- fikhü’l-lüga ilmine en yakın müellefattan biridir.”

Kitapta şu konular bulunmaktadır; dillerin ortaya çıkışı, birbirine karışması, birbiriyle uyum halinde olması, masnu, fasihi, müstamel, mühmel, hûşî, garip, muarrab, müvelled, iştikak, iştirak, terâdüf, tezat, naht, tashif, tahrif, şevârid, nevâdir, Hicaz lügati ile Temim lügati arasındaki farklar.¹⁷² Buradan hareketle Suyûtî’nin el-Müzhir adlı eseri, Fıkhü’l-Lüga ilminde en kapsamlı kitaptır. Kitapta ilmü’l-lüga ve fikhü’l-lüga alanlarıyla

¹⁷¹ Es-Suyûtî, *el-Müzhir*, c. 1. s. 177.

¹⁷² Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtün fî Fıkhî’l-Lüga*, s. 25.

ilgili çok fazla konu bulunmaktadır. Suyûtî bu bilgileri, lüğat alanındaki temel kitaplardan derlemiştir. Kitapta neredeyse ilmü'l-lüga'nın tüm mevzuları vardır. Kendisinden sonraki âlimler bu alanda istifade etmek için onun kitabına müracaat etmişlerdir.

Daha önce bahsini ettiğimiz gibi es-Seâlibî'nin kitabı, Arapça kelimelerin anlamları, harekeleme sistemi, kullanım yerleri ve benzeri özellikleri bakımından lügavi bir sözlük kategorisinde değerlendirilmektedir. İmam es-Seâlibî'nin döneminde bu ilme -Arapça kelimelerin kullanımlarının belirlenmesi ve bilinmesi manasında- fikhü'l-lüga adı veriliyordu.

2.3.5. Lügat Âlimlerinden İbn Fâris

Ahmet b. Fâris, lügavi çalışmalar alanında İslam medeniyetinin kendisiyle iftihar ettiği âlimlerden biri sayılır. Kalemeye aldığı telifleri, en modern lügat çalışmalarının önünde dimdik ayakta durmuş ve modern dönem araştırmacılarının gözdesi olmayı sürdürmüştür.

İbn Fâris, kendi haline yaşayan münzevi âlimlerden değildi, sadece ilim ve eğitim meclisleriyle iktifa etmez, hayatın tüm alanlarıyla ilgili olarak yaşardı. Kitabına, “es-Sâhibî fî Fikhü'l-Lüga” adını vermesi -ki bu ilmin adını taşıyan ilk kitaptır- bu değerli âlimin hayatından biraz bahsetmemizi gerektirir.

Adı ve Nesebi: Adı: Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriya b. Muhammed b. Habib el-Kazvîni'dir.¹⁷³ Er-Râzî olarak da bilinir, ancak İbn Fâris adıyla iştihar etmiştir.¹⁷⁴

Doğumu ve Eğitimi: hicri IV. yüzyılın başlarında dünyaya gelmiştir. Kadim terâcîm ehlinden (tarihçilerde) hiç kimse onun doğumuna ilişkin net bir tarih zikretmemiştir; ancak bazı modern araştırmacılar hicri 312 yılı olarak tespit etmişlerdir. Kazvin'de dünyaya gelmiştir. Hemedân'da yetişmiştir. En fazla ikâmet ettiği yer Rey'dir. İlim tahsil etmek için birçok ülkeye seyahat etmiştir.¹⁷⁵

Hocaları: Birçok hocadan ders almıştır. Bunlardan bazıları; babası Faris b. Zekeriya, es-Seâlibî'nin râvîsi Ebubekir Ahmed b. el-Hasen el-Hatîb, Ebü'l-Hasen Ali b. İbrahim elKattân, Süleyman ibn Yezîd el-Fâmî, Ali b. Muhammed b. Mihraviye, Muhammed b. Harun es-Sekafî, Ebu Abdullah Ahmed ibn Tahir el-Müneccim...

Bu hocalarından "*Ebu Abdullah Ahmed b. Tahir el-Müneccim gibisini görmedim...*"¹⁷⁶ ifadesini kullanır.

¹⁷³ Kazvin, İran'da Tahran'ın batısında el-Burz Dağlarının eteklerinde yer alan meşhur bir şehirdir. İbnü'lFakîh şöyle demiştir: Şehri kuran, Sasani İmparatorluğu'nun 309-379 yılları arasındaki hükümdarı II. Şapur'dur. Kazvin, Halife Osman b. Affan^(ra)'ın hilafeti döneminde fethedilmiştir. İlk valisi ise h. 24 yılında Sahabe Bera b. Âzib'tir. Bu tarihten bu yana şehre İslâm girmiş ve burayı Arap fetihçiler yurt edinmişlerdir. Böylece Arapça oraya kadar yayılmıştır. Hicretin ikinci yüzyılından itibaren hadis ilmi konusunda Kazvin büyük bir şöret kazanmış ve orada birçok ünlü hadis âlimleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları: el-Hâfız Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen et-Tnâfisî, el-Hâfız Amr b. Râfi el-Bicâlî, İsmâil b. Tевbe... En meşhuru ise Sünnen Sahibi İbn Mace'dir. Kazvin şehri ilmi hareketlerin yayılması ve genişlemesiyle büyük bir üne kavuşmuş, âlimler bu şehrin tarihi hakkında bazı kitaplar telif etmişlerdir. Bunların en meşhurları: el-Hâfız erRâfi'nin (ö. 622) *et-Tedvin fî Ahbâri Kazvîn* adlı eseri, Şehâbeddîn Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah erRûmî el-Hamevî'nin (ö. 626) *Mu'cemü'l-Buldân* adlı eseridir. Bkz. Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*: Dârü Sâdır, Beyrut, 2. Baskı, 1995, c. 4, s. 342.

¹⁷⁴ ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 17, s. 103, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'sı*, c. 1, s. 411.

¹⁷⁵ Yakut el-Hamavî'nin, *Mu'cemü'l-Üdebâ'sı*, c. 1, s. 411.

¹⁷⁶ ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 17, s. 103.

Öğrencileri; es-Sâhib b. İmâd, “el-Makâmât” eserinin müellifi Bedüzzaman elHemadâni, Ebü'l-Feth el-‘Amîd el-Kâdi Ebü Zer’atü rûh b. Muhammed er-Râzî, Ebu Sehl

b. Zeyrek, Ebu Mansur Muhammed b. İsa, Ebü'l-‘Abbâs el-Gadbân, Hamza b. Yusuf esSehmî el-Cürcânî, el-Kâdi Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Ali es-Samîrî ve diğerleri vardır.

Seyahatleri: İlim almak üzere Ebü'l-Hasen el-Kattan’a, el-Evhadâ seyahat etmiştir. Sonra Zencan’a, Sa’leb sahibi Ahmed b. el-Hasen el-Hatîb’e gitmiştir. Sonra Ahmed b. Tahir b. en-Necm’e, Meyânec’e gitmiştir. Kendisi şöyle der: *Onun gibisini görmedim.*

İsfehân’da Ebü’l-Kâsım Süleyman et-Taberânî diye birinin olduğunu, Bağdat’ta Muhammed b. Abdullah ed-Devri diye birinin olduğunu duydum. Nahivci İbn Fâris de;

“Bağdat’a hadis ilmi almak için gelmiştim. Bazı hadis ehlinin meclisinde bulundum. Yanımda hokkam yoktu. Güzel simalı bir genç gördüm ve hadis yazmak için onun hokkasını rica ettim. Dedi ki; kardeşlerinden izin isteyen mahrumiyete müstahaktır.”¹⁷⁷

İlmi: Özellikle en iyi olduğu lügat başta olmak üzere çeşitli alanlarda ilim sahibidir; ancak en fazla telifte bulunduğu ve şöhret olduğu alan dildir ve kendisine lügavi unvanını kazandırmıştır.

Lügavi çalışmalarda çok büyük ses getiren ve etkisi olan çok değerli eserleri vardır. Çok keskin zekâyâ ve yaratıcı bir yeteneğe sahip biriydi. Bu yönüyle es-Seâlibî, İbn Halkân, es-Sâhib b. İbad, Abdüsselam Harun ve diğerleri gibi hem kadim hem de günümüz âlimleri tarafından bilinmekte ve takdir edilmektedir.

Çok derin bir Şâfi’î fıkıhçısıydı. Hayatının son yıllarında Maliki mezhebine geçti. Bunun hakkında kendisine sual edildiğinde: Tüm lisanlarda kabul gören bu imama karşı içimde bir hamiyet izhar oldu. Bu belde gibi bir yerin onun mezhebinden yoksun olmasını istemedim. Rey şehri, sözün ve ihtilafın en fazla olduğu yerdir. Nahiv ilmindeki ekolü ise Kûfe ekolüdür.

İbn Fâris, hadisçi ve hadis râvisiydi. Ez-Zehebî, muttasıl senediyle ondan İbn Faris’e

¹⁷⁷ İbn Fâris, *Mekâyîsü'l-Lüga*, thk: Abdüsselam Harun, Dârü'l-Fikr, Kahire, c. 1, s. 6.

ve sonra Allah Resulü'ne isnat ederek; (إن لله ملائكة في الأرض سياحين يبلغوني عن أمتي السلام) “Allah’ın yeryüzünde dolaşan ve bana ümmetimden selam getiren melekleri vardır.” hadisi şerifini nakletmiştir. İbn Fâris, münzevi hayatı yaşayan âlimlerden değildi. Sadece ilim meclisleriyle iktifa etmez, hayatın tüm alanlarında faal bir şekilde yaşamını sürdürürdü.

Ahlakı: İbn Fâris, gerçekten âlim ahlakı ile ahlaklanmış bir âlimdi. Tevazuu sahibi, takvalı biriydi. Hocalarına karşı vefalı ve onlara hürmette kusur etmezdi. Onlardan nakil yaparken ilim adabına son derece saygılı ve güvenilir davranmıştır.¹⁷⁸ Çok cömertti, üzerindeki elbiseyi, evindeki yatağı verecek kadar yardımsever biriydi.

İbn Anbârî şöyle der; “Onun bir hocası vardı ve kendisine, “Ebü’l-‘Abbas Ahmed b. Muhammed er-Râzî” denilirdi, el-Gadbân lakabıyla iştihar etmişti. Bu şekilde tesmiye edilmesinin sebebi, ona hizmet etmesinden ve bazı işleri onun yerine yürütmesindendir. Dedi ki: Ben girmiştım ki, orada evde yatak ve bazı şeyler vardı, onları bulmuş ve hibe etmiş. Bundan dolayı onu cezalandırdım, kızdım. Bu nedenle gülüyordu. Onun bu davranışı değişmedi. Ne zaman onun yanına gelsem mutlaka evden bir şeylerin gittiğini gördüm. Suyûtî de; “Gadbân adı nedir? Bana bu adı verdi; çünkü bununla benimle alay ederdi.” Denilir ki; “Ebu’l-Hüseyn b. Fâris, Kazvîn’de her Cuma gecesi bir kitap tasnif eder ve onu namazdan önce, Cuma günü satar ve ücretini sadaka olarak verirdi. İşte onun böyle bir âdeti vardı.”¹⁷⁹

Eserleri: İbn Fâris’in altmıştan fazla eseri vardır. Bunlardan bazıları:

- “Kitâbü Kifâyeti’l-Müte’allimîne fi İhtilâfî’n-Nahviyyîn”
- “Tefsîrû Esmâi’n-Nebiyyi ‘Aleyhi’s-Selâm”
- “Ahlâkü’n-Nebiyyi ‘Aleyhi’s-Selâm”
- “Câmi’u’t-Te’vîli fi Tefsîri’l-Kur’ânî”
- “Sîretü’n-Nebiyyi ‘Aleyhi’s-Selâm”
- “Kitâbü Mukaddimeti’n-Nahv”

¹⁷⁸ İbn Fâris’in “*Mekâyisü’l-Lüga*, c. 1, s. 6.

¹⁷⁹ İbn Fâris, *Es-Sahibî* Mukaddimesi, s. 8.

- “Kitâbü Haliyyeti’l-Fukehâ”
- “Mukaddimetün fi’l-Ferâiz”
- “Kitâbü’l-Leyli ve’n-Nahâr”
- “Kitâbü’l-‘Ammi ve’l-Hâl”
- “Ğarîbü İ’râbi’l-Kur’ân”
- “Kitâbü Halki’l-İnsân”
- “Kitâbü Nakdi’ş-Şi’r”
- “Kitâbü’l-Mücmel”
- “Kitâbü’l-Mekâyis”
- “Kitâbü’l-Lâmât”
- “Fıkhü’l-Lüga”
- “Usûlü’l-Fıkh”

Âlimlerin Onun Hakkındaki Görüşleri:

İmam ez-Zehbî onun hakkında şöyle der: “İmam, allame, lügavi ve muhaddis... Edebiyatta zirveydi. Maliki fıkhını çok iyi bilir, munazır ve ehli hak tariki üzere kelimci idi. Nahivdeki mezhebi Küfe mezhebiydi. Ehli hadis mezhebi üzerine mücerred ehli-sünnet ulemasının başında gelirdi. Birçok imam kendisinden dersler aldı.”

Said b. Ali ez-Zencânî şöyle der: “Ebü’l-Hüseyn, lügat âlimlerindendi, tartışmasız olarak tüm yönlerde bu konuda kendisinden hüccet getirilen kişidir.”

Kadı İyaz şöyle dedi: “Ahmed b. Fâris b. Zekeriya el-Lügavî er-Râzî, Horasan’ın önde gelen şahsiyetlerinden, âlim biriydi. Edebiyat alanında önde gelenler arasında yer aldı. En fazla ilmü’l-fıkh ve lisânü’l-‘arab alanlarında iştigal etti ve bu ilimlerle şöhet oldu. Bu ilimlerde imamdı. Edebiyatçı, iyi bir şairdi.”

Es-Sâhib b. İbâd şöyle der: “Şeyhimiz Ebü'l-Hüseyn b. Fâris tasnif ilmiyle rızıklandırılmış bir âlimdir ve bu konuda ileri gelenlerden biriydi.”¹⁸⁰

İbn Faris'in Fıkhü'l-Lüga Alanındaki Etkisi: İbn Fâris'in, “Fıkhü'l-Lüga” alanındaki ilmi çok geniştir. Bu ilim, İbn Fâris ve İbn Cinnî tarafından ortaya çıkartılmıştır. (Allah ikisine de rahmet etsin) Bu alanda her ikisinin de çok büyük emekleri ve katkıları olmuştur. Özellikle de birçok lüğât kitabı telif eden İbn Fâris'in yeri daha bir ayrıdır. “es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Lügati'l-'Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Sünni'l-'Arabi fî Kelâmihâ” (Arap Dili Fıkhı, Meseleleri ve Arap Kelamında Arapların Yöntemleri) adlı kitap temel eser niteliğindedir. Bu kitabın ehemmiyeti, birçok meseleden kaynaklanmaktadır. Bunların en önemlisi (Fıkhü'l-Lüga) ıstılahını taşıyan Arapçadaki ilk kitap olma vasfıdır. Ayrıca kendisinden sonraki müellifleri etkileyen bir eserdir ve onlar bu ıstılahı, müstakil bir lügavî fen haline getirmişlerdir.

İbn Fâris kitabında (es-Sâhibî); Fıkhü'l-Lüga alanının içine giren birçok konuyu işlemiş ve kitabında kendisinden önceki müellifler tarafından yazılan kitaplardaki farklı meseleleri derlemiştir. Kitabının mukaddimesinde şöyle der: “Bu kitabımızda derlediğimiz şeyler, kadim ulemanın tasniflerindeki farklı bilgilerden oluşmaktadır. Allah onlardan razı olsun ve onları en güzeliyle mükâfatlandırın; ancak bizler bu kitapla onları basit bir ihtisar haline getirdik.”

Yazar, Fıkhü'l-Lüga ilminin ilk nüveleri sayılan kitabın bölümlerini yazarak, kitapta, lüğatin ortaya çıkışı, Arap yazısının ortaya çıkışı ve gelişimi ve Arap lisanının hususiyetleri ve meziyetleri hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca lüğatler arasındaki farkları, kelamın bölümlerini ve harflerin anlamlarını ele almıştır. Bu konulardan bazıları; hitâp-ı mutlak ve mukayyed, hakikat, mecaz, kalb, ibdâl, umum, husus, hazif, ihtisar, itba ve diğerleri...¹⁸¹

¹⁸⁰ ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 17, s. 103.

¹⁸¹ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüga* Mukaddimesi, c. 1, s. 22; es-Suyûtî, *el-Müzhir*, c. 1, s. 97.

Vefatı: Abdüsselam Harun ve diğerlerinin de benimsediği görüşe göre hicri 395 yılında vefat etmiştir. Teracim kitaplarının çoğunda rivayet edildiğine göre kendisi vefat etmeden iki gün önce şöyle demiştir:

يا رب إن ذنوبي قد أخطت بها علماً وبئى وإعلانى وإسرارى أنا المو

حدٌ لكن ي المَقْرُ بها فهب ذنوبي لتوحيدي وإقرارى

“Ey Rabbim! Günahlarım ki, onları ve beni ilimle çevirdin. Aşikâr ve gizli halimle ben bir muvahhidim, Ancak günahlarımı ikrar ediyorum. Tevhidim ve ikrarım için günahlarımı bana ver.”

Allah, İbn Fâris’e rahmet etsin, ilme ve Arapçaya katkıları nedeniyle onu mükâfatların en güzeliyle mükâfatlandırınsın.¹⁸²

Konuyla İlgili Yazılan Tezler ve Araştırma Yazıları: Benzer konularda daha önce yazılan birçok tez bulunmakla beraber bu tezlerde iki kitabın karşılaştırması yapılmamıştır. Bu tezler, ya her bir kitabı tek başına incelemiş veya bunlarla beraber başka kitapları ele almıştır. Bu tezlerden biri Süyûtî’nin el-Müzhir Kitabını ve kitapta izlediği menheci ele alan ve Türkiye’de yapılan bir Yüksek lisans tezidir.

Süyûtî’nin "el-Muzhir" isimli eseri, lügavî malzemenin rivayeti ve eleştirisi hususunda hadis âlimlerinin usulünü ve terminolojisini teorik ve pratik düzlemde uygulayan ilk telifidir. Bu kitapta lügat rivayeti ve eleştirisi konusunda gelişmiş bir yöntem ilk defa ortaya koyulmuştur. Süyûtî, eserdeki dil konularını hadis terminolojisi kullanarak açıklamış ve bununla da “Arap Dili” ve “Hadis İlmî” terminolojisi arasındaki ilişkiyi göstermiştir. Biz de araştırmamızda, Süyûtî’nin, "el-Muzhir" isimli eserini içerik ve metot açısından inceledik ve eserin Arap Dili alanındaki yeri ve önemini aydınlatmaya çalıştık. Ayrıca eserdeki dil ile ilgili konuları farklı başlıklar altında çalışmanın yanı sıra eserde izlenen üslup özelliklerini de göstermeye gayret ettik.

¹⁸² ez-Zehbî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. 17, s. 107.

Bir diğerk tez ise, Ürdün'deki eş-Şarkü'l-Evsat (Ortadoğı) Üniversitesi'nde yazılmıştır. Bu tez de “التفكير اللغوي عند السيوطي في كتابه المزهري في علوم اللغة وأنواعها دراسة” başlığıyla Süyûti'nin el-Müzhir adlı eseri hakkında, yaklaşık olarak bir önceki tezle aynı konuyu ele almıştır.

Bu tez, Celalüddin es-Süyûti'nin “el-Muzhiru fi ‘Ulûmi'l-Lügati ve Envâ'uhâ” adlı kitabını dilin fonetik, morfoloji, nahiv, belâğat ve delâlet yönleriyle ele alan analitik ve tanımlayıcı bir tezdır. Araştırmacı tezinde, lûgat, belâğat ve delalet / anlam kitapları üzerindeki çalışmalar çerçevesinde, Süyûti'nin kitabında işaret ettiğı bu dilsel olguları bulmaya ve açıklamaya çalışmıştır. Araştırmacı ilk önce el-Muzhir kitabında zikredilenden daha fazla morfolojik, anlamsal, fonetik ve nahiv seviyelerinden bahsetmiştir. Ayrıca nesep, tasğir, naht, kalp gibi konuları da açıklamıştır. Süyûti, bunları sadece örneklendirmiş ve tafsilatına inmemiştir.

es-Seâlibî'nin “Fıkhü'l-Lüga” adlı kitabı da birçok üniversite tezlerinin konusu olmuştur.

Araştırmacı Linda Zevavi; Yüksek lisans düzeyinde, 2007/2008 tarihinde, “es-Seâlibî'nin Fıkhü'l-Lüga'sı Üzerine Semantik Çalışma”, adlı tezini Cezayir Cumhuriyeti'nde bulunan, “Mentouri Constantine University” isimli üniversitede, Muhyiddin Salim danışmanlığında sunmuştur. Bu araştırma, es-Seâlibî'nin Fıkhü'l-Lüga sözlüğünde semantik yönü üzerine araştırma yapmayı amaçlamış olup yazarın telifinde ne kadar alanla uyumlu olduğı, dönemindeki kültürden kaynaklanan lafız zenginliğini ifade eden lûgavi bir eser olarak müellifin çabalarını ortaya çıkarmıştır. Bu tezle, o dönemde kullanılan Arapça lafızları ve kelimeleri öğrenebiliriz. Ayrıca toplumun dil düzeyine vakıf olabilir, toplumun özelliklerini gözlemleyebiliriz. Diğerk taraftan tez, modern, anlamsal, analitik teoriler ışığında kelimenin delaletini / anlamını tespit etmeyi, o dönemde Arapçanın yapısını temsil eden anlamlar sözlüğünün yapısını tanımlamayı hedeflemektedir.

Konuyla ilgili bir başka tez de Hasan GÜNDOĞDU isimli bir öğrenci tarafından Türkçe olarak Uludağ Üniversitesinde yazılmıştır. (Bursa 2006) Ancak araştırmacının tezi, Arapçanın sırlarının bir kısmını kapsamakta olup, Fıkhü'l-Lüga ilminden bahsetmemiştir;

Çünkü es-Seâlibî'nin kitabı bilindiği üzere iki kısımdan teşekkül eder. Bunlar; F kh 'l-Lüga ve Esr r 'l-'Arabiyye'dir.

BulduĐum bu tezler, benim tezimin konusuna en yakın olan tezlerdir.

Bu konuyla ilgili yazılan kitaplara gelince; bu kitapların telif amaçları da tezlerinkine yakındır. Yani  lm 'l-Lüga ile F kh 'l-Lüga arasında bir karşılaştırma yapmaktır.

“F kh 'l-Lüga ve ‘ lm 'l-Lüga, Tahd d ve Tavz h”, Müellif, Abdülaziz Matar. Yazar bu eseriyle, F kh 'l-Lüga görüşünü ve ‘ lm 'l-Lüga görüşünü belirleyen başlıca özellikleri i lemi tir. Bu kitap 1985 yılında ne redilmi tir.

2.3.6. Dini Metinlerin Anla ılmasında ‘ lm 'l-Lüga'nın  nemi, Bilgi Entegrasyonu ve Günümüz

F kh 'l-Lüga'nın tarihinden, daha önce bahsetmiştik ve ortaya çıkışının diğer ilimlerden daha geç olduğunu belirtmiştik. Aslında bu ilim, âlimlerin zihinlerinde mevcuttu. Tabi zihinlerinde ‘ lm 'l-lüga ile f kh 'l-lüga ilimlerinin tüm konularının olduğunu iddia edemeyiz; ancak bunların bir kısmı onların zihinlerindeydi ve hicri IV. yüzyıldan sonra bu konular toplanmaya ba landı. Böylece Arap Dili Teorisi tamamlanarak bilimleri ve dalları kemale erdi. Arapça teorisiyle f kh 'l-lüga oluştu. Amaç; Arapçayı korumak, müdafaa etmek, diğer dünya dillerinden daha üstün olduğunu, asaletini ve sağlamlığını ispat etmekte. Arap dili ve  slam  eriatı âlimlerinden bir âlimin bu ilmi görmezden gelmesi söz konusu olamaz. Tefsir ilminin ortaya çıkışından bu yana  slami ilimler içerisinde ilk ne et eden ilimdir ve bu konuda Arapça kelimenin kullanım keyfiyetini zikretmek için müfessirler f kh 'l-lüga ilminden istifade etmişlerdir. Ayrıca bu, mek nda ne zaman kullanılır, ne zaman kullanılmaz gibi sorulara yanıtlar bulabilmi lerdir. Bu husus, bazı rivayetlerinde Kur'ân'ın Tercümanı,  bn Abbas'tan gelmiştir. Arabi kelimelerin ve lafızların Araplar tarafından kullanımını ya da bazı kelimelerin kullanılmamasını, Kur'ân'da geçen bazı kelimelerin Arapala tırılması meselesini  bn 'l-Ezrak'a açıklıyordu. Bunlar, F kh 'l-Lüga ve ‘ lm 'l-Lüga ilimlerinin ihtiva ettiği mevziler içerisindedir.

Fıkhü'l-Lüga ilmi meseleleri hakkında müfessirler farklı görüşler ortaya atmışlardır. Bu görüşler, tefsirin türü ve müfessirin görüşüne göre değişiklik göstermiştir. Bunun yanı sıra diğer İslam şeriatı ilimlerinin Fıkhü'l-Lüga ilmindeki payları azdır. Diğer Arap dili ilimlerine gelince; edebiyatın dille ilişkisi, fonksiyonun maddeyle, gayenin vesileyle, meyvenin ağaçla olan ilişkisi gibi çok sağlam bir ilişkidir. Lügat, edebiyatın öncelikli malzemesidir ve iletişim gayesinin anlaşılmasına yönelik onun aracı ve âleti sayılır. Edebiyat, dilin meyvesidir, işlevselliğinin üretimi, öncelikli unsurlarının hasadı ve külli kuralları ve kaideleridir. Bu nedenle lüğât ilimleri, ancak edebiyattaki bu edebi sırların ve kelimadaki belâğî kural ve kaidelerin idrak edilmesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁸³

Edebiyat ve lüğât, Arap kültürümüzün uzun tarihi boyunca, birbiriyle kesişen ve birbirini tamamlayan, birinin diğerinden ayrılması mümkün olmayan ikiz ilim olarak kalmışlardır. Birincisi olmadan ikincisinin çalışması ve biri olmadan diğerinin amaçlanması söz konusu değildir. Edebiyatçının lüğât ilimlerinde ne kadar başarılı olduğu hususu, lüğâtinin ne kadar düzgün olduğuna ve yeteneğinin ne kadar güçlü olduğuna bağlıdır. İbn Kuteybe der ki; *“Kim ilimde önder olmak isterse, o ilmin tüm fûruunda derinleşmelidir. Kim de edebiyatçı olmak istiyorsa her ilmin bir tarafından mutlaka bilgi sahip olmalıdır.”* Bu nedenle lüğât âlimleri bu durumun dışında değildirler, çünkü bilgi entegrasyonunun önemi ispatlanmıştır.

Bugün âlimlerinin fıkhü'l-lüga ilminden istifade etmelerindeki amaç; dünya dilleri arasındaki asaletini ve yerini ispatlamak adına, Arapçaya yönelik alçakça saldırılara karşı gelmektir. Arapça, ta'rîb olgusunu kabul eden her türlü modern sözcüğü içine alabilir. Arapça, bir kelimeyi kabul edebilir ve kendi kaide ve kurallarına tabi olması için o kelimesi tabiri caizse itaatkâr hale getirir. İşte bu da Arapçanın gücünün ispatıdır.

¹⁸³ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz fi 'ilmi'l-me'ânî*, c. 1. s. 42.

2.3.7. Analitik Kıyaslama: ‘İlmü’l-Lüga, Fıkhü’l-Lüga ve Lisâniyyât Arasında Karşılaştırma

“‘İlmü’l-Lüga” terimi, eski bir kullanımdır, yine “Fıkhü’l-Lüga” da öyledir. Bu terimleri, kitabı “Mukaddime”de ilk kullanan “İbn Haldûn”dur.¹⁸⁴ İkinci kullanan âlim ise, es-Seâlibî’dir.¹⁸⁴

Lisaniyyât ilmiyle iştigal eden birinin ilk yapması gereken, dilin unsurları arasındaki insicamı ve sağlamlığı koruyan vaz edilmiş kaideler ve yasalar mecmuasına göre çalışan bu unsurlardan oluşan bir sisteminin olduğunu kabul etmek, tüm olarak sistemin iç bağımsızlığını ve entegrasyonunu gerçekleştirmek ve kendi kendine yeterliliği temin etmektir. İşte lügavî veriler külli ve dönüşümsel olarak ve otokontrolle böyle tasniflenmiştir. Lisaniyat ilmiyle iştigal eden kimsenin, lügate dair veriler olduğunu ve birinin diğerinin yerine geçmesinin mümkün olmayacağı ve de bu verilerin genel bir sistem içinde tanzim edilen “dil” olduğunu konusunda ikna olması gerekir.

Modern Lisaniyyât, sadece yazılı dillerle tamam olan geleneksel yönelimden tamamıyla farklıdır. Batılı ya da doğulu gelenekseli takip edenler ve kadim nahiv uleması nezdinde sistemle ilgili tam bir bilincin olmaması dikkate alınmaksızın, genel sistemden bağımsız olarak parçaların incelenmesi ve lügat konularının / meselelerinin bölümlere ayrılması mümkündür.

Panini gibi Hint ve Dethrace gibi Yunan nahiv âlimleri -Latin ve Arap nahiv âlimleri içinde aynı şey söz konusudur- öncelikli işleri, lügati açıklamak ve mukaddes metinlere hizmet etmesi amacıyla bu metinlerin yorumlanması / tefsir edilmesi ve dilin hata ve yabancı dillerden korunması (eskilerin tabiriyle dilin fesadından korunması) dilin kaidelerini çıkartmaktır. Ayrıca lisâniyyât, araştırma üslubu ve amacı yönünden, bazı son dönem âlimlerin ifadelerine göre filolojiden (La Philologie) veya fıkhü’l-lüga’dan da farklıdır. Filoloji sadece örneğin taşlara oyulmuş metinlerle veya eski yazılarla ilgilidir. Amacı, bu metinlerin gizemlerini ve sırlarını çözerek, bu metinler üzerinde araştırmalar yapmak,

¹⁸⁴ İbn Haldun, *Mukaddimetu İbn Haldun*, c. 1. s. 55.

¹⁸⁴ Es-Seâlibî, *Fıkh’ül-Lüga*, s. 1.

yazıldığı dilleri açıklamak, üzerindeki hata ve sorunları düzeltmektir. Ayrıca daha önceki dönemlerde yazılan veya aynı dönemde yazılan benzer yazılarla karşılaştırmak, genel olarak elde edilen tarihi, kültürel ve medeniyetle ilgili bilgiler ışığında ait olduğu dönemi keşfetmektir. Kısacası filoloji âlimi, bu eski metinleri gün yüzüne çıkarmayı ve kolay bir şekilde istifade edilebilecek düzeyde ilgili kişilere sunmak ve hassas bir şekilde bu metinlerin içerdiği tarih, edebiyat, sosyoloji ve antropoloji gibi birçok bilgiyi gün ışığına çıkarmayı hedefler.¹⁸⁵

Netice olarak lisâniyyât, amaç bakımından araştırma gereçleri ve teorik esasları itibariyle nahiv ve filoloji ilminden farklıdır. Bütün bu ilimlerin ilgilendikleri tek bir konu vardır ki, o da dildir. Lisâniyyât ilminin birinci amacı De Saussure'nin de dediği gibi, "*Dilin özüyle ilgili ve özü için yapılan dil çalışmasıdır.*" Genel olarak teorik araştırma, analizde şekilsel bir modele itimatla doğal insan dillerini açıklamak üzere yapılır. Lisaniyat âlimi, saf nesnelliği ilke edinir. Herhangi bir karmaşaya veya önyargıya düşmeden araştırmasının yöntemlerini geliştirmede hassas bilim yöntemlerinden istifade edebilmeye çalışır. Lisaniyat ilminin bir taraftan beşerî ilimlerle, bir diğer taraftan da hassas ilimlerle ilişkisi vardır. Günümüzde en yakın ilişkide olduğu ilim hassas ilimlerdir.¹⁸⁶

Antropoloji, tarih, psikoloji, sosyoloji, edebiyat eleştirisi gibi modern beşerî ilimlerin çoğu lisaniyat ilminin araştırma tekniklerinden etkilenmiş ve sistematik yöntemlerinden çok istifade etmiştir. Lévi-Strauss, "Yapısal Antropoloji" adlı kitabının 480'inci sayfasında şöyle der: "*Bizler (Antropologları kastederek) kendimizi lügat âlimleri (lisaniyat âlimleri) karşısında kritik bir pozisyonda görüyoruz. Çok uzun yıllar boyunca onlarla yan yana çalışıyorduk. Bir anda lügat âlimlerinin bizlerle dönemediklerini, hassas doğal bilimleri, beşerî ve içtimai ilimlerden ayıran bir engelden başka bir yöne gittiklerini gördük. Hâlbuki insanlar uzun bir süre bu geçişin mümkün olmayacağına inanıyorlardı. Eğer dürüst olmak gerekirse, bu düşünce insanın ruhundaki kıskançlıktan dolayı ortaya çıkmış olup, aslında*

¹⁸⁵ Mustafa Ğalfan, *Fi el-Lisaniyat el-'Amma*, Daru'l- Kitabel- Cedid el-Muttahida, 2010, s.101.

¹⁸⁶ Mustafa Ğalfan, *Fi el-Lisaniyat el-'Amma*, s. 103.

yine dürüst olmak gerekirse, lügat âlimlerinden bu sınırlama ile ilgili çok sırlar öğrenmek istiyoruz.”¹⁸⁷

Eski dilbilimsel düşünce ile modern dilbilimsel düşünce arasındaki farkla ilgili

A) Üretim şartları, konu, amaç ve üretim şartları açısından yöntem. Dil bilimin, bilimsel çevreden elde edilebilirliği, eski lügavi çalışmanın izin vermediği muhtelif ilimlerden istifade etmedir. Dil bilimin yararlandığı entelektüel ve kültürel yönleri, felsefe, mantık, modern matematik, psikoloji ve bilgisayar gibi teknolojik keşiflerin iyi bilinmesidir.

B) Araştırma konusu yönünden: Eski dilbilimsel düşünce, bir dilin sınırlarını ve bu dilin (örneğin Hintçe, Arapça veya Fransızca) sınırlamasını aşmazken, lisaniyat konusu farklı türlerde dilleri veya daha çok insanlarla karakterize edilen dilsel melekeyi araştırır.

C) Eski çağlarda dilbilimsel (lügavi) çalışmaların / araştırmaların birincil amacı, dili öğretmek ve hatalardan korumaktır. Bunun aksine, lisaniyat, çeşitli dil türlerini inceleyerek, genel olarak dilin doğal özelliklerini izleyen bütünsel bir nahiv bilgisi oluşturmayı amaçlar. Eski dilbilgisi / nahiv, çoğunlukla farklı bölümlerin birbirinden farklı olarak tanımlanmasına dayanmaktadır. Bu, hiçbir durumda teorik ruhun eski dil bilimcilerde mevcut olmadığı anlamına gelmez. Aksine dil bilim yaklaşımının, tümünden gelim kurallarına ve bilimsel yasalara tabi olan ve bilgisayar odaklı hale getirilebilen modeller inşa etmeye dayalı farklı bir yaklaşım olduğu anlamına gelir. Eski dil bilimsel düşünceye karşı tutumumuz ve onunla modern dilbilim arasında neyin tesis edilebileceğine dair algımızı şu şekilde özetleyebiliriz: Gözlemlediğimiz hususlar ve bu iki düşünce arasındaki farklardan nelerin gözlemlenebileceği durumu önemlidir. Farklılıklar ne kadar derin olursa olsun, dilbilim bu bilimlerden ayrı olarak değerlendirilmemelidir.

¹⁸⁷ Claude Lévi-Strauss, *el-İnterbolojia el-binyaviye*, ter: Mustafa Salih, Manşurat vizaret el-İrşad el-Kavvmi, Dimaşk, s. 433.

- a.** Kadim Araplar, “Fıkhü'l-Lüga” teriminin kendisine has bir medlulünün olduğu konusunda zar zor ittifak etmişlerdi ve bunu, kadim müelliflerin ifadelerinde bir seçim meselesi olarak görüyoruz.
- b.** Batı dilbilimcilerinin “Fıkhü'l-Lüga” terimine bakış açıları, dar bir bakış açısı olmuştur ve sarf ve nahiv kaideleri üzerinde çalışmak, edebi metin kritiği yapmak onlar için önemli bir unsur olmuştur.
- c.** Modern dilbilimcilere göre “İlmü'l-Lüga” terimi, bir dilin lafızlarına, seslerine, kelimelerine, anlamlarına, terkiplerine ve üsluplarına ilişkin o dilin özel kanunlarının çıkartılması amacıyla dil üzerinde kapsamlı bir çalışma ve araştırma yapan ilimdir. İlmü'l-Lüga, De Saussure'nin tanımladığı gibi kendi zatında ve kendi zatı için yapılan dil araştırmasıdır.
- d.** Fıkhü'l-Lüga, kadim Arap dili teorisine denk gelmektedir.
- e.** İlmü'l-Lüga'nın beş alanı vardır; fonoloji, morfoloji, sentaks, semantik ve dilin insan toplumu ve insan psikolojisiyle ilişkisidir; ancak Araplar nezdinde Fıkhü'l-Lüga'nın konularını müfred lafız ve muhtelif ilişkileriyle sınırlandırmak mümkündür.
- f.** Batı'da "filoloji" terimi, "karşılaştırmalı tarihsel çalışmaları" temsil ettiği için dilbilimin / 'ilmü'l-lüganın ileri bir aşamasıdır.
- g.** Fıkhü'l-Lüga, konusu bakımından 'ilmü'l-lüga'dan daha çok filolojiye yakındır; ancak fıkhü'l-lüga, geçmiş ve ilerleme düşüncesi yönünden filolojiden farklıdır. Bu nedenle bu terimleri birbirine karıştırmamak gerekir. Her bir terim, bir diğerinin atmosferinden farklı bir lügavi atmosferde ortaya çıkmıştır. Ayrıca metotları da birbirinden farklıdır. Her bir terimin anlamsal bir halkası vardır ve hüviyeti ile yöntemleri farklıdır.
- h.** Bazı modern Arapça dil bilim çalışmaları terminoloji kavramı üzerinde birliğe sahip değildir. “fıkhü'l-lüga”, “ilmü'l-lüga” ve “filoloji” tüm bu terimleri kullananlar, dil bilimsel araştırmalarında ve çalışmalarında bu terimleri karıştırmıştır. Bunun nedeni,

bu terimlerin kesin anlamda bilimsel terimler üzerinde ortak bir noktada olmayışı ve genel dil anlamlarına dayandırılmış olmalarıdır.¹⁸⁸

SONUÇ

Dil bilimleri alanında gerçekleştirilen araştırma, Arapça dil bilimlerinin birbiriyle ilişkili olmasından dolayı araştırmacıya, Arapçanın tüm dallarında geniş bir bilgi yelpazesi sunar. Dilin tedvin işleminin başlangıcı ve araştırılması, buna bağlı ihtiyacın bir sonucuydu. Bu durum, Arapların ve Acemlerin birbiriyle karşılaşmalarının neticesinde ortaya çıktı.

Âlimler, ilim ve felsefe alanında çok geniş araştırmalar yaptılar. İslam'ın dünyanın farklı yerlerinde ve farklı dil ve lehçelerde genişlemesinin ardından ortaya çıkan tüm bilimlerde aynı durum söz konusuydu. Şöyle ki; "ulûm-i şer'iyye" ve "ulûm-i arabiyye" olarak isimlendirilen tüm ilimler, bilinmeye ve kendisine dikkat çekmeye ihtiyaç duyulmaksızın, sahabe ve tabiin döneminde uygulanmaya başlanmıştır; çünkü onlar bu ilimleri, kendi dil selikaları ve saf bozulmamış seciyeleri yoluyla zaten tatbik ediyorlardı.

Arap dil biliminin popülaritesi üst düzeydeydi; çünkü insanlar diğer şeri ilimleri, ıstılahlarını, ifadelerini, Kur'ân-ı Kerîm'i ve hadîs-i şerifleri, Arapça olmadan anlayamazlardı. Bu şart, Araplar dışındaki acemler için geçerlidir. Daha sonra ise aynı şart, acemlerle karışıp kendi dillerini bozan ve sistematüğini kaybeden Araplar için de geçerli olmuştur.

Arapça bilimleri, tespit edilen en önemli ihtiyaçla başladı bu da Araplar arasında yaygınlaşmaya başlayan irab hatasıdır. Nahiv ilmi, harflerin üzerine noktaların konmasıyla, harflerin birbirinden ayırt edilmesiyle ve Arap gramerinin vaz edilmesiyle başladı. Sonra diğer ilimler ardından geldi.

"Lügavi" ifadesiyle Arapça kelimelerin anlamlarını bir araya getiren ve kelimelerin doğru kullanım yerlerini bilen kişi kast edilmektedir.

¹⁸⁸ Ahmed el-Mutavakil, *el-Menha el-Vazifi Fil- Fikir el-Lğavi el-Arabi*, Fas, Daru'l- Aman, 2006, s. 36-39.

Kurallar ve kaideler iyice karmaşık hale gelmeye başladıktan sonra âlimler, Arapça hakkında çok fazla konuşmaya ve Arapçanın felsefi meselelerini tartışmaya başladılar. Bundan dolayı Arapçayı müdafaa etmek adına her alanda çalışmalar yaptılar. Arapçanın özelliklerini, meziyetlerini, diğer dillerle irtibatını, felsefesini ve diğer dillerden gelen kelimelerin ta'ribi konusunu işlemeye başladılar.

İlimler genişledikçe âlimler, tıpkı şeri ilimleri birbirinden ayırdıkları gibi -hadisi tefsirden, tefsiri fıkıhtan vb.- bu ilimleri birbirinden ayırt etmeye mecbur kaldılar. Lügat âlimleri de dil bilimlerini birbirinden ayırdılar. Böylece nahiv, sarf, aruz, belagat ve dil fıkıhı ilimleri oluştu.

Fıkhü'l-Lüga ilminin ortaya çıkışı diğer Arapça ilimlere göre daha geç dönemde olmuştur. Bu ilim, Arapçanın tüm konularına değinmiş, onları ele almış ve işlemiştir.

Daha önce bahsettiğimiz gibi Fıkhü'l-Lüga ilminin görevi, Arap dilini sunmak ve diğer diller arasındaki yerini ve tanımını belirlemektir. Burada saydığımız amaçlar, Hint, Fars, Yunan ve İbrani dil âlimlerinde de bulunmaktaydı. Herkes kendi dilinin kökenini ve diğer dillere olan üstünlüğünü ispat etmek istiyordu; ancak bu görev, bazı âlimlere göre farklı değerlendirilmiştir. İmam es-Seâlibî, Fıkhü'l-Lüga ilminin görevini şöyle izah etmiştir. “*Bu ilmin görevi, Arapça kelimelerin kullanımını bilmek, kullanım yerlerini öğrenmektir.*” Zaten Fıkhü'l-Lüga adlı eserini de bu tanımına uygun bir minvalde telif etmiştir. Hedef; Arapçadaki kelimelerin anlamlarının doğru bir şekilde anlaşılmasıydı. Bu nedenle kelimelerin anlamlarını içeren bir sözlük telif etti. Bazı kelimelerdeki Arapça– Farsça ortaklığına dikkat çekti ve buna “ta’rib” / Arapçalaştırmak ismini verdi. Bu, modern anlamda fıkhü'l-lüga ilminin de bir konusudur.

Belki de İmam es-Seâlibî, Arap dilindeki ilk filozof olarak kabul edilen İbn Cinnî ve İbn Fâris nezdinde daha önceden bilinen bazı fıkhü'l-lüga ilmi konularını içeren kitabına özellikle "Fıkhü'l-Lüga" adını verdi; ancak son dönem araştırmacılarının birçoğu kitabına bu ismi vermesini tenkit etmişlerdir. Biz, İmam es-Seâlibî'yi bu konuda eleştirmeye gerek olmadığını düşünüyoruz; çünkü zamanında bu bilimin kuralları tam olarak yerli yerine oturmamıştı ve terimleri kesin olarak belirlenmemişti. Eğer fıkhü'l-lüga ilminin konuları

kendisinden önce tartışılmamış ise, bu durumda çok yetenekli bir dil bilimci olarak kabul edilmesi gerekir.

İmam es-Seâlibî, kitabını kendi döneminin ve kendisinin anlayışına göre telif etmiştir. Yine İmam Süyûtî de kitaplarındaki çalışmalarını kendi döneminde bilinenlere göre telif etmiştir. Onun dönemi, derleme ve tetkik dönemi idi. Bu dönemde telif gerçekleştirenlerin çoğunun kitapları, temel kitapların / kaynakların derlemesi niteliğindeydi. Yani yeni bir buluş ve özgün eserler değildi. İmam Süyûtî telif ettiği “elMüzhir” kitabında Arapça ilimleri derlemiştir. Bu nedenle de son dönem araştırmacılar tarafından büyük bir beğeni kazanmıştır. Ayrıca kadim kitaplar arasında, fikhü’l-lüga ilminin değindiği konuların ve meselelerin birçoğunu ihtiva etmesi yönünden fikhü’l-lüga ilmine en yakını olarak görülmüştür. Aslında İmam Süyûtî, fikhü’l-lüga alanına giren ya da girmeyen birçok ilmi, Arapça kitaplardan derlemiş ve her bir fenni, ilmi kitabı “el-Müzhir” e yerleştirmiştir. Onun bu ilimleri derlemesinin çok büyük önemi vardır; çünkü kendisine isnat ettiği ve bilgi aldığı kaynakların birçoğu kaybolmuştur ve günümüzde bulunmamaktadır. Bu nedenle kitabı, kendisinden sonra gelen âlimlere bir kaynak kitap olmuştur.

Netice olarak her âlim kendi döneminin özelliklerine uygun olarak telifler gerçekleştirmiştir. Süyûtî’nin yaşadığı dönem, derleme ve tertip dönemi idi. Bu nedenle İmam Süyûtî’nin dönemindeki âlimler çok sayıda kitabı inceleme imkânı buldular. Böylece bu kitaplardan bilgi edinmeye ve yorumlamaya başladılar.

“İlmü’l-Lüga” ile “Fikhü’l-Lüga” ilimleri arasındaki farka gelince, isim farklılığı dışında, bu iki ilim arasında herhangi bir fark yoktur. İsimlendirme ve terimler yönünden ihtilafların bulunmasında da herhangi bir sakınca görülmemektedir.

KAYNAKÇA

Abdultavab, Ramadan. *Fusul fi fıkhı lugati*, mektebetü’l-hanci, kahire, 6. Basım, 1420/1999

Abdürrezzâk, Harun. *‘Unvânü’z-Zarfi fî ‘İlmi’s-Sarf*, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa elBânî, Kahire, 3. Basım, 1950.

Abdüttevvab, Ramadan. *el-Medhal ilâ ‘ilmi’l-lügati ve menâhici’l-bahsi’l-lügavî*, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire, 1985. Beyrut Lübnan. 1. Basım, 1993.

Bâharzî, Ali b. Hasan. *Dümyetü’l-kaşr ve ‘uşratü ehli’l-‘aşr*. Thk: Muhammed Abdülfettâh el-Hulv darul Fikiri’l-‘arabi Kahire, 1971.

Bekûş, et-Tayyib. *et-Tasrîfü’l-‘Arabîyyi min Hilâli ‘İlmi’l-Asvâtî’l-Hadîs*, el-Mektebetü’lİskenderiyye, 1992.

İbn Cinnî, ebü’l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsûlî. *el-Munsıf, “kitâbü’t-tasrîf”*, Dârü İhyâi’t-türâsi’l-kadîm, 1. Baskı, 1954.

İbn Cinnî, ebü’l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, Thk: Ali en-Neccâr, Dârü’l-kütübi’lMısriyye, Mısır, 1952.

İbn Fâris, Ahmed b. Faris b. Zekeriya el-Kazvînî er-Râzî, Ebü’l-Hüseyn. *Mu’cemü’lMekâyisi’l-Lüğah*, tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü’l-Fıkr, 1399 /1979.

İbn Fâris, Ahmed bin Fâris bin Zekeriya el-Kazvînî er-Râzî, Ebü’l-Hüseyn. *Es-Sâhibî fî fıkhi’l-lügati’l-‘arabiyyeti ve mesâilihâ ve süneni’l-‘arabi fî kelâmiyhâ*, Dârü’l-kütübi’l’ilmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1418/ 1997.

Brockelman, Carl. *Arap Edebiyatı Tarihi*, ter: Muhammad Abdülhalim Neccâr, Dar'u-l Ma'arif, Kahire, 1958.

Câhız, Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kenânî Ebü’l-Usmân, Meşhur adıyla Câhız. *Resâilü Câhız*, tahkik ve şerh: Abdüsselam Muhammed Harun, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire, 1384 / 1964.

Cihat, Muhammed ve Hilâlât, Delâl. *Mahârâtü’l-ittisâli’l-insânîyyi ’l-lafziyye ve ğayri lâfziyye*, Dârü’l-kitâbi’l-câmi’î, Çin, 1. Baskı, 2008.

Cündî, Ahmed Alemüddin. *Fi'l-Ḳur'ân ve'l-Arabiyye min Tûrâsi'l-Lügaviyyin elMefkûdîn*, Suudi Arabistan, Mekke, 1410.

Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilü'l-İ'câz fî 'ilmi'l-me'ânî*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1982.

Derrubi, Semir, *Şerhu makamati Celalüddin es-Suyuti*, Muessesetu'r-Risale, Beyrût, 1989.

De Saussure, Ferdinand, *İlmü'l-lüga*, Tercüme: Yuil Yusuf Aziz, Müracaa: Malik Yusuf elMatlabi, Dârü'l-Âfâki'l-'Arabiyye, Bağdat, 1985.

Ebü'l-Fadl, Şihabüddin Ahmed bin Ali, *Tehzibü't-Tehzib*, Darü'l- Mearifi'n-Nizamiye, Hindistan, 1325.

Ebü'l-Farac, Muhammed Ahmed, *El-Me'âcimü'l-lügaviyye fî davi dirâsâti 'ilmi'l-lügati'lhadîs*, Dârü'n-Nahdati'l-'Arabiyyeti li't-tibâ'ati ve'n-neşr, 1. Baskı, 1966.

Efkânî, Said. *Usûlü'n-nahv*, Matbaatü'l-Câmiati's-Sûriyye, Dımaşk 1. Baskı, 1367/1957.

Ezheri, Abu Mansur Muhammed bin Ahmed. *Tehzibü'l-lüga*, Thk: Abdülkerim el-'Arbâvî, kontrol: Muhammed Ali Neccâr, ed-Dârü'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-tercüme, Kahire, 1384/1387/ 1964-1967.

Ferâhîdî, el-Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*, Thk: Abdülhamid Hindâvî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1424/2003.

Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-muhît*, İşraf: Muhammed Naim el-Arkusî, Muessesetu'r-risâle, Beyrût, 2005/1426.

Hamad, Mohamad ibni İbrahim. *Fıkhu'l-luga mefhumuhu mevdû'âtuhu*, daru İbniHuzyima er-Riyad 1, basım 1426/2005.

Hamevî, Şehâbeddîn Ebu Abdullah Yakut bin Abdullah er-Rûmî el-Hamevî'nin.

'Mu'cemü'l-büldân, Nâşir: Dârü Sâdır, Beyrut, 2. Baskı, 1995.

Hamevi, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yakut, *Mu'cemü'l-üdeba*, Thk. İhsan Abbâs, Dâru'l-Arabi'l-İslâmî, Beyrut, 1993.

Hamlâvî, Hamd bin Muhammed bin Ahmed, *Şezzü'l-'urf fî 'ilmi's-sarf*, hk: Muhammed bin Abdü'l-mu'tî, Riyad, Dâru'l-kiyân li't-tibâ'ah ve'n-neşri ve't-tevzî', ts.

Hannaş, Muhammed, *El-Binâiyyetü li'l-lisâniyyat*. Daru'l- Raşad el-Hadisa, Fas, 1980.

Hassan, Temmam. *Menâhicü'l-bahsi fî'l-lüga*, Mektebetü'l-Encûlâ el-Mısriyye, Kahire, 1990.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nurettin Itr, Dimaşk: Dâru'l-fikr: 1406/1986.

İbn 'İmad, Ebu'l-Felâh 'Abdulhay el-Hanbeli. *Şezeratü'z- Zeheb fî Ahbar men Zeheb*, Thk: ihiyaa et-Turas el-Arabi darlu- Aafak el-Cadide, Beyrut, 1980.

İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 3. Baskı, 1414.

İbn-i Hâcib, Ebû Ömer Osman bin Ömer bin Ebî Bekr. *Muhtasaru's-Sul ve'l-Emel fî 'İlme'li-Usûl ve'l-Cedel*, Thk: Nezîr Hamâdu, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, 1427/2006.

İbn Haldun, Abdürrahman ibni Muhammad. *İbni Haldun'un mukaddimesi* Thk: Abdülâh ed-Derviş Daru-lbalhi 1. Basım, 2004.

İbn Haldûn Ebu Zeyd, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed, Veliyyüddîn el-Hadramî el-İşbîlî *Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haberi fî Târîhi'l-'Arabi ve'l-Berberi ve men 'Âsarahum min Zevî's-Şe'ni'l-Ekberi*, Thk: Halil Şehâta, nâşir: Dâru'l-Fikr, Beyrut, 3. Baskı, 1408/1988.

İbn Halkan, Ahmed b. Muhammed. *Vefayat'ül Ayan* Thk: Ihsan Abbas. Dar sadr, Beyrut Lübnan, 1972.

İbrahim, Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Çağrı yayınları, İst., 1989.

'İdarus, Abdulkadir. *En-Nur ul-Safer*, Thk: Ahmet Halu, Dar Sadir, 1. Basım 2001, Beyrut, ts.

İskenderânî, Şeyh Ahmet ve Şeyh Mustafa. *‘Înânî, El-Vasût fî'l-edebi'l-'arabî ve târîhihî*, Dârü'l-Ma'ârif, Mısır, 16. Baskı, 1916.

Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf, *İnbâhü, 'r-ruvât* 'alâ enbâhi'n-nühât*, Thk: M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, daru'l- Fikir, Kahire, 1406/1986.

Mâyû, Abdülkâhir Muhammed. *el-Vecîz fî fikhî'l-lügati'l-'arabiyyeti*, Dârü'l-kalemi'l-'arabî, Halep, 1. Baskı, 1419/1998.

Merâgî, Abdullah Mustafa. *el-Fethu'l-mübîn*, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1974.

Mürsî, Ebü'l-Hasen Ali b. Seyyide. *Kitâbü'l-Muhkem ve'l-Muhîti'l-'Azam*, Thk: Abdülhamid Hindâvî, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 2000.

Mürteza el-Zübeydî, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzak el-Hüseynî (Mürteza el-Zübeydî). *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhîri'l-Kâmûs*, Müessesetü'l-Kuveyt, tahkik Abdülazîz Ali Sefer ve Halit Abdülkerim Cuma, 2001/1422.

er-Racihi, Abduh. *Fıkhu-lugate fî el-kutubul- Arabiyyeti*, darulnahdatel-Biyrut. Lübnan, 1972.

Rudayini, Muhammad ali. *Fusul fî ilmilugati el-'Am*, alam ul-kutub, Kahira, 1998.

Rummâli, Memduh Abdurrahman. *et-Tahlilü's-Sarfî fî'd-dersi'l-'arabiyyi't-türasi*, Mektebetü Dârü'l-'ulûmi'l-ilmâniyye, 1412.

Rummânî, Ali b. İsa. *Sîbeveyh'in el-Kitâb'ının Şerhi*, Thk: Abdüsselam Harun, Beyrut, Dârü'l-Ceyl. ts.

Seâlibî, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil Ebû Mansûr. *Fikhü'l-Luga ve Sırrü'l-Arabiyye*, Thk: Cemal Tilbe, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrüt. 1414/1994.

eSeâlibî, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil Ebû Mansûr. *Yefîmetü'd-dehr* Thk: Müfid Kumeyha Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrüt 1. Basım 1403/1983.

Sâlih, Subhî. *Dirâsât fî fikhî'l-luga*, darul-ilim lilmalayiin, Beyrut, 2009.

Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman. *et-Tibru'l-mesbuk fi zeyli's-sulûk*, Maktabat al-Kuliyat al-Azhariyah, Mısır, 1972.

Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l karni't-tâsi'*, Darul- cil, Beyrut, 1992.

Suyûtî, Abdurrahmân Celâlüddin. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Thk: Mustafa Şeyh Mustafa, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1. Baskı, 1429/2008.

Suyûtî, Abdurrahmân Celâlüddin. *El-Müzher fi 'Ulûmi'l-Lügati ve Envâ'uhâ*, Thk: Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Bey Ebu'l-Fazl İbrahim Muhammed Ali el-Becâvî, Mektebetü Dârü't-Türâs, Kahire, 3. Baskı. ts.

Suyûtî, Abdurrahmân Celâlüddin. *el-Eşbâh ve 'n-nezâir fi'n-nahv*, Mecmaü'l-Lugati'lArabiyye bi-Dımaşk 1987.

Suyûtî, Abdurrahmân Celâlüddin. *el-iktirah fi ilmi usuli'n-nahv*, darul-Bayiruni, 2.basım, Dımaşk, 1427/2006.

Suyûtî, Abdurrahmân Celâlüddin. *et-Tehaddüs bi-ni'metillâh*, Thk: Yazabis Mari Sartin elMetba'atu'l-'Arabiyyetu'l-Hadisetu, 1972 .

Suyûtî, Abdurrahmân Celâlüddin. *Hüsni'l-muḥâḍara*, Thk: Muhammad ebul-Fadel İbrahim (1.basım İsa el-Babi el-Halabi, Mısır1967.

Suyûtî, Abdurrahmân Celâlüddin. *el-Müncem fi'l-Mu'cem*, Thk: İbrahim Bacis Abdulmecid, Daru-Ibn-hazm, 1.Basım, Beyrut, 1995/1415.

Şa'rani, Abdülvehhab. *et-Tabakatu's-Sugra*, Thk: Abdülkahir Ata, nşr: Mektebetü'l-Kahire,1.basım,1970.

Şentrini, Ali. *Ez Zahira fi Mahasin Ahli- il Cazira*, Thk: İhsan Abbas, ed-Darul – Arabiya Lil-kitab Libiya – Tunus 7. Basım 1399-1997.

Şeyh Muhammed Nasru'l-Cüreysî. *Nihâyetü'l-kavli'l-mufid fi 'ilmi't-tecvîd*, Mektebetü'sSafâ, 1. Baskı, 1999.

Şihâbî, el-Emîr Mustafa. *El-Mustalahâtü'l-‘ilmiyyetü fi'l-lügati'l- ‘arabiyyeti fi'l-kadîmi ve'l-hadîs*, Ma’hadü’d-Dirâsâti'l- ‘Arabiyyeti'l-‘alemiyyeti, 1955.

Tirmîzi, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *Sahîhü Süneni’t-Tirmîzi*, Tahkik ve ta’lik: İbrahim Atva İvaz, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, Kahire, 1. Baskı, 1382/1962.

Vafi, Ali Abdulvahid. *Fıkıhul-lugati*, Nahdatu Mısır liltibaa, Kahira 3.Basım 2004.
Velefenson, İsrâîl. *Târîhü'l-lügâti's-Sâmiyye*, el-İ’timâd Matbaası, Mısır, 1. Baskı, 1348/1929.

Vendryes, Joseph. *El-Lüga*, ter: Abdülhamit ed-Düvâhilî Muhammed el-Kassas, elMerkezü'l-Kavmî li't-tercüme (ulusal tercüme merkezi), Kahire, 2014.

Zaza, Hasan. *el-Lisânü ve'l-İnsân, Medhâlün ilâ ma'rifeti'l-lügah*”, Dârü'l-Kalem, Dimaşk, 2. Baskı, 1990/1410.

Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım. *el-Îzâh fi 'illeli'n-nahv*, Beyrut, Thk: Mazin el-Mübarek, 4. Baskı, Dârü'n-Nefâis, 1982.

Zehebi, Muhammed Hüseyin. *Siyer A'lam en-Nubala*, Darul-Hadis Kahira 1427-2006.

Zehebi, Muhammed Hüseyin, *Vefayat'ül A'lam*, Thk: Mustafa bin Ali 'avad Muassasatu-l kutubu-l sakafiya, ts.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. *Mufasssal fi 'İlmi'l-‘Arabiyye*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1323.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. *Esâsü'l-Belâğa*, Thk: Muhammed Basil, Dârü'l-kütübi'l-‘ilmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1998.

Zeydân, Corci. *Târîhü Âdâbi'l-Lügati'l-‘Arabiyyeti*, Dârü'l-Hilâl, ts.

Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*, Mektabatul Talib, Ribat 2. Basım, 2002.